

Vem personröstar och varför

Folke Johansson

När möjligheten till personröstning införs i alla politiska val ställer det väljarna inför nya möjligheter såväl som nya krav. Den enskilde väljaren får ytterligare ett sätt att påverka vem som skall företräda honom/henne i det representativa systemet. Väljaren kan komplettera det mer grovkalibriga valet av parti med en röst på en viss kandidat byggd på att just den kandidaten har en viss egenskap eller driver en viss åsikt. I valet av parti står väljaren i en situation där han får ta hela paketet av åsikter och företrädare för dessa åsikter som partiet står för. Med personvalet tillkommer en möjlighet att markera något som väljaren anser vara särskilt viktigt vad gäller person eller sakfråga. Det är uppenbarligen av stort intresse att se vilka väljare som utnyttjar denna möjlighet, med vilket syfte man gör det och på vilket sätt man får information/underlag för sitt ställningstagande.

Ingenting är helt gratis. Det är känsligt med förändringar i ett valsysteem som väljarna lärt sig fungerar på ett visst sätt. Det kunde vi konstatera i det första europaparlamentsvalet, som också var det första valet med personröstning. Ett inte obetydligt antal väljare fick intrycket att man måste personrösta och vissa upplevde detta som så krävande att de angav detta som skäl till att de avstod från att delta i valet (Johansson 1996). Informationen är självklart väsentlig vid alla förändringar och inte minst vid förändringar i valsysteem som skall ge alla lika möjlighet att påverka politiken. För att personvalet i den svenska modellen skall kunna fungera krävs också att det stöds av partierna och av de enskilda kandidaterna. Vi skall undersöka hur detta stöd ser ut i ord och handling hos politiker och vi skall studera hur väljarna accepterar och tar till sig den nya möjligheten.

Personröstning kan kopplas till teorier på två områden. Primärt förändrar personröstningen det representativa systemet. Detta tar sig uttryck i den nya möjligheten för väljarna att påverka vilka kandidater som skall representera dem. Detta kan dels gälla rena personegenskaper där en kandidat antas företräda en viss grupp. Termen grupprepresentation har använts i analyser av i vilken utsträckning sammansättningen av valda representanter vad gäller personlig bakgrund stämmer överens med väljarnas motsvarande egenskaper. Dels kan väljarnas preferenser

ha att göra med att kandidaterna kan förväntas företräda vissa typer av åsikter/handlingslinjer. Oavsett om det är samma eller olika kriterier som tillämpas i personröstning som i traditionell nominering, så är det givetvis fråga om en förskjutning i inflytande från aktiva i partiorganisationerna till partiets väljare. Centralt är hur många och vilka av partiets väljare som gillar och eventuellt också utnyttjar den nya möjligheten att påverka. (Jfr Esaiasson/Holmberg 1996 och Westerståhl/ Johansson 1981)

Det andra teoriområdet som är relevant för studium av personval är politiskt deltagande/politisk participation. Även om vi väljer att avgränsa begreppet politiskt deltagande relativt snävt och inkludera endast försök att påverka politiska beslut, så ingår utan tvekan personröstning i sådant deltagande. Man kan göra ytterligare en distinktion här avseende syftet med personröstningen. Vill man som personröstande väljare i första hand påverka hur uppsättningen av politiska representanter skall se ut är det främst fråga om en komplettering av det representativa systemet. Vill man däremot genom att rösta på en viss kandidat åstadkomma att den åsikt i en viss konkret fråga som han/hon står för får politiskt genomslag kan personröstningen utan tvekan ses som en ytterligare form av politiskt deltagande. En form som tillkommer förutom röstning och kan ses som parallell med t.ex. demonstrationer eller att skriva insändare. (Jfr t ex Parry/Moyser/Day 1992) En intressant fråga är givetvis i vilken utsträckning nya grupper kommer in och påverkar partierna eller om det är personer som tillhör redan tidigare partipolitiskt aktiva grupper som vill öka sitt inflytande.

En analys av såväl det representativa systemets funktion som politiskt deltagande kan vara inriktad på vad som inträffar i form av påverkan på politiska beslut. Ofta är sådan analys svår genomförbar, framför allt om man vill täcka in ett bredare spektrum av frågor. Man väljer ibland, vilket vi också gör här, att se vilka som är aktiva i syfte att få in vissa kandidater eller i syfte att påverka vissa beslut. Bakom denna analys ligger ett antagande om att i det långa loppet får den som är aktiv större inflytande. Inom den här aktuella frågeställningen, hur personröstningen fungerar, sammanfaller de två nämnda teoriområdena delvis ur analysynpunkt. Det är fråga om att undersöka hur man ser på personröstningen och vilka som använder sig av den. Speciellt när vi ser på skälen till personröstning kommer vi emellertid att finna skäl att återkomma till frågan om den ena eller den andra av dessa två teoriansknytningar är mest relevant. Det är givetvis också tänkbart att den mest relevanta anknytningen varierar för olika grupper av väljare och eventuellt också mellan olika val.

På längre sikt är frågeställningen vilka som utnyttjar möjligheten till personval mest väsentlig ur demokratisynpunkt. Här framkommer vilka grupper som kan vinna på just detta inslag i valsyste­met. När syste­met är nytt är däremot inställningen till det och acceptansen av det av lika stort intresse. Vi börjar därför analysen med något om väljarnas och politikernas syn på personvalsinslaget, partiernas agerande och hur valkampanjerna påverkas. Därefter går vi över till medborgarnivå och undersöker hur väljarna ser på och använder sig av möjligheten att personrösta. I en analys av motiven till personröstning knyter vi där an till frågan om det främst är en ändring i det representativa systemet eller om personval också påverkar förutsättningarna för politiskt deltagande.

De empiriska studierna är i första hand inriktade på den kommunala nivån. Vi har ställt enkätfrågor till samtliga kandidater för samtliga partier i sju svenska kommuner och intervjuat valledare för flertalet av partierna i dessa kommuner. I de sju kommunerna har vi också ställt enkätfrågor till väljarna. När vi uttalar oss om svenska kommunväljare generellt bygger detta på enkäter till väljare i ett större, i princip slumpmässigt och representativt urval av kommuner i vilket de sju kommunerna ingår. Denna undersökningsdesign ger möjlighet att få fram resultat som gäller svenska väljare i allmänhet.

Studierna rör inte enbart kommunnivån. Vad beträffar väljarna har vi möjlighet att analysera och jämföra personvalsinslaget på samtliga tre nivåer; riksdagsval, landstingsval och kommunalval. Enkätundersökningen täcker i dessa delar samtliga tre val. Flera av de frågor vi nu ställt till politikerna ställdes också till politiker i samband med försöken med personval i 1994 års val. Vi får därmed viss möjlighet till jämförelser med denna tidpunkt. På motsvarande sätt har flera frågor till väljarna också ställts identiskt både i samband med försöken 1994 och i europaparlamentsvalet, något som också ger jämförelsemöjligheter.

Attityder till personröstning

Under den långa tid och i den ganska omfattande diskussionen som föregick införandet av personval, ställde sig framför allt socialdemokraterna och vänsterpartiet ganska avvaktande på den nationella nivån. Att ställa den enskilde kandidaten som person mer i centrum stämde dåligt överens med grundläggande drag i dessa partiers ideologier. Pådrivande var i stället de borgerliga partierna. Beslutet om införande togs dock utan politisk strid. Det framgick av studierna i samband med 1994 års försök att politikerna på den kommunala nivån principiellt i

viss utsträckning tog ställning till personvalet efter partilinjer. Väljarna var positiva oavsett partisympati, men det finns mindre skillnader som går i samma riktning som på politikernivån. När vi kommer in på den politiska aktiviteten, att bedriva kampanj för politikerna och att personrösta för väljarna, så är det överhuvudtaget svårt att se några systematiska partiskillnader (Johansson 1996). I en fråga där ställningstagandet knyter an till grundläggande ideologisyntor torde man inte ha anledning att tro att kommunpolitikerna var dåligt informerade om de nationella partiernas ståndpunkter. Det förefaller mer sannolikt att man gjort en annorlunda bedömning med anknytning till kommunalpolitiska förhållanden.

Inför 1998 års val var hållningen till personvalet från centralt håll avsevärt mer reserverad från flera partier. Den tidigare tendensen till ett vänster-höger-perspektiv i synen på personröstning var borta. Även i partier där man var principiellt positiv till personröstning hade man börjat överväga risken av att partiet skulle kunna förlora kontrollen över vilka som i första hand blev invalda. Detta uppfattade man som mindre önskvärt. I uppenbart syfte att begränsa frekvensen av personvalskampanjer vidtog man olika åtgärder som krav på kandidaterna att inte avvika från partiets linje eller krav på att överlämna eventuella extra ekonomiska resurser till partiet. Skillnaderna i hållningssätt var dock stora mellan partierna och också inom samma parti i olika delar av landet.

Tabell 1 Andel väljare positiva till personröstning (procent)

Parti	Riksdags-valet	Landstingsvalet	Kommunalvalet	Antal intervju personer
Vänsterpartiet	49	51	54	342
Socialdemokraterna	50	52	55	25
Centerpartiet	72	60	67	232
Folkpartiet	69	74	79	137
Moderaterna	69	65	70	571
Kristdemokraterna	66	64	69	365
Miljöpartiet	72	60	67	141
Lokalt/regionalt/annat	61	64	67	47
Samtliga röstande	59	59	64	3066

Kommentar: Frågan löd: 'Tycker Du att det är bra eller dåligt att man fått möjlighet att rösta på enskild person i årets val?' I tabellen redovisas andel av väljarna som anser att det är Mycket bra eller Ganska bra med personval. Attityderna i respektive val mot röstning i samma val. Viktning kommunväljare. Antal intervju personer avser riksdagsvalet.

I det närmaste två tredjedelar (64 procent) av samtliga partiröstande väljare anser att det är *Mycket* eller *Ganska bra* med personröstning i kommunalvalen. Det innebär att inställningen är marginellt mindre positiv än den var i försökskommunerna 1994. En jämförelse mellan attityderna hos socialistiska respektive borgerliga väljare visar dock på en ökad åsiktsskillnad. Socialistiska väljare är mindre positiva och borgerliga väljare är mer positiva till personröstning vid 1998 års val än i försöket 1994. Totalt sett är väljarna något mindre positiva till personröstning i riksdags- och landstingsvalen än i kommunalvalen. Mönstret är i huvudsak genomgående. De svarande som röstat blankt eller inte röstat överhuvudtaget är mer negativa till personröstning, vilket innebär att andelen positiva sjunker med 2–3 procent när även dessa inkluderas.

Kvinnliga väljare är något mer positiva till personröstning än manliga väljare. Skillnaden är särskilt tydlig i de kommunala valen. Väljare i den äldsta åldersgruppen, 60 år och äldre, är påtagligt mindre positiva till personval än yngre grupper. Den grupp som är minst positiv till personröstning är de som har enbart obligatorisk utbildning. Här anser något mindre än hälften att det är *Mycket/Ganska bra* med personröstning. De som arbetar i offentlig sektor är mer positiva än de som är sysselsatta i privat sektor. Likaså är de som är eller varit medborgare i något annat land något mindre positiva än de som inte har någon sådan bakgrund. Ytterligare en grupp som är mindre positiv till personröstning än övriga är de som anser att den kommunala servicen fungerat *Mycket dåligt*. Den negativa inställningen till kommunal

service är kopplad till en mer negativ attityd till personröstning i samtliga val.

**Tabell 2 Andel positiva till personröstning –
alla röstberättigade**

Riksdagsvalet Landstingsvalen Kommunalvalen Antal
svarspersoner Procent Totalt 5756623430 Kön

Man

56

54

60

1628 Kvinna 5859641802 Ålder

18-24

69

63

70

34225-2954556027130-3956556053340-4960576362350-

5963646766060-515158942 Utbildning

Obligatorisk

gymnasium 636269548 Högskoleutbildning 656368793 Kommentar:

Andel av de röstberättigade som anser att det är Mycket bra eller Ganska bra med personval. Viktning kommunväljare. Antal individer avser attityder i riksdagsvalet.

Kommunpolitikerna i de sju kommuner vi studerat i årets val är påtagligt mindre entusiastiska inför personval än sina kollegor 1994. När kommunpolitiker tillfrågades 1994 ansåg tre fjärdedelar att det var Mycket eller Ganska bra med personröstning. (Johansson 1996) Visserligen var politikerna från försökskommunerna mer positiva än de som kom från tre kontrollkommuner, men andelen positiva är idag mindre än den var även i de tre kontrollkommunerna 1994. Till yttermera visso ingår i urvalet från 1998 två kommuner där politikerna fick ge sin syn också 1994. Det är en av försökskommunerna, Vänersborg, och en av kontrollkommunerna, Lidköping. I båda fallen är andelen positiva politiker mindre 1998 än 1994. Skillnaden är dock något mindre än vad den totala siffran visar.

oberoende av varandra. De kan ses som en socialisationsfaktor och en framgångsfaktor. De som varit med länge och/eller lyckats i nuvarande system hade helst sett att man låtit bli att införa ett personvalsmoment. Här har kommunpolitikerna samma syn vad gäller samtliga val.

Politikerna i kommunerna har också ställts inför fyra olika påståenden om effekter av personval och fått instämman helt eller delvis eller ta avstånd från påståendet helt eller delvis. Påståendena rör personval generellt och har ingen speciell koppling till någon nivå. De är närmast inriktade på personvalets inverkan på det representativa systemet. Det första påståendet löd: *När väljarna tillåts påverka även genom personval ger det politikerna en ökad legitimitet.* När fyra femtedelar (78 procent) instämde helt eller delvis i detta påstående. Lägre grad av instämmanden (53–70 procent) kunde noteras bland dels vänsterparti- och socialdemokratiska kandidater, dels bland sådana kandidater som både blivit invalda nu och varit ledamöter av fullmäktige tidigare. Graden av instämmande var högst (87–93 procent) bland kandidater från de borgerliga partierna.

Ett andra påstående löd: *Personval innebär att det politiska arbetet blir svårstyrkt. Man kan få in ledamöter som inte vill samverka med partiet.* Här instämde totalt 72 procent men samtidigt var skillnaderna mindre mellan extremvärdena. Av företrädare för s+v instämde något mer än fyra femtedelar (82 procent), medan motsvarande andelar för de borgerliga partierna var mellan 57 och 74 procent. De som hade tidigare ledamöterfarenhet instämde också i högre utsträckning oavsett om de blivit invalda vid detta val eller ej.

Ett ideologiskt centralt påstående gäller synen på representantrollen. Påståendet löd: *Den som blir invald på personröster bör särskilt företräda de väljare han fått stöd av.* Något över hälften (53 procent) instämde i detta påstående. Borgerliga företrädare instämde i högre utsträckning (56–63 procent) än socialistiska företrädare (41–42 procent), yngre mer än äldre och de som inte blivit invalda mer än de som blivit invalda.

Det fjärde och sista påståendet löd: *Personval innebär att partierna inte längre kan ta sitt fulla ansvar inför väljarna.* Här instämde 47 procent totalt sett. Bland kandidater från s+v instämde 59 respektive 68 procent medan endast 33–43 procent av de borgerliga partiernas kandidater ansåg att detta var ett riktigt påstående..

Politikerna ser positiva effekter men de ser också problem eller för partiarbetet negativa konsekvenser i form av svårigheter med sammanhållen partilinje och därmed tyngre arbete. De som är negativa till personval uppfattar naturligtvis oftare att det finns problem, men även en stor del av de politiker som är principiellt positiva ser sådana problem.

De kommunala kandidaterna har också fått ge sin syn på omfattningen av personvalsinslaget i kommunalvalet. En tredjedel anser att det är lagom stort och en fjärdedel vill ha mer personval medan ytterligare en fjärdedel vill att man endast skall ha partival. Sistnämnda alternativ stöds främst av företrädare för s+v. De tre borgerliga partierna c fp och kd anser att personvalsinslaget är lagom, medan m:s kandidater vill ha mer personvalsinslag. Manliga kandidater vill i något större utsträckning än kvinnliga kandidater ha mer av personval. De som särskilt stöder en utökning är emellertid de som inte blivit invalda och inte heller varit ledamöter tidigare medan de som blivit invalda i särskilt stor utsträckning föredrar rent partival.

Tabell 4 Kommunpolitikernas syn på omfattningen av personvalsinslaget i kommunalvalet

Procent	
Endast partivala	
Mindre personvalb	
Lagomc	
Mer	personvaldBedrivit
personvalskampanjSamtliga258322714	Vänsterpartiet48132261Sociald
emokraterna4311211615	Centerpartiet46493825Folkpartiet123483429
Kristdemokraterna178372912	Moderaterna73345316Miljöpartiet19153
3173Övriga partier35640148	Kön
Män	
9	
32	
27	
1547–55 år28830301456– år277352514	Tidigare erfarenhet
Ej invald, ej varit	
ledamot tidigare	
a) Inget personvalsinslag bör finnas, endast val av partier bör förekomma i k...val	
b) Ett personvalsinslag bör finnas, men det bör vara mindre än i årets k...val	
c) Ett personvalsinslag bör finnas och det är lagom som det var i årets k...val	
d) Personvalsinslaget bör ökas ytterligare i kommande kommunalval.	

Partiernas och politikernas aktivitet

I ovanstående tabell redovisas förutom den syn på personval som hittills diskuterats också andelen av de politiska kandidaterna i de sju kommunerna som bedrivit personvalskampanj inför årets val. Totalt sett säger sig 14 procent ha bedrivit kampanj. Denna andel kan jämföras med andelen 16 procent bland kandidaterna i försökskommunerna 1994. Skillnaderna i kampanjaktivitet är avsevärda mellan partierna. Högst andelar, 25 respektive 29 procent, framkommer för c och fp, medan kd och m ligger på medelnivån för samtliga. Miljöpartiets och övriga partiers företrädare har i liten utsträckning bedrivit kampanj och vänsterpartiets kandidater knappast alls. Skillnaderna är däremot små mellan män och kvinnor och små mellan olika åldersgrupper. Aktiviteten i olika kommuner varierar kraftigt från en lägsta notering på 1 procent i Kalix till en högsta på 30 procent i Borås. De som blivit invalda har bedrivit personvalskampanjer i större utsträckning än övriga. Förutom de 14 procent som bedrivit personvalskampanj i detta val säger sig ytterligare 20 procent av kandidaterna kunna tänka sig att göra det i kommande val. Det förefaller med andra ord möjligen finnas en viss potential för ökad aktivitet. Man bör dock ta denna uttalande villighet om att göra något i en så avlägsen framtid som vid nästa val med en nypa salt. Det kan konstateras att politikerna i Vänersborg, som haft tidigare erfarenhet, faktiskt var mindre aktiva än genomsnittet.

Ungefär hälften av de kandidater som drivit kampanj har enligt egna uppgifter gjort det utan några kostnader. Vad beträffar dem som satsar pengar kan vi först notera att kvinnliga kandidater satsar något mer pengar än manliga och yngre kandidater något mer än äldre. Det stora flertalet av dem som lagt ner några pengar på sin kampanj har hållit sig under femtusen kronor. Ett begränsat antal kandidater, cirka fem procent av samtliga, har drivit kampanjer som kostat mellan 5 och 10 000 kronor. Mellan 10 och 20 000 kronor har ett par procent av kandidaterna betalat och därutöver har ett litet antal bedrivit dyrare kampanjer. Partierna har finansierat ungefär hälften av personvalskampanjerna. Den närmast största källan till finansiering är kandidaterna själva. Av de kampanjer som kostat 20 000 kronor eller mer har, med ett undantag, hälften betalats av partierna och hälften av kandidaterna själva. I ett fall har kampanjen fått bidrag av lokalt näringsliv.

FIGUR

Kampanjteknikerna för personvalkampanjer förefaller inte skilja sig särskilt mycket från valkampanjer i övrigt. De oftast förekommande tillvägagångssätten när det gäller att kontakta väljarna är att dela ut broschyrer och att hålla torgmöten. Denna bild stämmer väl överens med erfarenheterna från 1994 med undantag av att torgmötena har blivit något fler.

Tabell 5 Kampanjtekniker (Procent)

Andel som utnyttjat	Totalt, bedrivit någon
14	Media
3	Dörrknackning
2	Annonsering
3	Broschyr
8	Torgmöten
11	Arbetsplatsbesök
2	Annat
6	

Att politikerna aktiverar sig och genom personvalskampanjer ger väljarna den information de behöver, kan ses som en del i acceptansen av personvalet från partiernas sida. Det är som framgått en begränsad del av kandidaterna som bedrivit personvalskampanj.

Av intervjuer med de valansvariga framgår att det endast är vänsterpartiet som tar avstånd från personvalet och som hänvisar till en generell partipolicy som säger att man inte skall bedriva personvalskampanjer. I övrigt framförs från flera håll risken för 'populism'.

Samtidigt framhålls dels problem som risk för partisplittring och möjlighet att 'köpa' sig mandat. Dels framhålls att väljarna får möjlighet att genom personröstning lyfta bort politiker som inget utfört eller som fungerar som 'proppar' i systemet. (Attefjord 1998)

En intervjuundersökning med ett begränsat antal kandidater i tre kommuner i Stockholmstrakten visar att personvalsreformen haft måttlig betydelse för de lokala partiorganisationerna. Författarna konstaterar att sex personer blev invalda enbart på personröster i de tre kommunerna, men att flera av dem troligen skulle blivit invalda även utan personröstning. I samma undersökning kan utläsas stöd, om än inte alltid materiellt, från partiorganisationerna och också att det uppkommit motsättningar mellan kandidater som bedrivit personvalskampanj och andra kandidater som riskerar förlora 'sin plats'. Partiorganisationerna förefaller inte heller ha tagit särskilt stort intryck av väljarnas genom personröster uttryckta preferenser när det sedan gäller fördelningen av platser i styrelser och nämnder. (Persson/Sjöberg 1999)

Väljarna

Det är totalt sett 40 procent av väljarna som personröstat i något val. Det innebär följaktligen att majoriteten, 60 procent inte personröstat överhuvudtaget. Den största gruppen bland de som personröstat har gjort det i samtliga tre val. Sjutton procent av samtliga som röstat har varit maximalt aktiva i detta avseende. Den närmast största gruppen är de som personröstat enbart i kommunalvalet.

Tabell 6 Andel personröstning i olika grupper

Procent	Riksdags-valet	Landst./reg.-valet	Kommunalvalet	Antal svarspersoner	Totalt
	27	23	35	2967	Kön
					Man
	28				
	23				
	35				
	1401	Kvinna	2624341566		Ålder
	18-24				
	27				
	21				
	30				
	27425-2918172321930-3934274144640-4923223453150-				
5935284357160-6926263444470-211629477					Utbildning
					Obligatorisk
	22				
	17				
	30				
	871	Oblig.+2			år
	272135971				Treårigt
gymnasium	282736452	Högskoleutbildning	292838701		Yrkessektor
					Offentlig
	27				
	22				
	35				
	1192	Privat	2623341443		Är/varit medborgare i annat land
	Ja				
	36				
	196	Nej	2623352789		Syn på kommunal service
		Mycket bra			

Totalt sett personröstade enligt denna undersökning 27 procent i riksdagsvalet, 23 procent i landstings/regionval och 35 procent i kommunalval. De andelar som framkommer är vad beträffar riksdags- och landstings/regionval något lägre än vad valstatistiken ger (30 respektive 29 procent). Skillnaden ligger vad gäller riksdagsvalet i stort sett inom felmarginalen. Skattningen är däremot påtagligt låg vad gäller landstingsvalet. Vi kommer tills vidare att bortse från denna differens och diskutera de skillnader som framkommer med utgångspunkt i de siffror undersökningen ger. Det kan diskuteras hur jämförelsen skall ske mer exakt men i stort sett kan man hävda att andelen person-

röstning i kommunalvalet är något högre än andelen i 1994 års kommunförsök. (Problemet med jämförelsen ligger i skillnaderna mellan stora och små kommuner) Skillnaden är dock relativt liten. Det är uppenbarligen en nivå som man lätt når utan vare sig överdrivet mycket information omkring personröstningen eller utan att den stimuleras genom mer omfattande förekomst av personvalskampanjer. Den kan med andra ord ses som en utgångsnivå från vilken det bara kan gå uppåt!

Det finns inga större skillnader mellan vare sig män och kvinnor eller mellan yngre och äldre när det gäller personröstning. Om vi ser tillbaka på tidigare redovisade resultat så framkom det där att kvinnor var mer positiva till personröstning i nuvarande form än män. Här jämnar denna skillnad alltså ut sig såtillvida att männen ändå personröstar i samma utsträckning som kvinnorna. Den näst yngsta åldersgruppen är mindre aktiv än både yngre och äldre. Detta är inte specifikt för personröstning utan detta mönster kan noteras också när det gäller försök att påverka kommunala politiska beslut. Möjligen kan det förklaras av att valet och politisk verksamhet inte längre har nyhetens behag, men å andra sidan heller inte ännu hunnit bli ordentligt insocialiserat.

Högre utbildning innebär mer personröstning på samma sätt som högre utbildning innebar en mer positiv attityd till personröstningen. Medan offentligt anställda var mera positiva till systemet med personröstning så finns det ingen skillnad mellan dessa och privat anställda vad gäller frekvensen av personröstning. Också beträffande medborgarskap sker en omsvängning. De som är eller varit medborgare i något annat land var mindre positiva till systemet med personröstning, men när vi nu kommer till det verkliga beteendet framkommer att denna grupp personröstar i något större utsträckning åtminstone i riksdags- och landstingsval. En speciell grupp som var negativ till personröstning var de som ansåg att den kommunala servicen var Mycket dålig. I denna ganska lilla grupp var man generellt skeptisk till personröstning. Själva personröstandet förekommer inte heller särskilt mycket här med undantag för i kommunalvalet. De som är kritiska till den kommunala servicen personröstar i ovanligt hög utsträckning i de kommunala valen.

Tabell 7 Partianhängarskap - personröstning

Procent	Riksdags- valet	Landstings-/regionval	Kommunal-val	Partianhängare
	Starkt övertygad anhängare			
	34			
	25			
	39 Anhängare, ej starkt övertygad			
	26			
	23			

Om man är övertygad partianhängare är sannolikheten större för att man personröstar än om man inte är helt övertygad respektive om man inte är anhängare av något parti överhuvudtaget. Skillnaden när det gäller personröstande är större för riksdagsvalet än för de kommunala valen. I de senare personröstar alltså icke-partianhängare relativt sett mer.

Tabell 8 Intresse för politik - personröstning

Procent	Riksdags- valet	Landstings-/regionval	Kommunal-val	Intresse för politik
	Mycket intresserade			
	48			
	44			
	61 Ganska intresserade			
	29	24	37	
	Inte särskilt intresserade			
	18	17	26	
	Inte alls intresserade			
	15	10	20	
	Samtliga			
	27	23	35	
	Antal svars personer			
	297	828	209	87

Kommentar: Viktning kommunväljare

Liksom beträffande andra typer av politisk aktivitet är personer som säger sig vara intresserade av politik mer aktiva när det gäller personröstning än de som säger sig vara mindre eller inte alls intresserade av politik. Detta gäller samtliga tre val, men skillnaden mellan dem som är mycket intresserade och dem som inte alls är intresserade är större i kommunalvalen än i riksdags- och landstingvalen.

Större intresse för valutgången medför också generellt sett större benägenhet att personrösta. Skillnaden och därmed betydelsen av intresse för valutgången är emellertid klart större för kommunalvalet än för övriga val. I landstings/regionval förekommer personröstning relativt sett påtagligt ofta bland sådana som inte alls är intresserade av

valutgången. Den ökar visserligen liksom i samtliga val med ökande intresse för utgången, men inte i samma omfattning när det gäller landstingsval som för övriga val.

När man jämför personröstandet i kommunal- och riksdagsval kan man sammanfattande urskilja vissa skillnader. Förutom att personröstandet är mer omfattande på kommunnivån, är det alltså starkare kopplat till intresse för politik. Högre intresse medför i båda fall mer personröstande, men skillnaden är större i kommunalvalet. Likaså har intresse för valutgången större betydelse för personröstning på kommunal- än på riksdagsnivå. När det gällde att vara partianhängare var det i riksdagsvalet som det främst bidrog till personröstning. Mönstret kan eventuellt peka på att det är delvis olika ställningstaganden bakom personröstning på de två nivåerna.

En central fråga är om det är samma personer som är politiskt aktiva på andra sätt? Innebär personröstningen i så fall bara ytterligare en möjlighet till ytterligare politisk aktivitet för sådana som redan är aktiva i andra former? Vi har jämfört sambandet mellan några personkaraktäristika och förutom personröstning också två andra former av aktivitet. Dels röstdelning, att inte bara välja ett parti och rösta utan att rösta på olika partier i riksdags- och kommunalval, dels försök att påverka kommunalpolitiska beslut.

Det visar sig att sambandet (korrelationen) mellan utbildningsnivå och personröstning mätt med gamma är 0.09, ett ganska svagt samband.¹ Motsvarande samband mellan utbildningsnivå och röstdelning respektive försök att påverka politiska beslut är 0.31 respektive 0.31. Det är i första hand väljare med högre utbildningsnivå som röstdelar och försöker påverka. Personröstningen är i mindre utsträckning kopplad till social bakgrund. Det spelar heller ingen större roll för benägenheten att personrösta om man är partianhängare eller ej, medan det däremot är partianhängare som aktivt försöker påverka besluten och icke partianhängare som röstdelar. Stort intresse för politik bidrar till alla former av politisk aktivitet, men sambandet med intresse är starkt för försök att påverka, svagt för röstdelning och medelstarkt med personröstning. Det mönster som framkommer är att personröstning fortsatt är en aktivitet som utövas både av sådana som tidigare varit aktiva och av andra grupper. På så sätt breddas det politiska inflytandet genom denna nya möjlighet. (Jfr Johansson 1996)

¹ Gamma mäter samband på ordinalskalenivå. Det vill säga mäter i vilken utsträckning svarspersonerna rangordnas på samma sätt om man utgår ifrån t ex utbildning och personröstning.

Icke-personröstning

I studium av politisk aktivitet brukar man ofta se det som naturligt att undersöka vad det är som gör att personer blir aktiva. Det naturliga utgångsläget är icke aktivitet. Valrörelsen räcker för att stimulera flertalet väljare att rösta. En ytterligare aktivitet kräver en insats som inte inträffar om man inte har speciella förutsättningar, är särskilt intresserad eller några andra speciella omständigheter är för handen. Beträffande personröstning är denna utgångspunkt inte lika naturlig. Anledningen är givetvis att den extra insats det krävs att också personrösta, när man ändå röstar, förefaller var liten. Vi har därför också ställt frågan varför man avstått från att personrösta.

Ett första möjligt skäl är givetvis att man inte kände till möjligheten att personrösta och i nästa steg att man inte visste något om kandidaterna och av den anledningen inte ansåg sig kunna personrösta. Sedan kan man givetvis vara mer eller mindre principiellt emot systemet med personröstning, antingen för att man tycker att partierna skall få nominera sina kandidater eller av annat skäl.

Av dem som svarat att de inte personröstat, så har nära tre fjärdedelar givit något svar på frågan varför de inte personröstat. Tre möjliga svarsalternativ gavs tillsammans med en fjärde öppen möjlighet (=annat skäl). De tre på förhand föreslagna skälen var *'Kände inte till att man kunde personrösta/kände ej till hur man skulle göra'*, *'Kände inte till tillräckligt mycket om personerna'* respektive *'Litar på att partierna sätter upp bra personer på valsedlarna'*. Man kan möjligen hävda att det ligger inbyggt i frågan en viss bias till förmån för de föreslagna skälen. När man ser på svaren på det fjärde öppna alternativet stillas eventuella farhågor något. Det finns ett antal som valt detta fjärde alternativ trots att deras svar ligger ganska nära något av de föreslagna. De har uppenbarligen inte varit villiga att acceptera formuleringen eller haft någon annan invändning. När så måttliga avvikelser fått en inte obetydlig grupp att välja 'Annat' svarsalternativ, ökar tilltron till att de som valt något av de föreslagna alternativen verkligen anser att detta ger en rimlig bild av anledning till att de ej personröstat.

Totalt sett är det endast två procent som säger sig inte känna till systemet med personröstning eller inte vetat hur man gör. Informationen har i detta avseende fungerat tämligen tillfredställande även om man givetvis kan ha invändningen att om två procent säger sig ha låtit bli att rösta av motsvarande okunnighet, så skulle vi med all sannolikhet uppfatta detta som alarmerande. Målsättningen i kommande val måste givetvis vara att detta svarsalternativ inte skall vara aktuellt för någon väljare. Denna anledning gavs i något större

utsträckning av väljare med enbart obligatorisk utbildning och av väljare som är/varit medborgare i något annat land.

Var fjärde icke personröstande väljare säger sig ha låtit bli därför att han/hon inte kände till kandidaterna tillräckligt (Jfr Johansson 1996 och Gilljam/Holmberg 1998). Kvinnor och yngre väljare är något överrepresenterade i denna grupp. Likaså är detta vanligt bland sådana som inte är partianhängare eller är anhängare utan att vara övertygade. Det finns också relativt markerade skillnader mellan olika typer av kommuner. Föreställningen var att kandidaterna skulle vara mer kända i mindre kommuner och därmed detta skäl vara vanligare i större kommuner. De observerade skillnaderna avviker från förväntningarna såtillvida att man inte entydigt kan säga att anledningen blir vanligare ju större den kommun är i vilken man bor.

I denna undersökning kan 47 procent av de som svarat namnge någon kommunal kandidat. Nära en femtedel av denna grupp har ändå angivit som skäl att låta bli att personrösta att de visste alltför lite om kandidaterna. Detta visar att väljarna ofta har en ganska hög ambitionsnivå i sitt röstande. Det räcker långt ifrån alltid att man känner igen ett namn. Man vill veta något om vederbörande. Behovet av information och aktiva personvalskampanjer understryks av sådana ställningstagande hos väljarna.

Tabell 9 Anledning att ej personrösta

Procent	Kände ej till att/hur	Kände inte till personerna	Litar på partierna
Annat skäl	Antal svars-personer	Totalt	2251652770
Man			Kön
2			
21			
16			
5			
1315	Kvinna	2281641455	Ålder
18-24			
1			
27			
8			
3			
24225-2933320320030-3942910641540-4922610450650-5902013553260-6912223642970-319324442			Utbildning
Obligatorisk			
4			
23			
27			
6			
817	Oblig.+2		år326174898
gymnasium	226114410	Högskoleutbildning	123105670
Starkt övertygad			Partianhängare
591	Anhängare,	ej	övertygad2261851427
partianhängare	329133776	Är/varit medborgare i annat land	Ej
J			
13			
1			
183	Nej	2251652608	Kommuntyp
Små tätorter med omland			

Generellt sett säger äldre väljare oftare att de litar på att partierna sätter upp bra kandidater och att de därför låter bli att personrösta. Gruppen 25–29 år utgör dock också här ett markant undantag. Där anger oväntat många detta skäl till att inte personrösta. De som har enbart obligatorisk utbildning eller är partianhängare är också särskilt benägna att hänvisa till att de litar på partierna. Samma gäller för dem som bor i den minsta typen av kommuner.

Varför personrösta på viss kandidat?

Så långt har vi studerat vilka som personröstar och varför. Nu går vi över till vem man personröstar på och anledningen till att man sätter kryss just där. I princip kan man naturligtvis kryssa rent slumpmässigt. Vi lämnar dock denna form därhän och förutsätter att väljaren som personröstar gör det med någon form av syfte. Han/hon vill stödja en kandidat som har en viss egenskap. Vi har föreslagit nio olika typer av skäl och dessutom givit möjlighet för den svarande att själv ange andra skäl. Den som svarar ombeds markera det viktigaste skälet, men inget hindrar att man markerar två eller flera skäl. Det är tämligen uppenbart att det skäl man har för att personrösta på en viss kandidat säger något om vart man syftar med sin personröstning och därmed något om hur systemet fungerar.

Det vanligaste skälet till att man som väljare kryssade för en person var att man kände förtroende för kandidaten ifråga. Det näst vanligaste skälet var att man ansåg kandidaten ha god erfarenhet och därmed vara lämplig för uppgiften. Dessa två skäl var de vanligaste redan i försöken 1994 och mönstret förefaller mycket stabilt. Dessa skäl dominerar också i de flesta delgrupper av väljare. Den närmast vanligaste orsaken till personröstning på en viss kandidat var att kandidaten hade en viss åsikt eller drev en viss fråga. Var femte väljare markerade detta skäl som viktigast. Det är uppenbart att detta är ett argument som kan variera påtagligt i betydelse. Detta framgår klart om man jämför ovanstående andel med den avsevärt större betydelse det hade både i försöken i kommunerna 1994 och i europaparlamentsalet 1996 (Jfr Johansson 1996 och Gilljam/Holmberg 1998). De skäl som brukar föras in under rubriken 'grupprepresentation', kön, ålder och social grupp/yrkesgrupp markeras vardera av 11–14 procent av väljarna. Till samma typ av skäl hör att kandidaterna är invandrare, något som tre procent anger som viktigaste orsak. Var tionde väljare tyckte att det var viktigast att kandidaten representerade/kom från en viss del av kommunen/valkretsen. En ungefär lika stor grupp markerade en viss kandidat framför allt därför att de hyste misstro mot en kandidat som stod högre upp på vallistan.

De olika argumenten varierar till en del systematiskt beroende på hur långt före valdagen som den röstande bestämt sig för att personrösta. De som bestämt sig långt i förväg hänvisade oftare till kandidatens åsikt i viss fråga, att kandidaten representerade viss del av kommunen eller till kandidatens erfarenhet. Bland dem som bestämde sig under sista veckan eller på valdagen, så var kandidatens kön särskilt viktigt.

Tabell 11 Argument för personröstning på viss kandidat i olika partier.

ProcentKön

KönÅlderSocial

gruppInvand-rareDel av valkretsPersonligt förtroendeDriver viss

fråga/linjeErfarenhetMisstro mot högre

placeradAntal svars

personerVänster-

partiet

12

8

14

4

10

56

19

26

11

97Socialdemo-

kraterna

Skiljer sig de olika partiernas väljare åt i grunden för sin personröstning? Vi kan direkt konstatera att det finns enstaka skillnader, men systematiken bakom dem är inte alldeles uppenbar. För flertalet partier är förtroende och erfarenhet ofta förekommande, men det finns samtidigt påtagliga skillnader. Vänsterpartiets, kristdemokraternas och miljöpartiets väljare anger förtroende minst dubbelt så ofta som erfarenhet, medan socialdemokraterna tillsammans med väljare från c, fp och m lika ofta anger erfarenhet. Del av valkrets är viktigt för centerväljare, medan folkpartiets väljare ofta markerat kön och invandrare som avgörande. För miljöpartiets väljare är ålder och åsikt i viss fråga väsentliga skäl. Både vänsterparti- och socialdemokratiska väljare anger särskilt ofta att de vill bli av med någon kandidat som står högre upp på listan.

Vi har tidigare varit inne på tanken att politiska kandidater är mer kända i mindre kommuner och att det följaktligen kan finnas skillnader i hur personröstningen fungerar mellan olika typer av kommuner. Ifråga om vilket argument som anses viktigast för val av viss kandidat

så finns klara och systematiska skillnader mellan små och glea respektive stora kommuner där nästan alla bor i tätort. De olika egenskaper som vi tidigare fört samman som 'grupprepresentativt viktiga', kön, ålder, social grupp och invandrare är samtliga viktigare i större och mer tätbebyggda kommuner. I mindre och glea kommuner anger väljarna relativt sett oftare som viktigast att kandidaterna representerar en viss del av kommunen eller att man har personligt förtroende för kandidaten.

Det kan tills sist noteras att huvudmönstret är att de kriterier/argument väljarna tillämpar fortfarande ganska väl stämmer överens med de kriterier som politikerna uppfattar vara väsentliga vid nomineringar till vallistorna. Det finns med andra ord inga motsättningar som har med hur kandidaterna väljs ur mer generell synpunkt. (Jfr Johansson 1996)

Vem får personrösterna?

Så långt har vi i huvudsak sett på vilka väljare som personröstar eller låter bli att göra det och varför de personröstar på en viss kandidat. Inledningsvis berörde vi kommunpolitikernas syn på personröstning och i vilken utsträckning politikerna var aktiva för att få personröster. Vi skall nu knyta samman några av dessa olika infallsvinklar i en utvidgad analys där vi försöker förklara varför vissa politiker får mer personröster än andra. I en multivariat analys prövar vi samtidigt flera olika förklaringsfaktorer. Den statistiska teknik vi utnyttjar är 'vanlig' regressionsanalys.

I denna analys utgår vi ifrån den enskilde kandidaten i de sju kommunerna. Den egenskap vi avser att förklara är alltså andelen personröster som varje kandidat har fått. De kandidategenskaper som vi tror i första hand skall förklara utfallet av personröster är kandidatens position på listan, om kandidaten bedrivit personvalskampanj och hur mycket information som förekommit i olika massmedia. Vi har inte kunnat inkludera alla de egenskaper/argument som tidigare berörts. I vilken utsträckning som kandidaten är förtroendeingivande, driver viss åsikt eller representerar viss del av kommunen, har vi inte kunnat fånga upp här.

Denna analys inkluderar alla kandidater som besvarat enkäten så fullständigt att vi kan inkludera dem. Det innebär också att vi här tills vidare antar att samma förklaringsmodell gäller för kandidater från alla partier och kandidater tillhörande olika kön eller olika åldersgrupper liksom för kandidater från stora och små kommuner. I regressions-tekniken ligger också att när vi diskuterar en effekt av en viss

egenskap, till exempel position på listan, så visar resultaten hur stor betydelse denna egenskap har när vi som här samtidigt kontrollerar för betydelsen av att ha bedrivit kampanj eller förekommit i massmedia. Resultaten i den analys som presenteras här skall hela tiden tolkas som en jämförelse mellan gruppen med angiven position och dem som står längre ned på listan.

Tabell 12 Andel erhållna personröster – ett förklaringsförsök

Effekt av:	Procent förklarad varians	Position
Kampanj	12.01	21.5
TV	1.9551	27.51
Radio	23.51	81.4491
Tidningar	35.51	24.21
	81.6441	53.80
	94.71	92.2411
	102.10	95.01
	93.1371	151.60
	95.01	93.5351
	201.31	05.11
	93.7341	251.21
	05.12	03.834

Kommentar: Beroende variabel är procent erhållna personröster. Angivna siffror är 'vanliga' icke standardiserade lutningskoefficienter. Dessa kan här direkt tolkas som den utdelning i procentenheter personröster som respektive förklarings­egenskap ger.

I debatten omkring personval framkommer ständigt att en stor andel av personrösterna tillfaller kandidater som står först eller högt upp på en vallista. Vår hypotes är givetvis att denna egenskap skall visa sig ha stor betydelse. De kandidater som står på första plats på någon lista får 12 procentenheter personröster på detta sätt. Om man står på första eller andra plats så ger detta genomsnittligt 7.5 procentenheter och därefter faller effekten kontinuerligt ned till cirka en procent om man står på någon av de 25 första platserna. Placeringen på listan har stor betydelse för personrösterna, men det är i första hand de fem högsta platserna som ger utdelning och särskilt givetvis, första platsen. (Jfr Håkansson 1999)

Om man bedrivit personvalskampanj så ger detta i direkt effekt genomsnittligt 1 procentenheter högre andel personröster. Det spelar här inte någon större roll om man står högt eller långt ner på listan. Det lönar sig att bedriva kampanj, men relativt sett lönar det sig mindre om man står mycket högt upp. Det kan tilläggas att en personvalskampanj dessutom väsentligt ökar sannolikheten för att man blir intervjuad i massmedia och den har därmed också en indirekt effekt.

Informationens stora betydelse har berörts och är väl alldeles uppenbar. När man diskuterar information till stora grupper av

individer är massmedia självklart centrala och vi har redan konstaterat att egenskapen att ha förekommit i massmedia är väsentlig. De som själva säger att de blivit intervjuade i tidningar, radio eller i TV vid minst två tillfällen får 2–5 procentenheter mer personröster än personer som fått mindre utrymme i media. TV har inte oväntat störst genomslagskraft men det är dessutom så att TV spelar mindre roll för toppkandidaterna. Störst betydelse har TV för mellangruppen, kandidaterna på 3–10 plats. Exponering i TV ger här 5 procentenheter i personröster. De som står längre ned på listan har i realiteten förekommit mycket lite i TV. Förekomst i lokal eller regionalradio ger omkring två procentenheter oavsett hur högt upp man står på listan medan däremot tidningar är en viktigare kanal för dem som inte nått en hög placering i nomineringen.

När vi något studerat skillnader mellan kön har vi också kunnat notera att kvinnliga kandidater inte får lika hög utdelning i form av personröster som manliga kandidater när de har en hög placering på listan. Personvalskampanjer ger däremot något bättre resultat för kvinnliga kandidater. Effekten ligger dock fortfarande bara i storleksordningen 1–2 procentenheter mot 0–1 procentenhet för manliga kandidater. De manliga kandidater som säger sig ofta förekomma i massmedia får genomgående, men särskilt i etermedia, en något större utdelning i form av personröster på detta än vad kvinnliga kandidater får.

Indirekta effekter

Vi skall kort redovisa några resultat som har att göra med hur olika kandidategenskaper indirekt kan påverka utfallet i form av personröster. Dessa resultat rör vad som bestämmer förekomsten i massmedia, vad som påverkar om en kandidat bedriver personvalskampanj eller ej samt något om vad som kan påverka kandidatens placering på vallistan.²

När vi skall förklara förekomsten i massmedia utgår vi från etablerade nyhetsvärderingsteorier som i detta fall närmast pekar på att man skulle förekomma antingen för att man är känd tidigare eller för att man nu gjort något ovanligt, till exempel bedrivit kampanj för sig själv. En sådan personvalskampanj ökar sannolikheten att man förekommer i media med 34 procentenheter. Om man har suttit i fullmäktige tidigare så ökar detta sannolikheten för att man förekommit

² Också dessa resultat bygger på regressionsanalyser och de skall alltså tolkas så att angiven effekt finns även med kontroll för övriga nämnda egenskaper.

i media med 17 procent. Lång erfarenhet som politiker, vi mäter antal år som man varit partipolitiskt aktiv, bidrar också till att man förekommer mer i media, men effekten är mindre. Sambandet med ålder ser ut så att sannolikheten för att komma med i media minskar med upp till 17 procent om man inte tillhör den yngsta gruppen kandidater. Det är alltså de senare som har högst nyhetsvärde. Om kandidaten har hög utbildningsnivå så ökar detta också sannolikheten att förekomma i media med 17 procent. De egenskaper vi nu nämnt förklarar sammantaget 15 procent av variansen i kandidaternas medieförekomst.

Av de förklaringsfaktorer vi prövat här finner vi att fyra olika egenskaper bidrar till att förklara om en kandidat bedriver personvalskampanj eller ej. Högre placering på valsedeln bidrar till att man bedriver kampanj. Likaså bedriver man oftare personvalskampanj om man är organisationsaktiv, det vill säga ofta innehar förtroendeuppdrag i organisationer/föreningar. Kandidater i den yngsta åldersgruppen är mer aktiva än äldre kollegor i detta avseende och slutligen bör man helst var positiv till idén med personval. De som tidigare varit invalda i fullmäktige och de som har varit aktiva politiker länge är mer positiva än övriga till personval och bedriver därmed något oftare än övriga kandidater personvalskampanj. Totalt förklaras nio procent av variansen i kampanjaktivitet av de fyra nämnda förklaringsfaktorerna. Däremot kan vi bara förklara 2 procent av variansen i synen på personval. Det är sannolikt ett ställningstagande med delvis ideologiska förtecken som inte passar in i de förklaringsmodell vi prövar här.

Vi har redan kunnat se att en placering högt upp på valsedeln ökar sannolikheten för att man bedriver personvalskampanj och för att man får personröster. Kan vi se något vad som bestämmer hur högt upp man hamnar med utgångspunkt från de bakgrundsegenskaper vi undersöker här? Viktigast är tidigare erfarenhet av fullmäktigeuppdrag. Har man suttit i fullmäktige tidigare så hamnar man genomsnittligt 7 positioner högre upp på listan än om man inte har gjort det. Däremot bidrar det inte om man dessutom har varit politiker länge. Organisationsaktivitet bidrar inte heller till högre placering på listan utan tvärtom. En möjlig förklaring är att man ser till att få in organisationsaktiva av grupprepresentationsskäl och att de därmed inte har några egenskaper som för dem högt upp på listan. En tendens till låg placering gäller också om man är i åldern 30–60 år. Det är de yngsta och till en del de äldsta kandidaterna som kan placeras högt i kraft av sin ålder.

De som tillhör den näst äldsta gruppen, 60–70 år, har alltså tillsammans med den yngsta gruppen särskilt lätt att komma högt upp på valsedeln. Störst motstånd upplever man sannolikt om man är 30–40 år. I denna grupp befinner man sig genomsnittligt 6 positioner längre

ner på valsedeln än den yngsta gruppen kandidater. Högre utbildning bidrar också till att man placeras högre upp på vallistan.

Flertalet av de förklaringssegenskaper som prövats bidrar antingen direkt eller indirekt till att förklara/förutsäga andelen personröster som en kandidat får. De enda två undantagen är kandidatens kön och egenskapen att vara eller ha varit medborgare i något annat land. Ingenting av dessa faktorer har någon betydelse för hur mycket personröster en kandidat får. Att de inte har någon direkt effekt är knappast någon överraskning efter tidigare analyser. Det är däremot något överraskande att kön (egenskapen att vara kvinna) eller någon form av invandrarbakgrund inte bidrar till större mediaintrasse och på så sätt får en indirekt effekt.

Personvalet – några sammanfattande synpunkter

Bland väljarna är närmare 2/3 positiva till införandet av personval. Borgerliga väljare är något mer positiva än icke borgerliga och väljare med högre utbildning är mer positiva än andra väljare. Äldre väljare tenderar också att tycka att man skall lita på partiernas nomineringar. Det finns alltså vissa nyansskillnader men totalbilden är entydig: väljarna tycker om att de får personrösta.

Bland politikerna är åsikterna något mer delade. Mer än hälften är dock positiva, särskilt yngre politiker. Den största enskilda gruppen vill till och med utöka personvalsinslaget. Flertalet politiker anser att personvalet bidrar till att legitimera det politiska systemet, men att det samtidigt gör att det blir mer svårstyrt. Hälften av kandidaterna anser att de personvalda särskilt skall företräda sina egna väljare och att det leder till att partierna inte längre kan ta sitt fulla ansvar inför väljarna. Politikerna är ofta positiva till personröstning samtidigt som de är klart medvetna om och därmed uppenbarligen villiga att acceptera olika negativa konsekvenser för partiarbetet.

Väljarna är mest positiva till personval på kommunal nivå och personröstar också i större utsträckning i kommunalvalet. När man inte personröstar beror det oftast på att man inte anser sig känna till tillräckligt om kandidaterna. Det närmast vanligaste skälet att låta bli att personrösta är att man litar på att partierna sköter nomineringen bra och att man skall acceptera vad partierna kommit fram till. De väljare som har denna uppfattning är dessutom ofta lite extra negativa mot personval.

Föreställningen att personegenskaper som kön och ålder skall få genomslag i form av att väljarna skall rösta in speciell representation för dessa grupper får svagt stöd. Kvinnor är principiellt mer

intresserade av personröstning, men de röstar inte i större omfattning än män. Däremot är det otvivelaktigt så att de kvinnor som personröstar i något större utsträckning än manliga väljare röstar på kvinnor.

De dominerande argumenten när det gäller vilken kandidat man skall personrösta på är i stället kandidatens erfarenhet och det förtroende man som väljare känner för kandidaten. Manliga väljare betonar förtroende och dessutom kandidatens sociala bakgrund något mer än vad kvinnliga väljare gör. Personegenskaper som kön eller ålder spelar alltså relativt sett mycket mindre roll. De visar sig dock vara något mer utslagsgivande i större kommuner än i mindre. Det förefaller dessutom vara så att kön, som den lättast observerbara kandidatens egenskap, är något man gärna utgår ifrån om man bestämmer sig i sista stund.

Inledningsvis konstaterades att analys av personröstning knyter direkt an till två traditionella teoriområden, dels teorier omkring det representativa systemet, dels teorier rörande politiskt deltagande. Det representativa systemet påverkas genom att representanten får en ändrad syn på sin roll. En representant vald genom personröster kommer sannolikt att ha en annan syn på vems intressen han/hon i första hand bör representera. De egna väljarnas uppfattning sätts redan tidigare i första rummet av en stor grupp representanter. Detta synsätt vinner terräng bland dem som valts genom personröster. En sannolik positiv konsekvens är att väljare och valda får en närmare relation.

En annan intressant konsekvens kan uppkomma på grund av att väljarnas kriterier är sådana att kandidaten inte markeras av och alltså inte i första hand representerar en enkelt urskiljbar grupp. Det är inte män eller kvinnor, inte unga eller gamla eller väljare med viss organisationsanknytning som är gruppen. Personvalsmarkeringarna bygger i stället till stor del på förtroende och erfarenhet. Det går då inte för kandidaten att urskilja någon speciell grupp med vilken han/hon kan känna lojalitet. Den valde kan med detta som stöd uppleva sig få större frihet i sina ställningstaganden. Något som åtminstone kan tolkas så att det skulle stämma med väljarnas sätt att markera förtroende för kandidaten personligen.

Om det representativa systemet troligen kommer att påverkas av personröstning så finns det däremot ganska lite som tyder på att personröstning skulle kunna tänkas utvecklas till en ny kanal för politiskt deltagande, i syfte att direkt påverka politiskt beslutsfattande. Det är andra grupper som personröstar än som är aktiva när det gäller politiskt deltagande mer generellt. Vi har konstaterat att personröstning breddar gruppen som är politiskt aktiva utöver att rösta i traditionell form. Av de argument på vilka väljarna säger sig ha byggt sitt val är det egentligen bara ett som indikerar en mer traditionell form av politiskt deltagande och det är att man kryssar för en kandidat på grund av

dennes ställningstagande i en viss fråga. Det är bara var femte väljare som markerat detta argument som grund för sin röstning. I och för sig är det teoretiskt möjligt att partierna genom personröstning efter ståndpunkter i vissa sakfrågor och kandidater som är lojala mot sina väljare, skulle kunna förvandlas till enfrågefraktioner. En sådan utveckling förefaller mot denna bakgrund dock inte ha någon nämnvärd sannolikhet idag. Däremot kan eventuellt lokal anknytning i kombination med att man mer representerar sina egna väljare på sikt leda till större motsättningar mellan kommunalar.

Andelen personröster som en kandidat får bestäms till avsevärd del av vilken position kandidaten har lyckats nå i nomineringarna. De ledande politikerna, som normalt innehar toppositionerna, har ett klart försteg i och med detta. Samtidigt visade det sig i analysen av utfallet att det dels direkt lönade sig att bedriva personvalskampanj. En sådan gav resultat i form av röster, även om effekten på storleken vara ganska begränsad. Dels gav en kampanj indirekt effekt genom att den bidrog till att en kandidat syntes i massmedia, något som direkt visade sig vara av betydelse för andelen personröster. Att synas i massmedia kunde kompensera en del av den fördel som följde med en tidigare ledande position och därmed följande hög placering på listan. Massmedia var därmed väsentliga och speciellt väsentliga för kandidater som inte nått en topplacering på listan men med anspråk på att komma fram genom personröster.

Väljarna är alltså fortsatt positiva till personröstning. Samtidigt gör möjligheten att personrösta väljarna uppmärksamma på hur mycket de vet respektive inte vet om de kandidater som skall representera dem. För att man skall få en positiv utveckling, det vill säga fler som personröstar och fortsatt belåtenhet med systemet, krävs mer aktivitet än hittills från partiorganisationer och kandidater. Det finns förvisso en liten grupp väljare som inte personröstar utan anser att det är partiernas sak att utse kandidater. Denna grupp utgör omkring en tiondel av samtliga väljare. Det förefaller inte vara någon särskilt lovande strategi att bygga alltför mycket på synsättet hos denna minoritet.

Den kris man kan se inom det politiska systemet i Sverige idag är i första hand partiernas kris. Sannolikt bidrog medvetandet om detta till att man accepterade personval. Man vill förbättra partiernas image. Acceptansen var, som vi konstaterat, inte alldeles helhjärtad. Det framgår av den tveksamhet inför personvalet som flera partier åtminstone centralt ådagalade inför 1998 års val. Det förefaller emellertid mycket tveksamt om partierna egentligen i längden kan göra så mycket för att tona ned betydelsen av personval. Anledningen är helt enkelt att de kandidater som inte lyckats bra i nomineringen snabbt lär sig att det kan löna sig med personvalskampanj och därmed tvingas de

som nått en högra position på vallistan att försvara den på samma sätt. På så sätt kommer en utveckling igång vare sig den är önskad eller ej. Detta förhållande i kombination med väljarnas positiva inställning visar att det finns en stor potential till förändring av politikerrollen och därmed av hela politiken inbyggd i personvalssystemet.

Litteratur

Attefjord, Niklas (1998). *Personval. Kandidat eller parti? En uppsats om hur partierna påverkats av personvalet*. Proseminarieuppsats. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Esaiasson, Peter och Sören Holmberg (1996). *Representation from above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Dartmouth Publishing Company. Aldershot, GB.

Gilljam, Mikael och Sören Holmberg (1998) *Sveriges första Europaparlamentsval*. Norstedts Juridik AB. Stockholm.

Håkansson, Anders (1999) *Vilka kandidater vinner på personval? Personröstandet i 1998 års riksdagsval*. Ingår i föreliggande volym.

Johansson, Folke (1996). Personröstning. Ingår i SOU 1996:66 *Utvärderat Personval*.

Parry, Geraint, George Moyser och Neil Day (1992) *Political participation and democracy in Britain*. Cambridge University Press. Cambridge.

Sjöberg, Tomas och Hans Persson (1999). *Lokala personval 98 – en studie av tre kommuner: Sigtuna, Nacka och Norrtälje*. Magisteruppsats, Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet.

Westerståhl, Jörgen och Folke Johansson (1981). *Medborgarna och Kommunen. Studier av medborgerlig aktivitet och representativ folkstyrelse*. DsKn 1981:12. Stockholm.

Kön och personröstning

Lena Wängnerud

Missgynnas kvinnor av ett personvalssystem? Frågan har varit diskuterad både före och efter den senaste reformen av det svenska valsystemet (Tollin 1997; Dagens Nyheter 19980924). På ett plan verkar det ganska lätt att avvisa misstanken om negativa konsekvenser för kvinnor. Jämfört med valet 1994 ökade andelen kvinnor i riksdagen i 1998 års val från 40,4 till 42,7 procent.¹ Personvalssystemet innebar t.o.m. en liten nettovinst för kvinnorepresentationen. Utan personval hade det blivit en kvinna mindre invald.²

Flyttar man blicken utomlands verkar det inte heller finnas något omedelbart stöd för slutsatsen att personval missgynnar kvinnor. I Danmark, som länge haft ett personvalssystem liknande vårt, är kvinnorepresentationen i folketinget 37,4 procent. I Finland, där personvalssystemet är betydligt mer långtgående, är kvinnorepresentationen i riksdagen 37,0 procent.

De siffror för Sverige, Danmark och Finland som presenteras ovan skall ses ur ett internationellt perspektiv. Genomsnittet i världen, om man ser till andel kvinnor i nationella parlament, är år 1999 12,7 procent. Genomsnittet för europeiska parlament är 15,2 procent.³ Det är numera etablerad kunskap att de nordiska länderna – oavsett personvalssystem eller ej – är förhållandevis gynnsamma för kvinnor som vill göra politisk karriär (Norris 1996; Wängnerud 1999).

Det finns dock anledning att försöka komma bakom den bild som statistiken över kvinnorepresentation ger. Anders Håkansson skriver i sitt bidrag till denna bok att: ”Män, personer i den övre medelåldern och personer bosatta i valkretsens befolkningscentrum gynnades av

¹ Siffrorna anger fördelningen direkt efter respektive val.

² Det var 12 ledamöter som kom in i riksdagen enbart på grund av personvalet. Av dessa var fem kvinnor och sju män. Utan personvalet hade fördelningen varit fyra kvinnor och åtta män på dessa mandat. Se tabell 7 i Anders Håkanssons kapitel i denna bok.

³ För statistik beträffande kvinnorepresentation se Inter-parlamentariska unionens (IPU) hemsida på internet: HYPERLINK <http://www.ipu.org/> <http://www.ipu.org/>. Uppgifter hämtade från hemsidan 1999-06-24.

personröstandet. Omvänt missgynnades kvinnor, yngre personer och landsortsbor.” Det verkar med andra ord finnas flera strömningar verksamma här.

I det här kapitlet skall jag analysera personröstningen i 1998 års val ur ett könsperspektiv. Analysen kommer huvudsakligen att ske från väljarnas utgångspunkt. Ett av de resultat som framkommer är att både kvinnliga och manliga väljare i störst utsträckning personröstat på manliga kandidater. Det är dock något mer vanligt att kvinnor sätter sitt kryss framför kvinnliga kandidater än att män gör det. Allra mest aktiva när det gäller att personrösta på kvinnliga kandidater har folkpartiets och centerpartiets kvinnliga väljare varit. Innan vi kommer vidare in på väljarna skall jag dock börja med att kort beröra personvalet ur synvinkeln från de kvinnliga och manliga kandidaterna.

Kampanjtekniker bland kvinnliga och manliga kandidater

Det är flera författare i den här volymen som behandlat frågan om vilka kandidater som gynnades respektive missgynnades av personvals-systemet. Det står t.ex. klart att manliga kandidater fick fler personröster än kvinnliga kandidater. Valstatistik från statistiska centralbyrån (SCB) visar att totalt 1 533 705 personröster avlades i 1998 års riksdagsval (motsvarande 29,9 procent bland väljarna). Av det totala antalet personröster gick 578 142 till kvinnliga kandidater vilket ger en andel på 37,7 procent. Samtidigt utgjorde kvinnorna 43 procent bland riksdagskandidaterna.

En relevant fråga i det här sammanhanget är dock om det handlar om ett *direkt* missgynnade av kvinnliga kandidater eller om skevheten i röstetal är resultatet av en mer indirekt process där faktorer som listplacering spelat in. Det Anders Håkansson konstaterar i sitt kapitel är att män, personer i den övre medelåldern och de som bor i huvudorten i sin valkrets gynnas för att de i större utsträckning besitter de främsta positionerna i sitt parti. Männerna utgjorde inte mindre än 68 procent av förstanamnen på valsedlarna i 1998 års riksdagsval, jämfört med 57 procent om man ser till den totala andelen.

Det jag skall gå vidare med i det här avsnittet är en undersökning av huruvida det finns några skillnader i kvinnliga och manliga kandidaters sätt att bedriva valkampanj. Tanken bakom denna undersökning är att aktiviteten kan se olika ut beroende på var på valsedeln som kandidaten befinner sig. Det är möjligt att graden av aktivitet sjunker ju längre ned på listan en kandidat är placerad. I ett sådant scenario, med lägre grad av aktivitet bland kandidater längre ned på listorna, skulle man kunna tala om olika typer av indirekta mekanismer som förstärker varandra i

en nedåtgående spiral när det gäller den andel personröster som kvinnliga kandidater erhåller.

Det är dock viktigt att påpeka att scenariot ovan inte är det enda tänkbara. Det kan vara så att kandidater långt ned på listorna satsar extra mycket på sina kampanjer just för att personvalet är deras enda chans att bli valda. Att jag ändå utgår från tanken om en nedåtgående spiral beror bl.a. på undersökningar som Peter Esaiasson (1993) gjort av kampanjaktiviteter bland riksdagskandidater i 1985 och 1988 års valrörelse. Hans resultat visade att kvinnor vid dessa tillfällen var något mindre aktiva än män.

Inom ramen för *Rådet för utvärdering av 1998 års val* har Martin Brothén hållit i en enkätundersökning bland närmare 1000 kandidater som ställde upp i riksdagsvalet 1998.⁴ Enkäten innehöll en lång rad frågor om kandidaternas val av kampanjform, grad av aktivitet och innehåll i kampanjerna. En bearbetning av svaren visar att 23 procent bland kvinnliga och 29 procent bland manliga kandidater själva anser att de bedrivit en personvalskampanj.⁵ Resultatet av en sådan uppskattning ger således ett utslag som säger att kvinnorna generellt sett varit något mindre aktiva än männen. Denna skillnad försvinner dock om man istället för resultaten av en allmänt hållen bedömning ser till svaren på de frågor i enkäten som är mer konkreta och direkt handlar om vad som gjorts eller inte har gjorts i valrörelsen.⁶

Jag skall inte gå in på resultaten i detalj för huvudslutsatsen är den som jag nyss låtit påskina – det finns inte några påtagliga skillnader mellan kvinnliga och manliga kandidater när det gäller kampanjaktivitet. Om man ser till den tid kandidaterna lade ned på kampanjarbete i valrörelsen uppger exempelvis 25 procent bland kvinnliga och 24 procent bland manliga kandidater att de under en vanlig vecka lagt ned ett större antal timmar än vad som motsvarar ett vanligt heltidsjobb (44 timmar eller mer).⁷ Svaren visar också att kvinnorna befinner sig på samma nivå som männen när det gäller hur ofta de deltog i olika former

⁴ Enkäten gick ut till 973 personer. Se Brothéns kapitel i denna bok för en närmare presentation av undersökningen.

⁵ Frågan som är ställd lyder "Bedrev Du för egen del någon form av personvalskampanj i årets valrörelse?"

⁶ Martin Brothén visar i kapitlet Personliga valkampanjer att män i något större utsträckning bedrivit vad han kallar för utpräglad personvalskampanj. Det jag lagt mest vikt vid är dock vad Brothén kallar objektiva förutsättningar att bedriva personvalskampanj. Inom detta område är könsskillnaderna mycket små.

⁷ Frågan som är ställd lyder "Hur mycket tid lade Du ner på kampanjarbete under en genomsnittsvecka i årets valrörelse i augusti/september? Svartalternativen innehöll sju steg från ingen tid upp till mer än 44 timmar.

av aktiviteter som offentliga debatter, appelltal på gator och torg, författande av artiklar och insändare i tidningar, besök av företag och arbetsplatser, användande av Internet, telefonsamtal till väljare etc.⁸

Ett ytterligare resultat som framkommer är att kvinnliga kandidater uppger att de förekommit i press, radio och TV i ungefär samma utsträckning som manliga kandidater. 34 procent bland kvinnliga kandidater uppger att de förekommit fyra gånger eller mer i lokala eller regionala tidningar. Sammantaget är det 70 procent som uppger att de förekommit minst en gång. Bland manliga kandidater är motsvarande siffror 36 procent (fyra gånger eller mer) respektive 73 procent (minst en gång).⁹

Jag har valt att inte redovisa resultaten av samtliga analyser som gjorts på kampanjaktiviteten bland kandidaterna i 1998 års valrörelse. Den bild som framträder i dessa mätningar är dock att graden av aktivitet är lika hög bland kvinnor som bland män. Det har skett en förändring på detta område sedan valrörelserna 1985 och 1988 (jfr. Esaiasson 1993). Huvudresultatet är således att det inte finns mycket som talar för förekomsten av låg kampanjaktivitet som en indirekt mekanism som bidrar till att förstärka kvinnors lägre andel av personrösterna. Vilka mekanismer är det då som är verksamma här? Spelar väljarnas agerande någon roll?

Från väljarnas utgångspunkt

Det är två frågor som skall stå i fokus i den följande analysen. Har kvinnliga väljare använt möjligheten till personval i samma utsträckning som manliga väljare? Finns det skillnader när det gäller vilken typ av kandidater – kvinnliga eller manliga – som kvinnliga respektive

⁸ Frågan som är ställd lyder: "Ungefär hur många gånger under 1998 års valrörelse ägnade Du Dig åt följande kampanjaktiviteter?" De aktiviteter som angavs var: anförande eller offentlig debatt vid utlyst möte; appelltal på gator och torg; eget författande av artiklar/insändare i tidningar; presskonferenser/pressmeddelanden; besök på företag/arbetsplatser/vårdinstitutioner/skolor och dylikt dörrknackning i bostadsområde; telefonväkterier i radio; kommunikation med väljare via Internet/e-post/chat; ringt väljare på telefon. Svartalternativen innehöll fem steg från ingen gång upp till fler än 30 gånger

⁹ Frågan som är ställd lyder "Ungefär hur ofta blev Du intervjuad i press, radio och TV under 1998 års valrörelse?" Frågan var uppdelad på 1. Lokala/regionala tidningar 2. Lokal/regional radio 3. Lokal/regional TV 4. Storstadstidningar (Sthlm, Gbg, Malmö) 5. Rikstäckande radio 6. Rikstäckande TV och 7. Utländska medier. Svartalternativen var fyra gånger eller fler, två till tre gånger, en gång eller ingen gång. Det framkommer inte några nämnvärda könsskillnader på någon av dessa mediafrågor.

manliga väljare lagt sin röst på? Dessa frågeställningar kommer att ge ytterligare underlag till att belysa den fråga som ställdes inledningsvis: missgynnas kvinnor av ett personvals-system? Redan nu vet vi att kvinnliga kandidater de facto fått en jämförelsevis låg andel av personrösterna. Frågan är snarast om det går att fastställa *på vilket sätt* missgynnandet skett och vilka konsekvenser kvinnors lägre andel av personrösterna kan tänkas få. Väljarperspektivet och kandidatperspektivet kan ses som två sidor av samma mynt.

Att personrösta eller ej

Personröstning är en ny form av politiskt deltagande. För att ge en grund till denna analys ur ett könsperspektiv skall jag börja med att sätta in undersökningen i ett sammanhang som visar hur könstillhörighet brukar påverka politiskt deltagande i Sverige.¹⁰ I den tidigare forskningen är det två resultat som är av särskilt intresse här. Det ena är att när det gäller olika former av *manifest* politiskt engagemang, som valdeltagande, är skillnaderna mellan kvinnliga och manliga väljare mycket små. I valet 1998 deltog 82 procent bland kvinnliga och 80 procent bland manliga väljare. Sedan valet 1976 har det stadigt varit en något högre andel kvinnor än män som utnyttjat sin rösträtt.

Det andra resultatet av betydelse är att på det område som kan kallas för ett *latent* politiskt engagemang har dock kvinnor inte kommit upp i samma nivå som män. Manliga väljare har t.ex. generellt sett större kunskap om politik än kvinnliga väljare. Partiidentifikationen är också starkare bland manliga än bland kvinnliga väljare och det är en högre andel manliga än kvinnliga väljare som uppger att de är intresserade av politik. För att ge ett exempel var det år 1994 63 procent bland manliga väljare som upp gav att de var mycket eller ganska intresserade av politik. Bland kvinnliga väljare var motsvarande andel 52 procent.

De skillnader mellan kvinnliga och manliga väljare som just redovisats skall dock inte överdrivas. Även när det gäller olika former av latent politiskt engagemang har det skett en påtaglig utveckling mot ökad likhet mellan kvinnor och män under de senaste 20–30 åren. De skillnader som kvarstår kan dock ha konsekvenser för personröstandet. Tidigare undersökningar, av bl.a. personröstningen i valet till Europaparlamentet, har t.ex. visat att personröstandet är högre bland väljare som är starkt politiskt intresserade (Gilljam & Holmberg 1998,

¹⁰ Den följande redovisningen bygger på Oskarson & Wängnerud (1995, 38ff). Resultaten beträffande valdeltagandet år 1998 är dock hämtade från valundersökningen, statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

69 ff). Vi skall i det följande se huruvida politiskt engagemang gett något utslag på kvinnors och mäns utnyttjande av personvalsmöjligheten i 1998 års val. Tabell 1 börjar med att visa hur personröstningen såg ut bland samtliga kvinnliga och manliga väljare i riksdags-, kommunal- samt landstingsvalet.¹¹

TABELL 1

Resultaten visar att skillnaderna generellt sett var mycket små, för att inte säga försumbara, när det gäller kvinnors och mäns utnyttjande av personvalsmöjligheten. Personröstandet var som högst i de kommunala valen, där utnyttjade 35 procent bland kvinnliga och 35 procent bland manliga väljare möjligheten till personval. I riksdagsvalet var det 28 procent bland kvinnorna och 29 procent bland männen som utnyttjade personvalsmöjligheten och i landstingsvalet var andelen 27 procent bland kvinnorna och 28 procent bland männen. Mönstret följer vad vi tidigare vet om könstillhörighetens betydelse för ett manifest politiskt engagemang. Innan vi drar några mer långtgående slutsatser om könstillhörighetens betydelse skall dock analysen föras ett steg vidare. Jag har valt ut två indikatorer på ett latent politiskt engagemang – politiskt intresse och utbildning – för att pröva om de ger ett likartat utslag bland kvinnliga och manliga väljare. Ålder och partitillhörighet är också med i analysen.¹²

TABELL 2

¹¹ Förutom avsnittet om kampanjtekniker bygger samtliga resultat i det här kapitlet på den valundersökning som genomfördes av statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet i samband med valet 1998. Undersökningen är ett led i det valforskningsprogram som leds av professor Sören Holmberg. Se Holmbergs kapitel i denna bok för en närmare presentation av undersökningen.

¹² Se kommentar under tabellen för kategoriindelningen. Att jag valt att arbeta med dikotoma variabler beror på att underlaget blir så pass litet när varje analys skall göras under kontroll för könstillhörighet. Fler indikatorer hade kunnat inkluderas men jag har valt att begränsa mig till några av de mest vanligt förekommande i forskningen om väljarbeteende.

Det första man kan konstatera är att engagemangsvariablerna påverkar på ett likartat sätt bland kvinnliga som bland manliga väljare. Könsskillnaderna är mycket små bland väljare med olika grad av politiskt intresse respektive olika nivå på sin utbildning. Könsskillnaderna är också mycket små om man ser till yngre respektive äldre väljare.

Mönstret med små könsskillnader bryts dock om man istället tar hänsyn till partitillhörighet. Bland centerpartiets och miljöpartiets väljare är det betydligt färre kvinnor än män som utnyttjat personvals-möjligheten: i centerpartiet är skillnaden 16 procentenheter och i miljöpartiet 15 procentenheter. I kristdemokraterna och vänsterpartiet är det fler kvinnor än män som personröstat: i kristdemokraterna är skillnaden åtta procentenheter och i vänsterpartiet sju procentenheter. Bland socialdemokratiska väljare finns det ingen könsskillnad alls och i folkpartiet och moderaterna är skillnaderna mycket små (två respektive fem procentenheter).

Ett annat sätt att läsa tabellen är att istället för att fokusera på könsskillnaderna jämföra effekterna av de olika faktorerna inom gruppen kvinnliga respektive manliga väljare. Det man kan konstatera i

en sådan analys är att partitillhörighet har störst effekt både bland kvinnor och män. Faktorer som politiskt intresse och utbildning har en mer modest effekt medan ålder har en effekt som i stor sett är lika med noll.

För att sammanfatta kan man säga att det både bland kvinnor och män är den politiskt intresserade och den välutbildade väljaren som i första hand utnyttjat personvalsmöjligheten. Allra störst betydelse har dock partitillhörighet. Bland kvinnliga väljare är det främst kristdemokrater som personröstat (andelen överstiger 40 procent), folkpartiet och centerpartiet ligger på en mellannivå (mellan 30 och 40 procent), medan moderaterna, socialdemokraterna, vänsterpartiet och miljöpartiet ligger lägre (andelen understiger 30 procent). Bland manliga väljare intar centerpartiet en klar ledarposition (andelen överstiger 40 procent) medan de övriga borgerliga partierna samt miljöpartiet intar en mellanposition (mellan 30 och 40 procent) och socialdemokraterna och vänsterpartiet ligger lägst (andelen understiger 30 procent).¹³

Det viktigaste som framkommit av denna analys är att det inte är självklart att vi enbart kan luta oss tillbaka på mer traditionella förklaringsmodeller över politiskt deltagande när vi skall analysera kön och personröstning. Politiskt intresse och utbildning har visserligen effekt på utnyttjandet av personvalsmöjligheten men partitillhörighet verkar betyda mer. Framförallt har det blivit tydligt att könsskillnaderna återfinns inom vissa partier. Mot bakgrund av denna kunskap uppstår frågan om vi inte skall se till egenskaper hos *partierna* lika väl som egenskaper hos *väljarna* när vi skall förstå vilka mekanismer som är verksamma här.

I nästa avsnitt är det inte längre själva personröstningen som står i fokus utan vilken kandidat – kvinna eller man – som väljarna satt sitt kryss framför. Tanken om att det finns en skiljelinje mellan förklaringsmodeller som fokuserar partier och sådana som fokuserar väljare finns dock kvar och skall utvecklas.

¹³ Betydelsen av partitillhörighet för utnyttjandet av personvalsmöjligheten återspeglas även i väljarnas inställning till personvalet. Stödet för personvalsreformen är starkast bland centerpartiets och folkpartiets väljare och svagast bland väljare som röstade på socialdemokraterna och vänsterpartiet. Se Sören Holmbergs kapitel i denna bok.

Kryss framför kvinnlig eller manlig kandidat

I Danmark, där man länge haft personval, har man kunnat konstatera att både parti- och väljaregenskaper är av betydelse när man skall förstå vilken kandidat som väljarna sätter sitt kryss framför. I det danska systemet får kvinnliga kandidater i de mer vänsterorienterade partierna en högre andel personröster än kvinnliga kandidater i de mer högerorienterade partierna. I de vänsterorienterade partierna har det dock samtidigt funnits fler kvinnliga kandidater på framträdande positioner (Wamberg 1990, 56 ff). Betydelsen av parti kan således både handla om ideologisk orientering och om en tillgång på kvinnliga kandidater.

Om man ser till väljaregenskaper visar de danska undersökningarna att kvinnliga väljare är de som i störst utsträckning personröstar på kvinnor. En Gallupundersökning från år 1984 visade att 32 procent bland kvinnorna, mot 14 procent bland männen, personröstat på en kvinnlig kandidat (Wamberg 1990, 56ff).

I Sverige finns det inte någon liknande undersökning gjord tidigare. Ett område som ligger nära till hands är dock undersökningar av den kännedom väljarna har om partiernas kandidater. Inom ramen för valundersökningarna vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, har man vid ett flertal tillfällen ställt frågan: "Kommer du ihåg namnet på någon av de kandidater som ställde upp till val i Din valkrets i årets val?" I svaren går det att särskilja huruvida det är kvinnliga eller manliga kandidater som väljarna har kännedom om.

Undersökningar som fokuserar namnkännedom om kvinnliga kandidater har gjorts på material från år 1968, 1973, 1985 och 1991. Vid samtliga dessa tillfällen visar det sig att det är något mer vanligt att kvinnliga väljare namnger kvinnliga kandidater än att manliga väljare gör det. År 1991 var det t.ex. 48 procent bland kvinnliga och 40 procent bland manliga väljare som namngav minst en kvinnlig kandidat.¹⁴ Förutom kön är det ytterligare faktorer som är av betydelse här: kännedomen om kvinnliga kandidater ökar t.ex. med graden av politiskt intresse och nivån på utbildningen bland väljarna (Frankenberg 1993; Wängnerud 1993, 60).

När jag själv skrivit om förekomsten av kännedom om kvinnliga kandidater har jag diskuterat denna företeelse i termer av normseende och *kognitiva resurser*.¹⁵ Även om kvinnor undan för undan ökat sitt

¹⁴ Det är ungefär hälften av väljarna som överhuvudtaget kan namnge någon kandidat (Holmberg 1993, 34). Procentbas när det gäller namnkännedom om kvinnliga kandidater utgörs av de väljare som namgett minst en kandidat.

¹⁵ Kognitiva resurser kan sägas handla om intellektuell träning, förmåga till varseblivning.

deltagande i svensk politik kan man fortfarande hävda att mannen utgör norm för det politiska livet. De mest inflytelserika positionerna, som exempelvis partiledare, besitts fortfarande mest av män. Majoriteten bland ledamöterna i riksdagen är fortfarande manlig. Förändringar har ägt rum men för att spetsa till det kan man ändå säga att när väljarna tänker "politiker" så är det fortfarande mer vanligt att bilden av en man dyker upp.¹⁶

Med stöd i socialpsykologisk forskning kan man utgå från att kognitivt starka grupper har lättare att bryta mot ett normseende än andra.¹⁷ Intresse och kunskap gör att man "ser" förbi de traditionella mönstren och i större utsträckning uppmärksammar förekomsten av kvinnliga politiker. Att man lättare identifierar sig med någon av samma kön är också grundläggande kunskap av betydelse här.

Mot bakgrund av de tidigare nämnda danska resultaten och de svenska undersökningar som bygger på väljarnas namnkännedom skall jag här försöka skilja mellan en väljarorienterad och en partiorienterad förklaringsmodell över personröstningen på kvinnliga respektive manliga kandidater. Gränsen mellan de två modellerna är inte knivskarp men den *väljarorienterade* modellen tar fasta på olika slags kognitiva resurser bland väljarna medan den *partiorienterade* modellen istället tar fasta på egenskaper hos partierna. Jag skall börja med väljarna för att därefter övergå till partierna.

Den väljarorienterade modellen

Av resonemanget i föregående avsnitt framkommer att jag (i) antar att fler kvinnor än män personröstat på kvinnliga kandidater och (ii) att det finns ett samband mellan kognitiva resurser och personröstning på så sätt att kognitivt starka grupper förväntas ha personröstat på kvinnliga kandidater i större utsträckning än kognitivt svaga grupper. De indikatorer på kognitiva resurser som jag använder mig av är politiskt intresse och utbildning d.v.s. de faktorer som tidigare använts för att indikera ett latent politiskt engagemang. Ålder är den faktor som visat sig ha minst effekt tidigare i kapitlet men det är rimligt att anta att yngre väljare har lättare att ta till sig nya företeelser än äldre väljare och att ålder således har en effekt i den följande analysen.

Innan vi kommer in på resultaten skall jag säga något om det empiriska underlaget. De väljare som uppger att de personröstat har

¹⁶ För en diskussion om mannen som norm i politiken se t.ex. Wendt Höjer & Åse (1996).

¹⁷ Aronson, Wilson & Alert (1994) är en introduktion till socialpsykologisk forskning.

också blivit tillfrågade om vilken kandidat rösten gällt (namn, parti och kön). Materialet visar dock att det endast är ungefär hälften av väljarna som kommer ihåg vilken kandidat de satt sitt kryss framför. De följande analyserna inkluderar därför en "vet inte" kategori vilken omfattar de väljare som uppgett att de personröstat men som inte kan erinra sig vilken kandidat – kvinna eller man – rösten gällde.

Det är inte självklart på vilket sätt jämförelsen i detta avsnitt skall äga rum. Då det är en så pass stor andel väljare som hamnar i "vet inte" kategorin är det knappast meningsfullt att kommentera nivåerna dvs. de absoluta talen för andel personröster som tillfallit kvinnliga respektive manliga kandidater. Den andel som framkommer ligger långt under de faktiska valresultaten. Vad som är viktigt i analysen är dock inte att fastställa exakta nivåer när det gäller röstetal utan att undersöka eventuella skillnader mellan olika grupper av väljare med avseende på personröstning på kvinnliga respektive manliga kandidater. Det finns inte någon anledning att tro att de tendenser som framkommer i materialet skall vara snedvridna i det avseendet.

För att få fram ett underlag till jämförelser har jag valt att använda ett mått som visar *övertikt för personröster på manliga kandidater* (andel personröster på manliga kandidater minus andel personröster på kvinnliga kandidater). Ju mindre denna övertikt är desto jämnare har rösterna fördelats mellan kvinnliga och manliga kandidater inom den aktuella gruppen väljare. Ett negativt resultat betyder en större andel personröster på kvinnliga än manliga kandidater. Tabell 3 visar personröstning på kvinnliga respektive manliga kandidater bland kvinnliga och manliga väljare.¹⁸

¹⁸ Resultaten från SCB:s valstatistik kan utgöra en referenspunkt i det här sammanhanget: 62,3 procent av de personröster som avlades i 1998 års riksdagsval gick till manliga kandidater och 37,7 procent till kvinnliga kandidater, vilket betyder en övertikt på 24,6 procentenheter för manliga kandidater i det reella valresultatet.

TABELL 3

Det resultat som framkommer är att både kvinnliga och manliga väljare i störst utsträckning personröstat på manliga kandidater. Bland kvinnliga väljare återfinns en övervikt på 20 procentenheter för personröster på manliga kandidater. Bland manliga väljare är motsvarande övervikt 28 procentenheter. Vid sidan av detta huvudresultat kan vi dock samtidigt notera att fördelningen av personrösterna varit något mer jämn bland kvinnor än bland män. Kvinnors andel av "vet inte" kategorin är högre än mäns. Det får till följd att vad som framstår som det mest iögonfallande resultatet i analysen är att manliga väljare är mer benägna än kvinnliga väljare att personrösta på manliga kandidater.

Henrik Oscarsson behandlar frågan om könsmatchning – huruvida kvinnor röstar på kvinnor och män på män – i sitt kapitel i denna bok. Det han visar är att på en generell nivå är denna matchning inte signifikant. Det jag skall gå vidare med är dock frågan huruvida könsmatchning framträder i vissa grupper av väljare. Vi ska också få ett svar på det antagande som ställdes upp tidigare: stämmer det att det är de kognitivt starka grupperna som i störst utsträckning personröstat på kvinnliga kandidater? Tabell 4 visar resultaten bland kvinnliga respektive manliga väljare under kontroll för politiskt intresse, utbildning samt ålder.

TABELL 4

Resultaten visar att den största övervikten, 38 procentenheter, för personröster på manliga kandidater återfinns bland välutbildade manliga väljare. Den grupp där personrösterna fördelat sig mest jämnt är yngre kvinnliga väljare: där är övervikten för personröster på manliga kandidater 14 procentenheter. En relativt stor övervikt för personröster på manliga kandidater återfinns även bland politiskt intresserade manliga väljare medan välutbildade kvinnliga väljare, i likhet med de yngre kvinnliga väljarna, visar ett mer jämnt resultat.

Det mönster som framträder kan inte sägas stödja antagandet om att skiljelinjen skall dras mellan kognitivt starka och kognitivt svaga grupper. Inom de kognitivt svagare grupperna uppvisar kvinnliga och manliga väljare ett rätt likartat beteende med avseende på vilken kandidat de personröstat på. Övervikten för personröster på manliga kandidater är ungefär lika stor bland kvinnliga som bland manliga väljare inom gruppen utan politiskt intresse (22 respektive 17

procentenheter), med lägre utbildning (23 respektive 25 procentenheter) samt i åldersgruppen 35–80 år (25 respektive 28 procentenheter). Skiljelinjen går istället, något oväntat, mellan kvinnor och män inom de kognitivt starkare grupperna. De mest skiljaktiga resultaten framträder bland välutbildade väljare. Där verkar det som att män i extra stor utsträckning personröstat på manliga kandidater medan kvinnor oftare än genomsnittet personröstat på kvinnliga kandidater.

Innan jag diskuterar de resultat som framkommit ytterligare skall vi övergå till att pröva det jag tidigare kallat för den partiorienterade modellen när det gäller personröstning på kvinnliga respektive manliga kandidater.

Den partiorienterade modellen

I den följande analysen har jag försökt skilja mellan partiernas ideologiska orientering och en faktor som kan kallas för tillgång på kvinnliga kandidater – då med avseende på toppositionerna i partierna.¹⁹

Det första jag gjort är att jag delat in partierna i tre grupper: en som omfattar socialdemokraterna, vänsterpartiet och miljöpartiet d.v.s. de partier som utgjorde underlag för regeringsbildningen efter valet 1998. Den andra gruppen omfattar centerpartiet och folkpartiet medan den tredje gruppen omfattar moderaterna och kristdemokraterna.²⁰

För att få en bild av vad tillgången på kvinnliga kandidater betyder för personröstningen har jag i nästa steg gjort en indelning som utgått från partiernas valsedlar.²¹ För varje parti har jag skilt ut de valkretsar där det återfinns valsedlar med kvinnliga kandidater som förstanamn.²²

¹⁹ Partiernas ideologiska orientering kan ses som en del i en väljarorienterad modell. Jag har dock velat renodla modellerna så att den som fokuserar väljare enbart ta fasta på indikatorer på kognitiva resurser.

²⁰ Grupperingen av de borgerliga partierna har inte varit självklar. Här har det skett en viss sammanvägning mellan ideologisk orientering och tillgång på kvinnliga kandidater. I framförallt kd är tillgången på kvinnliga kandidater (med avseende på de toppositionerna) lägre än i övriga partier, det är ett skäl till att kd inte sammanförts med övriga mittenpartier. Grupperingen är framförallt gjord för att procentbasen skulle bli för liten om partierna analyserades var för sig.

²¹ Samtliga valsedlar finns redovisade på riksskatteverkets hemsida på Internet: **HYPERLINK** <http://val.rsv.se/>. <http://val.rsv.se/>.

²² För vissa partier återfinns det valkretsar med flera valsedlar, i dess fall har jag noterat om någon av valsedlarna har en kvinnlig kandidat överst. Kristdemokraterna är det parti som oftast haft mer än en valsedel i respektive valkrets, det innebär dock inget problem i den följande analysen eftersom

Denna genomgång visar att av 203 möjliga fall (7 partier och 29 valkretsar) toppas 33 procent av listorna av kvinnliga kandidater.²³

Tabell 5 visar andel personröster på kvinnliga respektive manliga kandidater bland kvinnliga och manliga väljare uppdelat dels på de tre partigrupperingarna och dels på valkrets med valsedel som toppas av manlig kandidat respektive valkrets med valsedel som toppas av kvinnlig kandidat. Även här är det övervikten av personröster på manliga kandidater som utgör underlag för jämförelserna.

samtliga kristdemokratiska valsedlar haft manliga kandidater överst. Inom moderaterna förekommer det konkurrerande ungdomslistor med manliga kandidater överst i Skåne läns västra valkrets samt i Skåne läns östra valkrets men huvudlistorna i dessa två valkretsar toppas av kvinnliga kandidater. Koncurrerande listor med kvinnlig respektive manlig kandidat överst förekommer i övrigt för socialdemokraterna, folkpartiet och moderaterna i Västernorrlands län samt för centerpartiet i Västerbottens län.

²³ Inom moderaterna fanns det valsedel med kvinna överst i sju valkretsar; för folkpartiet var siffran åtta valkretsar; miljöpartiet 12; centerpartiet 13; socialdemokraterna 13 och vänsterpartiet 14. Det var inte någon av kristdemokraternas valsedlar som toppades av en kvinnlig kandidat.

TABELL 5

Resultaten visar på olika mönster bland de tre partigrupperingarnas väljare. Bland moderata och kristdemokratiska väljare finns det en betydande övervikt för personröster på manliga kandidater både bland kvinnliga och manliga väljare. Bland kvinnliga väljare är övervikten 46 procentenheter och bland manliga väljare 40 procentenheter. För moderaterna och kristdemokraterna finns det således inte någon större anledning att tala om könsmatchning i röstningsbeteendet. Ett tydligt mönster av en sådan matchning – att kvinnor röstar på kvinnor och män på män – återfinns dock bland centerpartiets och folkpartiets väljare. Kvinnliga väljare inom centerpartiet och folkpartiet är den enda grupp i undersökningen som uppvisar negativ övervikt för personröster på manliga kandidater: skillnaden är sex procentenheter i favör för personröstning på kvinnliga kandidater. Bland centerpartiets och folkpartiets manliga väljare återfinns dock en betydande övervikt, 38 procentenheter, för personröstning på manliga kandidater.

Socialdemokraternas, vänsterpartiets och miljöpartiets väljare uppvisar i sin tur ytterligare en typ av mönster. Här framträder en förhållandevis modest övervikt, 18 procentenheter, för personröster på manliga kandidater bland manliga väljare. Bland kvinnliga väljare inom socialdemokraterna, vänsterpartiet och miljöpartiet är övervikten ännu lägre: det skiljer endast fem procentenheter mellan den andel som personröstat på manliga kandidater och den andel som personröstat på kvinnliga kandidater.

För att sammanfatta kan man säga att det finns ett tydligt inslag av könsmatchning inom centerpartiet och folkpartiet. Inom moderaterna och kristdemokraterna är personröstningen utpräglat manligt fokuserad. Inom socialdemokraterna, vänsterpartiet och miljöpartiet är personröstningen förhållandevis utjämnad.

När analysen görs med hänsyn tagen till huruvida personrösten är avlagd i en valkrets där partiets valsedel toppas av en kvinnlig kandidat eller ej, visar det sig att det finns ett positivt samband. I valkretsar där valsedlarna toppas av kvinnliga kandidater ligger övervikten för personröster på manliga kandidater på lägre nivåer än i valkretsar där valsedlarna toppas av manliga kandidater. Detta resultat kvarstår när hänsyn tas till partigruppering. I samtliga partigrupper sjunker övervikten för personröster på manliga kandidater, både bland kvinnliga och manliga väljare, när vi kommer till valkretsar där kvinnor stått som förstanamn på valsedlarna. Återigen skiljer centerpartiets och folkpartiets kvinnliga väljare ut sig: i valkretsar med kvinnliga kandidater i topp finns det en betydande övervikt, 22 procentenheter, för personröster på kvinnliga kandidater.

I och med att det är en så stor andel väljare som inte kan erinra sig vilken kandidat de lagt sin personröst på, skall jag inte dra allt för stora

växlar på de resultat som framkommit. Det kan också vara på sin plats att påpeka att underlaget för vissa grupper i de indelningar som gjorts består av ett rätt litet antal svarspersoner. Inte desto mindre är det några saker som är värda att ta fasta på i en vidare diskussion. Det första är att i den fortsatta forskningen måste man arbeta både med väljar- och partiorienterade förklaringsmodeller om man vill förstå fördelningen av personröster på kvinnliga respektive manliga kandidater. Andelen personröster på kvinnliga kandidater är högre i valkretsar där kvinnliga kandidater stått som förstanamn på partiernas valsedlar. Men tillgång på kvinnliga kandidater är inte det enda som styr. Utbildning är t.ex. en faktor som visat sig ha betydelse för väljarnas beteende inom detta område.²⁴

Det man kan fråga sig är i vilken utsträckning resultaten ovan speglar ett mer genomtänkt handlande bland väljarna. I valrörelsen 1998 var det flera partier som uppmanade sina väljare att kryssa på kvinnliga kandidater (Eduards 1999, 78). Ett antagande skulle kunna vara att budskapet nått de politiskt resursstarka väljarna men att de reagerat på helt olika sätt: kvinnorna har följt uppmaningen, männen trotsat den.²⁵ Huruvida en sådan tolkning har något stöd kommer att framgå av nästa avsnitt där vi skall undersöka väljarnas skäl för att personrösta.

Skäl för att personrösta

I valundersökningarna har svarspersonerna fått motivera varför respektive varför inte de utnyttjat möjligheten till personval. Frågan som ställts har varit en öppen fråga där väljarna själva fått ange vilka som varit de främsta skälen för dem. Tabell 6 visar skälen bland dem som avlagt personröst. Kategoriseringen av svaren bygger på samma indelning som Sören Holmberg använder i sitt kapitel i denna bok.

²⁴ Mönstret med mer skiljaktigt beteende bland kvinnor och män med högre utbildning, än bland kvinnor och män med lägre utbildning, kvarstår vid kontroll för partigruppering förutom när det gäller moderaterna och kristdemokraterna. Könsmatchningen (att kvinnor röstar på kvinnor och män på män) är särskilt framträdande bland välutbildade väljare inom centerpartiet och folkpartiet.

²⁵ En analys av det norska kommunalvalet år 1983 har visat att väljarna reagerade negativt på en, som de uppfattade, allt för provocerande kampanj för kvinnliga kandidater. Kampanjer hade förekommit även i tidigare norska val, då med lyckosam effekt för kvinnorepresentationen. År 1983 strök dock väljarna kvinnliga kandidater från listorna (Dahlerup 1989, 62).

TABELL 6

Det är några resultat som är värda att lägga märke till. Det första handlar om huruvida väljarna upplever det som sin rättighet/plikt att personrösta: 11 procent bland kvinnorna men endast 4 procent bland männen anger detta som ett skäl för att personrösta. Detta kan vara förklaringen till att kvinnor generellt sett ligger på samma nivåer som män när det gäller användandet av personvalsmöjligheten. Trots kvarvarande skillnader mellan kvinnliga och manliga väljare när det gäller latent politiskt engagemang motverkar kvinnliga väljares plikt-känsla att de hamnar lägre i den manifesta valhandlingen.

Det andra resultatet, värt att lägga märke till, är att kandidaternas kön är det skäl som nämns mest bland kvinnliga väljare när de skall ange sina skäl för att personrösta. Bland manliga väljare är det istället region/ort som nämns mest. Viss könsskillnad framkommer också när det gäller kandidatens yrke/klassbakgrund vilket har större betydelse bland kvinnliga än bland manliga väljarna.

Vad man kan säga efter denna genomgång är att det finns visst stöd för antagandet att kvinnliga väljare gjort ett medvetet val när de kryssat för kvinnliga kandidater. Det finns dock inte motsvarande belägg för att manliga väljare lika medvetet valt att rösta in män. Bland de få manliga väljare som gör direkta hänvisningar till kandidaternas kön framkommer det t.ex. vid en närmare granskning att flera av dem personröstat på kvinnor.²⁶

Slutdiskussion

Det är svårt att ge något enkelt och entydigt svar på frågan: missgynnas kvinnor av ett personvalssystem? På ett yttre plan är svaret nej. Personvalet bidrog till en ökning av kvinnorepresentationen i 1998 års riksdagsval. Samtidigt är det flera förhållanden som talar för att resultatet ”borde” ha varit ett missgynnande. Kvinnornas andel av personrösterna låg lägre än männens: 37,7 mot 62,3 procent.²⁷ Bilden av en skev fördelning av personrösterna förstärks ytterligare om man ser till de 87 riksdagsledamöter som fick mer än åtta procent personröster: av dessa var 58 män (67 procent) och 29 kvinnor (33 procent).²⁸

Flera av de beräkningar som gjorts, både av forskare i denna bok och av riksdagens interna utredare visar att missgynnandet till stor del – om ej fullt ut – kan förklaras av att kvinnliga kandidater inte innehaft toppositionerna på valsedlarna i samma utsträckning som manliga kandidater.²⁹ Detta besked hjälper dock inte till att förklara varför slutresultatet blev som det blev: uppgång istället för nedgång i kvinnorepresentation. Men med det material som funnits tillgängligt här går det kanske inte att komma längre än så. Analyserna i detta kapitel understryker inslaget av motstridigheter i personvalsprocessen. Kapitlet pekar ut ett antal strömningar att vara vaksam på för den som

²⁶ Det är naturligtvis att gå emot den politiskt korrekta normen att säga att man medvetet valt bort kvinnor. Det är inte särskilt troligt att den typen av svar skulle framkomma här. Man skall dock akta sig för att dra sin tolkning allt för långt. Vad man kan säga är att kvinnors val att sätta kryss framför kvinnliga kandidater är mer explicit än mäns val att sätta kryss framför manliga kandidater.

²⁷ Detta skall jämföras med att kvinnorna utgjorde 43 procent bland kandidaterna, män 57 procent.

²⁸ Gränsen för att personrösten skulle fälla ett utslag var åtta procent av personrösterna i den egna valkretsen.

²⁹ För riksdagens egna beräkningar se InfoPM 9/1998 av Hans E. Andersson vid riksdagens utredningstjänst.

vill säkerställa en fortsatt hög kvinnorepresentation i riksdagen. Jag skall diskutera några av de resultat som framkommit och som kan få konsekvenser för partiernas agerande inom detta område:

- Kvinnliga och manliga kandidaters kampanjaktivitet ligger på samma nivå

Det finns inte någon anledning för partierna att rikta särskilda uppmaningar till kvinnliga kandidater att bedriva mer aktiva valkampanjer. De flesta indikatorer pekar på att kvinnor redan befinner sig på samma nivå som män. Det verkar mer framgångsrikt att se över fördelningen på valsedlarnas toppositioner om man vill underlätta för kvinnor att erhålla personröster. "Varannan damernas" har slagit igenom i flera partier men inte fullt ut när det gäller förstanamnen.

- Kvinnliga och manliga väljare personröstar i samma utsträckning

Detta resultat är av betydelse eftersom personrösterna fördelar sig något mer jämnt med avseende på kandidaternas könstillhörighet bland kvinnliga än bland manliga väljare. Forskningen har visat att det skett en utjämning mellan kvinnor och män när det gäller olika former av politiskt deltagande under de senaste 20–30 åren. Om denna utveckling fortsätter bör det vara till gagn för personröstningen på kvinnliga kandidater.

- Personröstning som en könsbaserad skiljelinje

Resultaten tyder inte på att det fanns någon generell könsmatchning – att kvinnor röstade på kvinnor och män på män – i riksdagsvalet 1998. Däremot framkommer en sådan matchning i vissa grupper. Det är värt att lägga märke till att könsmatchningen är särskilt framträdande bland de politiskt resursstarka väljarna. Det ger anledning att tala om ett embryo till en ny könsbaserad skiljelinje i svensk politik. Det går inte att avfärda kandidaternas könstillhörighet som ovidkommande för väljarnas personröstning. De partier där en könsbaserade skiljelinje tar sig starkast uttryck är i centerpartiet och i folkpartiet. Här verkar det som att kvinnliga väljare medvetet gått in för att kryssa in kvinnliga kandidater.

- Synlighet för kvinnliga och manliga politiker

Ett resultat man kan fundera över är att det är så få väljare som kan erinra sig vilken kandidat de personröstat på. Det är ungefär tre gånger så många väljare som de facto personröstat på kvinnliga kandidater än vad som framkommer i valundersökningen. För manliga kandidater är proportionen mer jämn: det är ungefär dubbelt så många väljare som de facto personröstat på manliga kandidater än vad som framkommer i valundersökningen. Det är troligt att genomslaget för partiledarna är av stor betydelse här (alla utom en var män i 1998 års val). Men kanske finns det också ett normseende som spelat in: bilden av kvinnliga politiker är inte lika fast förankrad på väljarnas näthinna som bilden av manliga politiker. Därför blir de inte heller ihåtkomna i samma utsträckning.

- Framtida konsekvenser av personvals-systemet

När det gäller framtida konsekvenser av personvals-systemet är det viktigt att komma ihåg att det finns andra faktorer som är betydelsefulla när man skall förklara framgång eller bakslag för kvinnorepresentation.³⁰ Samtliga nordiska länder, även de med personval, ligger ur ett internationellt perspektiv högt när det gäller andel kvinnliga politiker i det nationella parlamentet. Jag tror att jämställdhetssträvandena är så pass starkt förankrade i svenska partier att det i framtiden sker en översyn av placeringarna på valseدلarnas toppositioner. Det mer slentrianmässiga personröstandet kommer då att fördela sig mer jämnt på kvinnliga och manliga kandidater.

Vad man inte kan, eller bör, göra något åt är dock den personröstning som bygger på ett genomtänkt val. Jag har ovan beskrivit personröstningen som ett embryo till en ny könsbaserad skiljelinje. Kanske har vi genom personvalet t.o.m. fått underlag till en potentiell könskonflikt i svensk politik. Allt mer forskning visar att politikernas könstillhörighet har betydelse för prioriteringar och ståndpunkter i politiska sakfrågor (Skjeie 1992; Thomas 1994; Wängnerud 1998). Jämförelser mellan å ena sidan kvinnliga och manliga riksdagsledamöter och å andra sidan kvinnliga och manliga väljare har visat att kvinnliga politiker står mer nära de kvinnliga väljarna medan manliga politiker står mer nära de manliga väljarna (Esaiasson & Holmberg, 1996; Oskarson & Wängnerud 1995, 1996). Ett personvals-system där kandidaterna blir mer tydliga än idag när det

³⁰ För en introduktion till detta forskningsområde se Wängnerud 1998, kapitel 2.

gäller vad som skiljer dem från deras partikamrater kan leda till en ökad politisering av den sociala grupptillhörigheten.³¹ En av konsekvenserna av personvalsstytemet kan bli att det slår in kilar i det politiska systemet som på lång sikt bidrar till en söndervittring av den traditionella svenska partidemokratin.

³¹ Jfr. Henry Bäck och Maritta Soininens kapitel i denna bok som behandlar betydelse av etnicitet samt Henrik Oscarssons kapitel som behandlar betydelsen av ålder. Klass och region är två "gamla" sociala skiljelinjer som kanske kommer att få en renässans i och med personvalssystemet.

Referenser

Andersson, H. (1998) Utredningstjänsten InfoPM 9/1998 "Resultatet av personröstningen till riksdagen." Stockholm: Sveriges riksdag.

Aronson, D., Wilson, T. & Akert, R. (1994) *Social Psychology. The Heart and the Mind*. New York: HarperCollins College Publishers.

Dahlerup, D. (1989) *Vi har väntat länge nog. Handbok i kvinnorepresentation*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.

Dagens Nyheter (19980924) "Männen vann på nyordning."

Eduards, M. (1999) "Män – finns de?" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3-4, 77-85.

Esaiasson, P. (1993) "Om riksdagsledamöter, kändisar, opinionsopportunist och valkampanjer" i Westerståhl, J. (red.) *Person och parti. Studier i anslutning till personvalskommitténs betänkande ökat personval*. SOU 1993:63. Stockholm: Allmänna förlaget.

Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1996) *Representation From Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Aldershot: Dartmouth.

Frankenberg, N. (1993) "Vem ser kvinnliga riksdagskandidater?" Stencil. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

Gilljam, M. & Holmberg, S. (1998) *Sveriges första Europaparlamentsval*. Stockholm: Norstedts juridik.

Holmberg, S. (1993) "Nuvarande valsysteem: minskande personkännedom och få personröster" i Westerståhl, J. (red.) *Person och parti. Studier i anslutning till personvalskommitténs betänkande ökat personval*. SOU 1993:63. Stockholm: Allmänna förlaget.

Inter-parlamentariska unionen: hemsida på Internet **HYPERLINK**
<http://www.ipu.org/>

Norris, P. (1996) "Political recruitment" i LeDuc, L., Niemi, R. G. & Norris, P. *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*. Thousand Oaks: Sage publications.

Oskarson, M. & Wängnerud, L. (1995) *Kvinnor som väljare och valda. Om betydelsen av kön i svensk politik*. Lund: Studentlitteratur.

Oskarson, M. & Wängnerud, L. (1996) "Vem representerar kvinnorna?" in Rothstein B. & Särilvik, B. *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

Riksskatteverkets hemsida på Internet: [HYPERLINK http://val.rsv.se/](http://val.rsv.se/).

Skjeie, H. (1992) *Den politiske betydningen av kjønn. En studie av norsk topp-politikk*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, rapport 92:11.

Thomas, S. (1994) *How Women Legislate*. Oxford: Oxford University Press.

Tollin, K. (1997) "Må bäste man vinna? En fallstudie av personvalsförsöket 1994 ur ett könsteoretiskt perspektiv." CD-uppsats. Umeå universitet: statsvetenskapliga institutionen.

Wamberg, U. (1990) "Flere kvinder på tinge" i Dahlerup, D. & Hvidt, K. *Kvinder på Tinge. Kvinder i landspolitik i 75 år*. Köpenhamn: Rosinante.

Wendt Höjer, M. & Åse, C. (1996) *Politikens paradoxer. En introduktion till feministisk politisk teori*. Bjarred: Academia Adacta.

Wängnerud, L. (1993) "Kvinnliga riksdagskandidater – vem lägger märke till att de finns?" i Westerståhl, J. (red.) *Person och parti. Studier i anslutning till personvalskommitténs betänkande ökat personval*. SOU 1993:63. Stockholm: Allmänna förlaget.

Wängnerud, L. (1998) *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Göteborgs universitet: Göteborg studies in politics 53.

Wängnerud, L. (1999) "Representing Women" i Esaiasson, P. & Heidar, K. *From Westminster to Congress and Beyond. The Nordic Experience*. Columbus: Ohio State University Press (kommande).

Ålder och personröstning

Henrik Oscarsson

Fysisk ålder är *i sig* inte särskilt intressant som förklaring till medborgares politiska beteende. Det är snarare de många individuella egenskaper och erfarenheter som är associerade med fysisk ålder som vi är intresserade av. Det är genom att fundera kring vad en människas fysiska ålder representerar som vi kan finna förklaringar till *varför* yngre och äldre personers politiska beteende skiljer sig åt.

Uppnådd ålder är en indikation på dels de erfarenheter som en individ har *ackumulerat* under sin livstid, dels de erfarenheter som *för närvarande* är aktuella och viktiga. Precis som med våra könsroller kan vi tänka oss att vi människor socialiseras in i olika *åldersroller* under vår livstid. Vi förser varandra med normer och mentala bilder om hur vi bör vara och agera som studenter, karriärister, föräldrar och pensionärer. Vår ålder indikerar också att vi hör till en viss *generation*, och varje generation bär med sig unika erfarenheter av socialt och politiskt liv. Den process genom vilken äldre generationer successivt byts ut mot yngre är en vanligt förekommande förklaring till förändringar av normer, attityder och värderingar i ett samhälle.

Vi vet från tidigare att det finns tydliga samband mellan väljarnas ålder och politiska åsikter och beteenden. Det aktiva och engagerade politiska deltagandet växer med ökad ålder. Äldre väljare har hunnit samla på sig mer rutin och erfarenhet och har oftast större kunskaper att grunda sina röstningsbeslut på än yngre. Yngre väljare är mer självständiga, rörliga och trendkänsliga och bestämmer sig senare för hur de skall rösta (se t ex Oskarson & Oscarsson 1994; Gilljam & Möller 1996).

Frågan är i vilken utsträckning ålder hade betydelse för svenska väljares personröstning i samband med 1998 års riksdagsval. Finns det några skillnader mellan yngre och äldre väljare i inställningen till personröstning och i vilken utsträckning de utnyttjade sin rätt att personrösta? Använde yngre och äldre kandidater olika kampanjaktiviteter för att nå ut till väljarna? Kom yngre och äldre väljare i kontakt med riksdagskandidaterna på olika sätt? Valde de unga väljarna unga kandidater?

Åldersskillnader i väljares personröstande kan uppträda på många olika sätt. Det är emellertid inte möjligt att här täcka in alla tänkbara åldersrelaterade förklaringar. De följande analyserna av ålderseffekter på personröstning är organiserade i fem avsnitt. Jag har valt att undersöka om det existerar åldersskillnader när det gäller 1) väljarnas attityder till personval, 2) väljarnas faktiska personröstande, 3) väljarnas egna motiveringar till varför de personröstade eller inte, 4) den politiska kommunikationen mellan väljare och kandidater under kampanjen. Kapitlet avslutas med en 5) analys där åldersrelaterade förklaringar ställs mot andra förklaringar till varför väljarna valde att rösta på de kandidater som de gjorde.

Yngre och äldre tycker om personröstning

Personröstning lanseras ibland som en form av röstning anpassad för moderna demokratiska medborgare. Personröstningsreformen uppfattas av sina anhängare som ett medel för att återuppbygga de allt mer försvagade länkarna mellan medborgare och partier och ge väljarna större inflytande över vilka partirepresentanter som skall ta plats i beslutande församlingar. Mot bakgrund av den minskande känsla av partianhängarskap, ökad individualisering och kognitiv mobilisering i väljarkåren kan inslaget av personröstning vara ett sätt att vitalisera den svenska partidemokratien.

Kanske borde framför allt unga människor i så fall uppskatta personröstning som idé; det är ju framför allt de yngre som passar in på beskrivningen som moderna, svagt partiidentifierade, kritiska, informerade och självständiga väljare. Ett vanligt argument som unga framför för att inte engagera sig partipolitiskt är att det inte finns något parti som passar just dem och att de inte vill köpa ett färdigt åsiktspaket rakt av. Tänk om man fick sätta ihop sitt eget parti! säger många.

Personvalsreformen ger sannolikt bättre möjligheter för enskilda medborgare att finna en pålitlig meningsfrände som delar många egna personliga erfarenheter. Det är rimligt att tänka sig att det är lättare för dagens självständiga, kritiska och sofistikerade yngre medborgare att identifiera sig med en person än med ett helt parti. I så fall är det förstås betydelsefullt att väljarna uppfattar personröstningen som ett verkligt meningsfullt politiskt deltagande — att kryssandet har reell påverkan över vem som företräder de olika partierna och att partierna själva mildrar partipiskorna och lämnar gott om utrymme för individuella personvalskampanjer.

Personvalet har utvärderats i en rad utredningar (SOU 1993:63; 1996:66) och dessutom provats i mindre skala i samband med 1994 års

riksdagsval. Därför kan vi studera om och hur sambandet mellan ålder och attityder till personröstning har förändrats under personvalsreformens hittillsvarande livstid (se tabell 1).

Tabell 1 Andel positiva till olika förslag om att införa större inslag av personval i Sverige i olika åldersgrupper 1992, 1994, 1995 och 1998 (procent, Pearsons r).

ålder	"öka möjligheten att välja inte bara parti utan också personer i svenska val"			"Vad tycker Du om det nya systemet för personval som används/-es i årets val?"
	som 1992	vu 1994	eup 1995	vu 1998
15-17 år	56	—	—	—
18-22 år	56	58	57	63
23-29 år	59	67	61	48
30-39 år	59	68	62	55
40-49 år	68	67	63	52
50-59 år	72	75	65	52
60-69 år	72	73	64	46
70-	70	68	66	45
samband ålder— åsikt	+ .13	+ .07	+ .04	-.06

Kommentar: Resultaten är hämtade från SOM-undersökningen 1992 (som), Svenska valundersökningarna 1994 och 1998 (vu) samt Europaparlamentsvalsundersökningen 1995 (eup). För samtliga intervjufrågor erbjöds fem svarsalternativ: "mycket bra", "ganska bra", "varken bra eller dåligt", "ganska dåligt" och "mycket dåligt". Siffrorna i tabellen är procenttal som visar andelen positiva, det vill säga personer som svarat att förslaget är mycket eller ganska bra. Pearsons r är ett sambandsmått för intervallskalevariabler och visar styrkan och riktningen på sambandet mellan ålder och inställning till personval. Sambandsmättet kan variera mellan -1 (fullständigt negativt samband) och +1 (fullständigt positivt samband). Samtliga korrelationskoefficienter i tabellen är signifikant skilda från noll på 95 procents signifikansnivå.

I de tidiga undersökningarna fanns en klar tendens att äldre väljare var mer positiva till personröstning än yngre. I 1992 års SOM-undersökning var väljare över 40 år något mer positiva till ett större inslag av personröstning (omkring 70 procent) än väljare under 40 år (knappt 60 procent).

Det positiva sambandet mellan ålder och inställning till personröstning har dock varit betydligt svagare i de undersökningar som genomförts i mitten av 1990-talet. Och i samband med 1998 års val var ålderssambandet istället *negativt*! Förstagångsväljarna i åldern 18-22 år var mest positiva till personröstning (63 procent). Motsvarande andel bland de äldsta väljarna var 45 procent. Förändringen av ålderssambandets riktning kommer sig av att äldres inställning till personröstning blev mindre positiv under perioden 1992-1995 samtidigt som det inte ägt rum någon motsvarande opinionsörskjutning bland de yngre.

Att det faktiskt handlar om en verklig förändring av ålderssambandet kan vi också bekräfta genom fortsatta analyser. I 1998 års svenska valundersökning ställdes en fråga om inställning till personval som gav utrymme för mer substantiella åsiktsyttringar (se tabell 2). Ålderssambandet är som tydligast när vi ser till andelen väljare som intar en extremt *negativ* syn på personröstningen — de som ställer sig bakom åsikten att ”inget personval bör finnas, endast val av partier”. Denna åsikt är minst populär bland förstagångsväljarna (10 procent). Andelen positiva till förslaget ökar sedan i varje äldre åldersgrupp. Bland väljare äldre än 70 år gillar en tredjedel (32 procent) förslaget om återgång till ett valsysteem utan personval och endast val av partier.

Tabell 2 Åsikter om personvalet i valundersökningen 1998 (procent).

åsikt	18- 22	23- 30	31- 40	41- 50	51- 60	61- 70	71- 79
inget personval bör finnas, endast val av partier	10	12	17	20	21	27	32
bör finnas, men vara mindre än i årets	17	18	16	11	13	12	13
bör finnas, och det är lagom som det var i årets riksdagsval	62	59	50	49	45	45	46
personvalsinslaget bör ökas ytterligare	11	11	17	20	21	16	9
summa procent	100	100	100	100	100	100	100
antal svarspersoner	139	214	306	279	275	215	151

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1998 års svenska valundersökning.

De yngre väljarnas relativt sett växande entusiasm för personröstning under 1990-talet är svärförklarlig. Men faktum kvarstår: Så länge personröstningsreformen låg på 'ritbordet' hade den sina varmaste anhängare bland de äldre. Men vid personröstningspremiären i riksdagsvalet 1998 var de yngsta väljarna mer positiva än de äldre.

En tänkbar förklaring är att yngre väljare — och kanske framför allt förstagångsväljarna — hade en mindre 'uppförsbacke' än äldre när det gäller att lära sig agera under ett nytt valsysteem, helt enkelt eftersom röstningserfarenheter ändå är nytt för dem. Omvänt innebar det ökade personröstningsinslaget i 1998 års val en relativt sett större förändring av invanda beteenden och tänkesätt för äldre väljare än för yngre. Som vi kommer att se i analyser längre fram uppfattade många äldre väljare personvalet som krångligare än vad yngre väljare gjorde.

Åldersskillnader i personröstning

Det är inte alltid självklart att attityder går hand i hand med faktiskt beteende. Förekommer motsvarande åldersskillnader när det gäller personröstning som i analyserna av personröstningsopinionen? Utnyttjar yngre och äldre sina möjligheter att personrösta i olika utsträckning?

De flesta former av medborgerligt politiskt deltagande följer ett välbekant livscykelmönster — deltagandet och engagemanget ökar stadigt under livets gång fram till och med pensionsåldern, varefter det sakta klingar av. I flera tidigare undersökningar har det dock visat sig vara relativt marginella skillnader mellan olika befolkningsgrupper just när det gäller personröstning (se SOU 1993:63; Gilljam & Holmberg 1998). Det huvudresultatet har också bekräftas i allt väsentligt i de undersökningar som genomförts i samband med 1998 års val.

Mina resultat från 1998 års val ger inget stöd för att det existerar något ålderssamband när det gäller i vilken utsträckning väljarna utnyttjar sin rätt att personrösta (se tabell 3). I samtliga åldersgrupper ligger andelen personröstande i riksdagsvalet kring 30 procent. Det enda viktiga undantaget är att de allra äldsta väljarna (70-80 år) personröstade i lägre utsträckning än andra väljare (21 procent). Att de allra äldsta grupperna skiljer ut sig med ett lägre deltagande än de något yngre medborgarna stämmer överens med vad vi vet sedan tidigare om åldersskillnader i andra slags deltagandeformer.

Tabell 3 Andel personröstande i valet 1998 bland samtliga och i olika åldersgrupper (procent).

ålder	andel personröstande i valet 1998		
	riksdag	kommun	landsting
18-22 år	30	29	24
23-29 år	32	35	27
30-39 år	26	34	25
40-49 år	31	38	28
50-59 år	30	40	34
60-69 år	29	37	27
70-80 år	21	26	20
samtliga	28	35	27

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1998 års svenska valundersökning och bygger på knappt 2 000 intervjupersoner.

I kommunvalet var den totala andelen personröstande något fler än i riksdagsvalet och landstingsvalet. Här var det framför allt väljare i 40-

och 50-årsåldern som utnyttjade sin personröst flitigast (40 procent). Bland förstagångsväljarna och de äldsta väljarna var andelen personröstande i kommunvalen under 30 procent (29 respektive 26 procent).

Även om vi utnyttjar en uppsättning kontrollvariabler finner vi inte några stora ålderseffekter när det gäller väljarnas personröstningsbeteende (se tabell 4). Yngre och äldre väljare använder sin personröst i lika hög utsträckning oavsett könstillhörighet, utbildningsnivå, politisk sakkunskap, personkunskap eller grad av politisk intresse. Lägst andel personröstande finner vi bland de äldsta lågutbildade väljarna (17 procent). Störst andel personröstande återfinns bland ungdomar 23-29 år med goda personkunskaper (43 procent).

Tabell 4 Andel personröstande i riksdagsvalet 1998 i olika åldersgrupper, uppdelat efter kön, utbildning, politisk sakkunskap, personkunskap och politiskt intresse (procent).

grupp	ålder						
	18-22	23-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+
kön							
man	29	31	24	37	30	25	23
kvinna	31	32	28	25	30	33	19
utbildning							
låg utbildning	-	19	29	27	22	24	17
medel utbildning	29	31	26	29	38	37	31
hög utbildning	29	37	28	39	32	37	38
politisk sakkunskap							
låg	24	31	26	28	37	24	24
hög	33	34	29	35	28	34	18
personkunskap							
låg	27	30	22	29	25	32	20
hög	36	43	42	36	36	28	21
politiskt intresse							
intresserade	36	37	27	36	33	31	24
inte intresserade	23	26	28	26	24	26	19

Kommentar: Siffrorna i tabellen anger andelen personröstande i varje grupp. Ett kursiverat procenttal anger att resultatet bygger på färre än 40 intervjupersoner.

Slutsatsen är att yngre väljares större attitydmässiga entusiasm för personröstning inte har sin motsvarighet i ett faktiskt beteende. Resultaten från 1998 års val bekräftar tidigare studiers resultat att det endast är små ålderskillnader när det gäller andelen personröstande. De små ålderskillnader som finns följer i stor utsträckning ett åldersmönster som vi känner igen från andra typer av politiskt del-

tagande. Framför allt är det den allra äldsta åldersgruppen som uppvisar en lägre andel personröster.

Yngre och äldre motiverar sitt personröstande

Det mest rättframma – men kanske inte alltid det mest tillförlitliga – sättet att undersöka varför människor betar sig som de gör är att fråga dem. Väljarnas egna motiveringar ger oss viss information om vilka drivkrafter som låg bakom röstningsbeteendet. Vad uppger väljarna själva för skäl varför de personröstar eller inte personröstar? Följer dessa motiveringar i så fall något åldersmönster?

I 1998 års valundersökning ställdes en öppen intervjufråga för att fånga väljarnas egna motiveringar till varför de valt att personrösta eller ej. Intervjupersonernas svar antecknades ordagrant och därefter har vi kodat och delat in svaren i olika kategorier (se tabell 5).

Svenska väljares vanligaste motivering till varför de valde att personrösta i 1998 års riksdagsval är att hänvisa till kandidaternas personliga egenskaper eller kandidaternas sociala grupptillhörighet. Svar som faller i dessa båda kategorier utgör omkring 60 procent av samtliga motiveringar.

Motiveringar som rör kandidaternas åsikter i politiska sakfrågor — en motivering som varit den i särklass vanligaste enligt tidigare studier av personröstningen i samband med 1995 års Europaparlamentsval (se Gilljam & Holmberg 1998:77) — samlade endast 8 procent av personröstarna i 1998 års val. Resultatet beror förstås till viss del på att det i 1998 års riksdagsval inte förekom lika betydelsefulla kandidatskiljande sakfrågor som i Europaparlamentsvalet 1995. Kandidaternas ståndpunkter i *valensfrågor* som vård, skola och omsorg 1998 hade naturligt nog inte lika stor betydelse för väljarnas partival som kandidaternas ståndpunkter i *positionsfrågor* som EU-medlemskap 1995.

Tabell 5 Väljarnas motiveringar till varför de personröstade eller inte personröstade bland samtliga och i olika åldersgrupper, 1998 (procent).

	samtliga	ålder		
		18-30 år	31-60 år	61-80 år
motiveringar för personröstning				
• kandidatens åsikter	8	2	8	12
• kandidatens personliga egenskaper	28	30	27	29
• kandidatens grupptillhörighet	30	37	28	29
region	15	13	15	17
kön	9	9	7	14
yrke/klass	6	13	6	0
ålder	4	11	2	2
• övriga motiveringar	9	13	7	10
antal intervjuade	210	46	122	42
motiveringar emot personröstning				
• bristande intresse för personvalet	6	8	5	5
• bristande kunskaper om kandidaterna	53	64	50	50
• ingen passande kandidat	9	5	10	8
• ingen bra kandidat	2	3	1	3
• gillar inte personvalet	28	21	29	33
• personvalet krångligt	2	1	2	2
• personvalet saknar betydelse	2	3	3	0
• övriga motiveringar	6	8	4	7
antal intervjuade	499	118	274	107

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1998 års svenska valundersökning. Öppna intervjufrågor användes. Upp till fem svar kodades för varje intervjuperson. Svaren har kategoriserats i efterhand.

När det gäller hänvisningar till kandidaters grupptillhörighet finns en tydlig åldersskillnad. Bland yngre väljare (18-30 år) är det vanligare att hänvisa till kandidaternas grupptillhörighet – och då särskilt till kandidaternas yrke/klass eller ålder. Åldersrelaterade motiveringar förekommer mest i den yngsta gruppen (11 procent), men endast i mycket liten utsträckning i de två äldre åldersgrupperna. Om kandidaternas ålder har haft betydelse för väljarnas personröstande tycks det alltså framför allt vara bland de yngre väljarna.

Bland de äldre väljarna är det vanligare att motivera sitt personröstande med att kandidaternas åsikter var betydelsefulla (12 procent). Motsvarande andel bland de yngre väljarna är endast två procent. Hänvisningar till kandidaternas kön är också något vanligare bland äldre än bland yngre (14 mot 9 procent).

Motiveringarna till varför väljarna *inte* utnyttjar sin personröst handlar till största delen om bristande kännedom om kandidaterna (53

procent) eller att de helt enkelt inte gillar personvalet (28 procent). Bland yngre väljare är det något vanligare än bland äldre att hänvisa till bristande kunskaper – att man inte visste tillräckligt om de olika kandidaterna (64 mot 50 procent). Intressant att notera är att andelen icke-kryssare som motiverar sitt beteende med att personvalet ändå saknar betydelse för vilka kandidater som blir valda är mycket liten (2 procent).

Om framtidens personröstare framskyntar i de yngres motiveringar kommer riksdagskandidaternas *personliga egenskaper* (kompetens, ärlighet, folklighet) och *grupptillhörighet* (framför allt yrke/klass och ålder) sannolikt få större utrymme i väljarnas beslutsprocesser i samband med personvalen, främst på sakpolitiska ståndpunkters bekostnad. För kandidaterna lönar det sig i så fall bättre att inge förtroende och visa kompetens, vara från en viss region och ha erfarenheter av ett visst yrke än att inta ståndpunkter i vissa politiska sakfrågor.

Merparten av de unga väljare som valde att inte kryssa på person säger sig ha bristande kunskaper om de olika kandidaterna. Eftersom yngre personer inte uttrycker samma skepsis mot personröstningsinslaget som äldre, tycks det framför allt vara en informationsfråga att locka fler yngre väljare att också rösta på person. Eftersom möjligheterna att skaffa sig information om enskilda kandidater rimligtvis kommer att förbättras i kommande val finns en viss förtröstan när det gäller ungdomsgenerationens framtida deltagande i personvalen.

Politisk kommunikation i olika åldersgrupper

Yngre och äldre väljare använder sannolikt olika sätt att inhämta politisk information om de kandidater som ställer upp i de olika valen. Vi vet t ex att mediavanor som tidningsläsning och radio- och TV-tittande skiljer sig mycket åt mellan yngre och äldre generationer. Den yngre delen av befolkningen besitter också större förmåga än äldre att söka och inhämta information via Internet.

God kommunikation av politiska preferenser mellan väljare och valda representanter är helt nödvändig i en representativ demokrati. Frågan är om kandidater och väljare kommunicerar på olika sätt i olika åldersgrupper? Kommer yngre och äldre väljare i kontakt med personvalskandidaterna på olika sätt? Ser kandidaternas kampanjaktiviteterna annorlunda ut beroende på vilka grupper av väljare kandidaterna önskar att nå ut till?

Vi börjar med att undersöka hur väljarna själva karakteriserar den politiska kommunikationen från partier och kandidater. När det gäller

väljarnas exponering för partiernas olika kampanjmedel återfinns tydliga ålderssamband (se tabell 6). Förstagångsväljarna i åldern 18-22 år exponeras i högre utsträckning för partiets valbroschyrer än äldre åldersgrupper och de blir dessutom oftare föremål för personliga besök eller telefonkampanjer. Väljare under 30 år låter sig också exponeras i högre grad för partiinformation via Internet.

Tabell 6 Andel väljare som blev exponerade för olika typer av kampanjverksamhet i samband med 1998 års val i olika åldersgrupper (procent).

kampanjexponering i samband med valet 1998	ålder						
	18-22	23-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-
besökte Du någon av partiernas hemsidor på läste Du någon valbroschyr eller liknande try hade Du personligt besök i hemmet eller blev	16	17	7	7	1	5	0
var Du på något valmöte eller annat ...?	80	62	55	54	60	60	58
var Du i kontakt med valarbetare på Din arbe	25	14	12	9	2	9	4
	9	11	8	9	12	14	11
	8	3	5	7	8	4	1

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1998 års svenska valundersökning.

De mer traditionella formerna för väljarkontakter med partierna – valmöten eller arbetsplatsbesök – tenderar att vara något litet vanligare bland äldre väljargrupper.

I medierna döptes riksdagsvalet till IT-valet redan under våren 1998, även om många i efterhand knappast skulle hålla med om att det är ett särskilt bra namn. Väljarna skulle söka information om de olika partiernas ståndpunkter via Internet, var det tänkt. Och partier och kandidater skulle använda sig av attraktiva hemsidor för att nå ut med sitt budskap på ett nytt sätt. Men hur många väljare tog egentligen chansen att informera sig om de olika riksdagskandidaterna med hjälp av den nya informationsteknologin?

I 1998 års valundersökning ställdes en hel serie frågor om vilka hemsidor väljarna besökt för att skaffa sig information om politik. Svarspersonerna fick bland annat ange om de hade besökt 'en eller flera riksdagskandidaters hemsida'. Enligt resultaten var det bara omkring två procent av väljarna som uppgav att de någon gång eller flera gånger besökt någon riksdagskandidats hemsida. De siffrorna tyder inte på något stort genombrott när det gäller att inhämta politisk information om enskilda kandidater nätvägen.

Tabell 7 Andel väljare som under 1998 besökte olika hemsidor på Internet i syfte att inhämta information om politik eller vad de olika partierna står för uppdelat på olika åldersgrupper (procent).

hemsida	andel av samtliga som besökt hemsida någon gång/flera gånger			andel av Internet-innehavarna som besökt hemsida ngn/flera gånger		
	18-30	31-60	61-80	18-30	31-60	61-80
någon morgontidnings hemsida	26	15	3	42	35	24
någon kvällstidnings hemsida	31	15	5	49	35	43
någon TV-kanals hemsida	18	11	3	28	25	29
vänsterpartiets hemsida	6	2	1	9	5	6
socialdemokraternas hemsida	9	4	2	14	10	21
centerpartiets hemsida	5	3	0	8	6	0
folkpartiets hemsida	8	3	0	12	7	0
moderaternas hemsida	10	6	1	16	14	13
kristdemokraternas hemsida	3	3	1	5	6	6
miljöpartiets hemsida	4	3	1	6	6	6
en eller flera riksdagskandidaters hemsida	2	3	1	4	6	12

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1998 års svenska valundersökning. Siffrorna i tabellen är procenttal och visar andelen väljare som uppger att de under 1998 besökt olika hemsidor för att inhämta politisk information. Frågeformuleringen löd: "Har Du under 1998 besökt någon eller några av följande hemsidor på Internet för att få information om politik eller vad de politiska partierna står för?". Svaralternativen som bjöds var: "ja, flera gånger", "ja, någon gång" och "nej, aldrig". Separata analyser har genomförts för gruppen samtliga och för gruppen Internetinnehavare. Notera att resultaten för Internetinnehavare i åldersgruppen 61-80 år bygger på mycket få svars personer.

Den låga siffran för kandidathemsidesbesök bör jämföras med några av de andra hemsidor för politisk information som också frågades om. En dryg fjärdedel av de yngsta väljarna besökte någon kvällstidnings eller morgontidnings hemsida för att inhämta politisk information. Partiernas hemsidor besöktes av mellan 5 och 10 procent av väljarna i åldern 18-30 år. De två största partierna, socialdemokraterna och moderaterna, tycks också ha haft flest besök.

Absolut sett använder yngre väljare Internet i betydligt större utsträckning än äldre åldersgrupper. Givetvis är resultatet en effekt av att det är betydligt många fler yngre än äldre som har tillgång till Internet. Ålderskillnaderna när det gäller att använda Internet för att inhämta politisk information är något mindre om vi väljer att undersöka bara de väljare som har tillgång till Internet.

Andelen väljare som själva uppger att de inhämtat information om riksdagskandidater via Internet är så låg att det inte är möjligt att urskilja några stora ålderskillnader. De yngre väljarna använder generellt sett Internet i större utsträckning för att inhämta politisk information – men då handlar det om att besöka dagstidningarnas portaler och partiernas egna hemsidor, inte enskilda riksdagskandidaters hemsida.

Vi lämnar väljarna för ett ögonblick för att undersöka om det fanns några ålderskillnader när det gäller *riksdagskandidaternas kampanjaktiviteter* i samband med 1998 års riksdagsval. Inom ramen för riksdagskandidatundersökningen 1998 ställdes en lång rad frågor om vilka kampanjaktiviteter kandidaterna ägnat sig åt under valrörelsen. En uppdelning av kandidaterna i olika åldersgrupper visar genomgående mycket små ålderskillnader i kampanjaktivitet (se tabell 8).

Tabell 8 Andel av riksdagskandidaterna som ägnade sig åt olika kampanjaktiviteter fyra gånger eller mer under 1998 års valrörelse, uppdelat på olika åldersgrupper (procent).

kampanjaktivitet	kandidaternas ålder		
	18-40 år	41-55 år	56-80 år
anförande eller offentlig debatt vid utlyst möte	43	55	44
appelltal på gator och torg	50	53	35
eget författande av artiklar/insändare i tidningar	43	50	40
besök på företag/arbetsplatser/vårdinstitutioner/skolor o dyl.	40	51	56
presskonferens/pressmeddelanden	28	34	33
kommunikation med väljare via Internet/e-post/chat	32	34	37
ringt väljare på telefon	30	34	30
dörrknackning i bostadsområde	4	6	4
telefonväkteri i radio	1	4	3
antal svarspersoner, ca	150	434	266

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1998 års Riksdagskandidatundersökning. Det rör sig alltså om kandidaternas egna uppskattningar av sina kampanjaktiviteter. Frågan löd: "Ungefär hur många gånger under 1998 års valrörelse ägnade Du Dig åt följande kampanjaktiviteter?". De svarsalternativ som gavs var "ingen gång", "1-3 gånger", "4-10 gånger", "11-30 gånger" och "fler än 30 gånger". Siffrorna i tabellen är procenttal och visar hur stor andel av riksdagskandidaterna som uppgav att de ägnade sig åt respektive kampanjaktivitet fyra gånger eller mer under valrörelsen. De olika kampanjaktiviteterna har rangordnats efter hur vanligt förekommande de var.

För de vanligast förekommande kampanjaktiviteterna – att hålla anföranden eller delta i offentliga debatter, hålla appelltal på gator och torg och författa artiklar och insändare – har riksdagskandidaterna i

åldrarna 41-55 varit mer aktiva än de äldre och yngre kandidaterna. Arbetsplatsbesök var vanligare bland de äldre kandidaterna (56-80 år).

Något överraskande har, åtminstone enligt vad kandidaterna själv uppger, de äldsta kandidaterna kommunicerat åtminstone lika flitigt med väljarna via Internet (37 procent) som de yngre kandidaterna (32 procent). När det gäller utnyttjandet av informationsteknologi i valrörelserna verkar det inte finnas några ålderskillnader bland kandidaterna. Låt vara att det här handlar om självuppskattat utnyttjande av olika kampanjaktiviteter – och här vet vi genom externa kontroller att kandidaterna i vissa avseenden (t ex i vilken utsträckning de *faktiskt* hade en egen hemsida) tenderar att överskatta sina aktiviteter. Om denna psykologiska överskattningseffekt slår lika mycket i alla åldersgrupper eller särskilt hårt när det gäller just användandet av informationsteknologi vet vi emellertid inte.

Att det inte finns särskilt stora ålderskillnader i kampanjaktivitet bekräftas genom analyser som fokuserar på kandidaternas egna personliga valkampanjer (se tabell 9). När det gäller utnyttjande av kampanjmedel som personlig valbroschyr, personlig hemsida på Internet eller personlig reklam i radio finns överhuvudtaget inga ålderskillnader.

Tabell 9 Andel av riksdagskandidaterna som utnyttjade sig av olika kampanjaktiviteter under 1998 års valrörelse, uppdelat på olika åldersgrupper (procent).

kampanjaktivitet	kandidaternas ålder		
	18-40 år	41-55 år	56-80 år
personlig valbroschyr eller liknande trycksak	38	36	35
personliga annonser i tidningar/tidskrifter	34	34	24
personlig hemsida på Internet	32	29	30
personlig valaffisch	21	31	24
personlig reklam i radio	5	3	4
antal svars personer, ca	150	434	272

Kommentar: Resultaten är hämtade från 1998 års Riksdagskandidatundersökning. Det rör sig alltså om kandidaternas egna uppskattningar av sina kampanjaktiviteter. Frågan löd: "Har Du i 1998 års valrörelse utnyttjat Dig av någon av nedanstående kampanjaktiviteter?". Svarsalternativen var "Ja" och "Nej".

Att föra in annonser i tidningar och tidskrifter utnyttjades i mindre utsträckning av de äldsta väljarna (56-80 år). Medelålders riksdagskandidater (41-55 år) var flitigare än andra åldersgrupper när det gäller att använda personliga valaffischer i sina personvalkampanjer.

Ålderseffekter på väljarnas beslutsprocesser

Ålder som förklaring till personröstning bör inte studeras isolerat utan måste relateras till andra viktiga förklaringar till varför svenska väljares beslutsprocesser slutade som de gjorde i samband med 1998 års personval. Avslutningsvis görs därför ett försök att ställa många *olika* förklaringar till väljarnas personröstande mot varandra i en samlad analys. Tenderar väljarna att rösta på kandidater som befinner sig i ungefär samma ålder? Är äldre kandidater gynnade i förhållande till yngre kandidater?

Analysen syftar till att svara på frågan vilka faktorer som påverkar svenska väljares beslut att välja att rösta på en viss kandidat och inte på någon annan? Hur kan vi förklara utgången av de individuella beslutsprocesser som leder fram till ett kryss på en särskild kandidat?

Att enbart studera resultatet från 'lyckade' eller 'framgångsrika' röstningsprocesser — det vill säga endast de beslutsprocesser som ledde fram till att en viss kandidat kryssades — ger högst begränsad kunskap om de orsaksmekanismer som ligger bakom individuell personröstning. Att bara studera framgångsrika kandidaters egenskaper (såsom kön, ålder eller listplacering) räcker inte för att vara helt säker på att dessa egenskaper var viktiga för väljarna när de röstade. (Bara för att män generellt fick fler personröster än kvinnor behöver det inte nödvändigtvis betyda att könstillhörighet haft någon verklig betydelse för väljarnas val av kandidat).

För att lösa problemet behövs goda och relevanta jämförelsemöjligheter. Närmare bestämt behöver vi kunna jämföra de valda och framgångsrika kandidaterna med en komplementmängd av icke-valda och icke-framgångsrika kandidater. (Om könsfördelningen ser likadan ut bland valda som bland icke-valda kandidater är det ett stöd för att könstillhörighet *inte* spelade särskilt stor roll för individuella röstningsprocesser).

Hur dessa jämförelser skall gå till i praktiken är dock inte helt enkla att lösa. Uppgiften kräver att vi, för att tala metodspråk, byter analysenhet från *väljare* till *väljares besluts kalkyler* (jfr van der Eijk & Franklin 1996). Idén bygger på en rad teoretiska antaganden som i sig inte är särskilt ovanliga i analyser av väljarbeteende. Först tänker vi oss att väljarna beräknar en nyttokalkyl för varje parti och sedan väljer det parti som visar sig ha den största nyttan. Det här första steget av väljarnas beslutsprocess — partivalet — kommer vi överhuvudtaget inte att beröra i de kommande analyserna.

Efter att partivalet har blivit bestämt väljer en del väljare att också utnyttja sin personröst. Då behöver de genomföra ytterligare nyttokalkyler — med den skillnaden att det nu är partiets olika

kandidater som skall värderas. I extremfallet handlar det om att väljaren beräknar en nyttokalkyl för varje kandidat som ställde upp för det aktuella partiet i väljarens egen valkrets. Varje väljare-kandidatpar utgör en ny analysenhet och varje besluts-kalkyl kan sluta på två sätt — antingen blir kandidaten förkryssad eller så blir kandidaten inte förkryssad. Syftet med analyserna är att förklara variationen i denna binära beroende variabel (resultatet av väljarnas besluts-kalkyler = kryssad/ickekryssad kandidat)

I 1998 års valundersökning förekommer 271 intervjupersoner som vi är helt säkra på att de röstade (kontrollerat via röstlängden) *och* som dessutom säger sig komma ihåg vilken kandidat de röstade på i valet. Intervjupersonernas egna minnesuppgifter om kandidatval har vi dessutom kunnat kontrollera så att de hade möjlighet att rösta på den kandidat som de uppgivit (att kandidaten faktiskt fanns med på partiets valsedel i intervjupersonens valdistrikt).

Men dessa 271 tillfällen är endast de 'lyckade' fallen — det vill säga de fall då en individuell väljare faktiskt hittade en kandidat som han eller hon gillade så mycket att det resulterade i ett personkryss. Men alla de andra fallen — då besluts-kalkylen slutade med att kandidaten *inte* blev förkryssad — måste ju också vara representerade på något sätt. Det är ju dessa 'negativa' fall som utgör vår viktigaste jämförelsepunkt när det gäller att ställa olika förklaringar till personröstning mot varandra. Utan en sådan jämförelsepunkt kan vi egentligen aldrig vara helt säkra på våra resultat.

I de följande analyserna har jag valt att ta med *samtliga* individuella beslutsprocesser som gav 'negativt' utfall. För var och en av de 271 intervjupersonerna är de negativa utfallen lika många som antalet kandidater på listan för väljarens parti i väljarens valkrets, minus ett (eftersom en av kandidaterna ju blev vald). Om väljaren exempelvis röstade på folkpartiet och det fanns 31 kandidater på folkpartiets lista i väljarens valkrets har vi totalt 31 beslutsprocesser, varav ett positivt utfall (en kryssad kandidat) och 30 negativa fall (icke-kryssade kandidater).

Det säger sig självt att antalet 'negativa' utfall blir många gånger fler än de 'positiva' utfallen. I det aktuella valundersökningsmaterialet rör det sig om 271 positiva utfall och inte mindre än 10 433 negativa utfall!

En rad invändningar mot detta tillvägagångssätt är rimliga att framföra. För det första är det inte säkert att partivalet föregår kandidatvalet för alla väljare. Tvärtom kan det ju vara kandidaten som lockar en väljare att rösta på ett visst parti. För de riktigt populära kandidaterna — partiledare som Carl Bildt eller Alf Svensson — är det kanske till och med sannolikt att kandidatvalet *föregår* partivalet för

många väljare. Att söka fastställa den kausala ordningen för individuella väljare är visserligen en angelägen forskningsuppgift. Jag ser för närvarande ingen annan fungerande lösning än att låta analysen vila på grundantagandet att partivalet föregår kandidatvalet. Analysen är tillräckligt komplicerad som den är.

För det andra kan grundantagandet att varje väljare genomför en besluts kalkyl för *samtliga* kandidater som ställer upp för väljarens parti betraktas som mer eller mindre orealistiskt. Möjligen gör många väljare separata bedömningar av de översta och mest kända namnen på listan, men knappast för *samtliga* kandidater på listan. (I genomsnitt förekommer 38 kandidater per lista). Bekymret här är att alla alternativ än att ta med samtliga kandidater i praktiken innebär att man behöver dra en gräns för hur många kandidater som skall räknas med. Antalet kandidater varierar starkt mellan olika partier och valkretsar. Och för små partier är det få kandidater som står på 'valbar plats'. Här har jag funnit att fullständighetsprincipen skapar minst bekymmer.

För det tredje finns frågetecken när det gäller *representativiteten* hos dessa beslutsprocesser. Väljare som röstar på partier som har många kandidater i den aktuella valkretsen blir ju överrepresenterade i förhållande till väljare som röstar på partier som har få kandidater i den valkretsen. Och de kandidater som ställer upp i fler valkretsar än en — extremfallet är Alf Svensson som ställde upp i samtliga 29 valkretsar — riskerar också att bli överrepresenterade i förhållande till kandidater som bara ställer upp i en valkrets. Lösningen på detta bekymmer är att i efterhand vikta resultaten. Jag har dock valt att inte göra det med argumentet att de totalt 10 704 beslutsprocesserna bör betraktas som ett fullgott representativt urval av de *individuella beslutsprocesser* som ägde rum i samband med 1998 års svenska riksdagsval.

För det fjärde kan man fundera över *omfattningen av det statistiska underlaget*. Hur säkra kan vi egentligen vara på resultaten från våra analyser? Antalet positiva utfall av väljarnas besluts kalkyler — de 271 'positiva' fallen — är något i underkant. Den stora komplementmängden av 'negativa' fall erbjuder emellertid en mycket tillförlitlig och relevant jämförelsepunkt. Vi kommer definitivt att tydligt kunna se i vilka avseenden våra valda kandidater skiljer sig från alla icke-valda.

En första deskriptiv redovisning av könsfördelning, genomsnittlig ålder och genomsnittlig listplacering bland de icke-kryssade och bland de kryssade kandidaterna kan tjäna som ett exempel varför det överhuvudtaget är nödvändigt att krångla till analysen på det här sättet (se tabell 10).

Resultaten visar att det i gruppen valda kandidater fanns 74 procent män. Den siffran säger i sig inte mycket om man inte har möjlighet att jämföra med andelen män bland samtliga (56 procent) eller i gruppen

icke-valda kandidater (56 procent). Bland de 271 beslutsprocesser som gav positivt utfall (kandidaten blev kryssad) förekommer således 18 procentenheter fler män än bland de 10 433 beslutsprocesser som gav negativt utfall.

På motsvarande sätt kan vi jämföra genomsnittsåldern hos de kandidater som blev kryssade (49,6 år) med de kandidater som inte blev kryssade (42,9 procent). Det framgår också att den genomsnittliga listplaceringen var betydligt lägre — det vill säga längre upp på listorna — för de kryssade kandidaterna (3,7) än för de kandidater som inte kryssades (15,0)

Tabell 10 Andelen män, genomsnittlig ålder och genomsnittlig listplacering bland icke-kryssade och kryssade kandidater

		kandidater	kryssade	skillnad mellan icke-kryssade och kryssade kandidater
andel män	56%	56%	74%	-18 procentenheter
genomsnittlig ålder	43,1	42,9	49,6	-6,7 år
genomsnittlig listplacering	14,7	15,0	3,7	11,3 platser

Kommentar: Resultaten är hämtade från en analysmängd där information om individuella väljare (Valundersökningen 1998) har slagits samman med information om kandidatgenskaper (Kandidatundersökningen 1998). Som ny analysenhet används samtliga väljare-kandidatpar. Varje väljar-kandidatpar representerar en beslutsprocess som kan sluta på två sätt — att kandidaten antingen blir kryssad eller inte kryssad. I analysmaterialet förekommer 10 704 beslutsprocesser, varav 271 'positiva' utfall (kandidaten vald) och 10 433 'negativa' utfall (kandidaten inte vald).

Jämförelserna bekräftar vad andra forskare inom Valrådet redan har funnit när det gäller vilka kandidatgenskaper som varit 'gynnande' när väljarna personröstade i 1998 års val. Hade vi frågat slumpen hade könsfördelningen och ålders- och listplaceringssnittet varit lika bland kryssade och icke-kryssade kandidater. Men resultaten visade att de kryssade kandidaterna är äldre och har en högre listplacering än de icke-kryssade kandidaterna. Det finns fler män bland de kryssade kandidaterna *än vad vi hade kunnat förvänta* utifrån kunskaper om könsfördelningen bland samtliga riksdagskandidater.

Givet resultaten i tabell 10 kan vi alltså misstänka att väljarna tagit stor hänsyn till kandidaternas listplacering och även viss hänsyn till könstillhörighet och ålder när de gjort sina röstningskalkyler för de olika kandidaterna. Men för att vara riktigt på den säkra sidan krävs att vi bygger regressionsmodeller för att förklara varför vissa av väljarnas röstningsprocesser slutar med ett kandidatkruss och varför andra inte slutar med kandidatkruss. Då har vi också möjlighet att samtidigt pröva

många olika förklaringar i en multivariat analys och genomföra nödvändiga signifikanstester.

Låt oss göra ett tankeexperiment. Om vi utan någon som helst förhandskunskap (förutom kännedom om väljarnas partival och valkretstillhörighet) hade fått gissa vilken kandidat en väljare skulle rösta på hade vi inte lyckats särskilt bra. I genomsnitt hade vi lyckats gissa rätt kandidat en gång på 39 försök (39 är det genomsnittliga antalet kandidater på varje kandidatlista i vårt urval). Med slumpens hjälp hade vi alltså gissat rätt kandidat för 2,5 procent av de personröstande väljarna.

Vårt sökande efter goda förklaringar till individuellt personröstande — varför väljarna väljer att rösta på just de kandidater som de gör — kan i det här avseendet liknas vid en slags gissningslek. Frågan är vilka informationer om väljarna och de olika kandidaterna som kan hjälpa oss att gissa bättre än vad slumpen kan? Vilka kunskaper om kandidater och väljare förbättrar våra möjligheter att predicera utgången av väljarnas beslutsprocesser?

Vi står förstas inte utan idéer om vad dessa faktorer skulle kunna vara. Det som omedelbart dyker upp i tankarna är förstas listornas utformning. Hur mycket bättre kan vi gissa kandidatvalet om vi för in kunskapen om vilken listplacering de olika kandidaterna har? Hur mycket bättre kan vi gissa väljarnas kandidatval om vi känner till vilken kandidat som innehar topplaceringen på listorna?

I tabell 11 redovisas resultaten från bivariata analyser av effekterna av några kandidategenskaper och väljare-kandidatöverensstämmelser på väljarnas kandidatval. De egenskaper och överensstämmelser som här undersöks bygger på 'hårda' registerdata om väljarnas kön och ålder samt kandidaternas kön, ålder och listplacering.

Den först redovisade kandidategenskapen — att kandidaten står som förstnamn på partiets lista i väljarens valkrets — är den i särklass bästa prediktorn för personröstning. Fyra av tio topplacerade kandidater (39,5 procent) blev förkryssade. Motsvarande andel kryssade kandidater bland icke-topplacerade kandidater var bara drygt en på hundra (1,3 procent). För att ytterligare demonstrera förklaringskraften i listplaceringarna kan jag nämna att de framgångsrika förkryssade kandidaterna i sju fall av tio återfinns på de tre översta placeringarna på listan. Det råder knappast någon tvekan om att möjligheterna att bli invald i riksdagen är mycket goda om man innehar en topplacering partiernas listor.

Kandidatens könstillhörighet visar sig ha en liten men signifikant effekt på väljarnas personröstning. Våra möjligheter att gissa rätt på väljarnas kandidatval blir således något bättre om vi tar hänsyn till kunskaper om kandidaternas kön. Här gynnas alltså män i förhållande

till kvinnor. Motsvarande svaga effekt återfinns också för kandidatålder: Kandidater som är äldre än 50 år har en större sannolikhet att bli valda jämfört med kandidater som är yngre än 50 år. Här har vi alltså en mycket liten men säkerställd ålderseffekt.

Tabell 11 Andelen valda kandidater i väljarnas beslutsprocesser, uppdelat efter kandidategenskaper och överensstämmelser mellan väljare och kandidater, 1998 (procent).

	förekommer egenskapen?		signifikant bättre prediktion?
	JA	NEJ	
kandidategenskaper			
kandidaten står som förstanamn	39,5	1,3	Ja (p=.001)
kandidaten är en man	3,3	1,5	Ja (p=.001)
kandidaten är äldre än 50 år	3,6	1,9	Ja (p=.001)
överensstämmelse väljare-kandidat			
väljare och kandidat har samma ålder (+/- 10 år)	3,3	2,1	Ja (p=.001)
väljare och kandidat har samma ålder (+/- 5 år)	3,8	2,2	Ja (p=.001)
väljare och kandidat har samma kön	2,6	2,5	Nej (p=.569)

Kommentar: Siffrorna i tabellen är procenttal och visar hur stor andel av kandidaterna som blev valda i olika grupper. De av väljarnas beslutsprocesser som inbegrep en topplacerad kandidat slutade i fyra fall av tio med att kandidaten blev vald (39,5 procent). Av de beslutsprocesser där kandidater som inte var topplacerade värderades slutade 1,3 procent med att väljaren kryssade för kandidaten. Signifikanstesterna som redovisas i tabellen härrör från χ^2 -tester för oberoende.

Vår föreställning är att väljare har lätt att identifiera sig med och känna förtroende till kandidater som befinner sig ungefär i samma ålder och som har liknande livserfarenheter som hon själv. Men finns det egentligen något bevis för att en sådan 'åldersmatchningseffekt' existerar — att väljarna i stor utsträckning personröstar på kandidater som har ungefär samma ålder som de själva?

Svaret är ja. Sannolikheten för att en väljare röstar på en viss kandidat är något litet större om kandidaten befinner sig åldersmässigt nära väljaren. Motsvarande effekt för könsmatchning — d v s att väljare väljer kandidater som har samma kön som de själva — är emellertid inte lika stark: Analysen visar att det svaga positiva sambandet mellan könsmatchning och kandidatval inte är statistiskt signifikant.

Fördelarna med att använda statistiska analysmetoder är att vi kan pröva prediktionskraften i många förklaringar samtidigt. För att undersöka om de olika kandidategenskaperna och överensstämmelserna hade någon *oberoende* effekt oavsett alla övriga förklaringar genomfördes en så kallad logistisk regressionsanalys. Logistisk regres-

sion är särskilt lämpligt att använda om man har en dikotom beroende variabel (icke-kryssad/kryssad) som dessutom är mycket skev (97/3) (deMaris 1992).

Regressionsanalysen visar att sambandet mellan kandidaternas topplacering och kandidatval kvarstår som den i särklass mest betydelsefulla. Kandidaternas kön har en egen oberoende direkteffekt på väljarnas beslutsprocesser — även under kontroll för listplacering, kandidatålder och åldersmatchning gäller att svenska väljare i större utsträckning kryssar för manliga än för kvinnliga riksdagskandidater.

Tabell 12 Multivariat analys av effekterna av listplacering, kandidat-kön, kandidatålder och åldersmatchning på väljarnas beslutsprocesser i samband med 1998 års riksdagsval.

	ostandardis erad regressions- koefficient	sta nd ard -fel	odd s kvot
intercept	-4,86	,16	—
kandidaten står som förstanamn	3,78	.15	43.7
kandidaten är en man	0,36	.15	1.4
kandidaten är äldre än 50 år	0,31	.14	1.4
väljare och kandidat har samma ålder (+/- 10 år)	0,46	.14	1.5
antal beslutsprocesser	10 704		
andel korrekta prediktioner totalt	97%		
andel korrekt predicerade beslutsprocesser	'lyckade' 51%		
andel förklarad varians (R ²)	28%		

Kommentar: Resultaten är hämtade från en logistisk regressionsanalys av väljarnas beslutsprocesser i samband med kandidatvalet. Analysenhet är varje par av väljare-kandidat. Den beroende variabeln är dikotom och har två värden (0=kandidaten ej kryssad; 1=kandidaten kryssad). Samtliga oberoende variabler är också dikotoma. Ostandardiserade logistiska regressionskoefficienter är svårtolkade men avslöjar ändå viktig information om de relativa effekterna av de olika förklaringsvariablerna. Oddsquoterna i kolumnen längst till höger är i så fall mer lättolkade — de visar hur oddsen eller 'sannolikheten' att finna en 'lyckad' beslutsprocess (dvs en beslutsprocess där kandidaten blev kryssad) förändras om beslutsprocessen har en viss egenskap. Exempelvis är oddsen för lyckad beslutsprocess 43,7 gånger större för toppnominerade kandidater än för icke-topppnoterade kandidater. Enligt regressionsmodellen ovan lyckas vi öka vår andel korrekta 'gissningar' av väljarnas kandidatval från omkring 2,5 procent till 51 procent om vi har kännedom om kandidaternas listplacering, kön och ålder samt kännedom om huruvida åldersmatchning mellan väljare och kandidater föreligger. Andelen förklarad varians är ett slags pseudomått på modellpassning som rapporteras av SAS-proceduren LOGISTIC. Samtliga regressionskoefficienter i modellen är signifikant större än noll.

När det gäller åldersvariablerna gäller att såväl kandidatålder som åldersmatchning hade en liten men signifikant oberoende effekt på

väljarnas kandidatval i samband med 1998 års val. Det betyder att det existerar en liten ålderseffekt även under kontroll för effekter av kandidaternas listplacering och kandidatkön. Allt annat lika valde svenska väljare i större utsträckning kandidater som är äldre än 50 år och kandidater som var ungefär lika gamla som de själva.

Ytterligare elaboreringar visar att det finns ett tydlig könsskillnad när det gäller i vilken utsträckning väljarna röstar på kandidater i deras egen ålder. Åldersmatchning är helt och hållet ett *manligt* fenomen. Bland kvinnliga väljare återfinns inget samband mellan åldersöverensstämmelse och personröstning.

Ett försök att analysera också andra tänkbara matchningseffekter mellan väljare och kandidater, såsom exempelvis klass-, region-, yrkesgrupp- eller religionsmatchning, har genomförts. För sådana analyser är nödvändigt att använda information från 1998 års riksdagskandidatundersökning. Den undersökningen innehåller dessutom uppgifter om kandidaternas kampanjaktiviteter som definitivt vore relevant att undersöka effekterna av. Men eftersom den undersökningen bygger på ett *urval* av kandidater minskar tyvärr vårt redan lilla datamaterial ytterligare (från 271 till 173). Jag har därför avstått att genomföra många av de analyser jag från början tänkt att genomföra.

Slutsatser

De yngsta väljarna var något mer positivt inställda till personröstning än äldre väljargrupper i samband med 1998 års riksdagsval. Bland förstagångsväljarna ansåg 63 procent att det nya systemet för personval var mycket eller ganska bra. Motsvarande andel för väljare äldre än 60 år var omkring 45 procent. Under perioden 1992-1998, då personvalsreformen gått från idé till verklighet, har de äldre blivit något mindre positiva till personröstning samtidigt som de yngres attityder till personröstning varit stabila. Det har fört med sig att ett positivt ålderssamband har förbytts i ett negativt under 1990-talet. Möjliga förklaringar till attitydförskjutningarna är att de yngre kan ha haft lättare att anpassa sitt röstningsbeteende till det nya valsyste- met än vad de äldre har. Många äldre väljare uppfattade också personvals- systemet som krångligt när det sjösattes i full skala i samband med 1998 års val.

När det gäller att utnyttja rätten att rösta på person återfanns endast mycket små åldersskillnader bland väljarna. I samtliga åldersgrupper var andelen personröstande i 1998 års riksdagsval omkring 30 procent.

Undantaget är den äldsta åldersgruppen, där personröstarna var klart färre (21 procent).

Yngre väljare refererar i högre utsträckning än äldre till social grupptillhörighet såsom yrke/klass och ålder när de motiverar sitt kandidatval. Bland äldre väljarna är det istället något vanligare att hänvisa till kandidaternas åsikter i specifika sakfrågor, samt köns- och regionstillhörighet. Bland väljare som valde att *inte* personrösta hänvisar yngre framför allt till bristande kunskaper om kandidaterna. Det är vanligare bland äldre åldersgrupper att förklara sitt icke-personröstande med att man inte gillar personvalet och att man uppfattar det som krångligt.

Det finns en del tydliga ålderskillnader när det gäller den politiska kommunikationen mellan väljare och riksdagskandidater under kampanjen. Yngre väljare exponeras i större utsträckning för partiets hemsidor och valbroschyrer och blir oftare uppringda av de politiska partierna än äldre väljare. Äldre personer exponeras oftare för partiinformation genom arbetsplatsbesök och valmöten.

Informationsteknologin spelade liten roll som kampanjkanal när det gäller kommunikationen mellan enskilda riksdagskandidater och medborgarna. En mycket liten del av de svenska väljarna, omkring 2 procent, angav att de någon gång besökt en enskild riksdagskandidats hemsida på Internet för att inhämta politisk information. Motsvarande andel för de olika partierna var mellan 5 och 10 procent. Ytterligare jämförelser visar att kvälls- och morgontidningarnas hemsidor fick besök av en dryg fjärdedel av väljarna i samband med 1998 års riksdagsval.

Det finns inga ålderskillnader i riksdagskandidaternas användning av Internet för sina personliga valkampanjer. De äldsta kandidaterna uppger att de kommunicerat minst lika flitigt med sina väljare via Internet (37 procent) som de yngre kandidaterna (32 procent). Att ha en personlig hemsida på Internet var ett nästan lika använt kampanjmedel som att ha en valbroschyr eller att sätta in personliga annonser i tidningarna.

Huvudresultatet från den avslutande multivariata analysen visar flera viktiga resultat som i allt väsentligt bekräftar vad andra forskare har kommit fram till i andra analyser av personröstning. *Kandidaternas listplacering* är den i särklass starkaste förklaringsfaktorn för att förklara väljarnas kandidatval. Effekten av att inneha topplaceringen på kandidatlistorna är helt enkelt förkrossande stor (med kunskaper om vilka kandidater som innehar topplaceringen på listorna ökar våra möjligheter att korrekt predicera väljarnas kandidatval 47 gånger!). *Kandidaternas kön* har också en liten men signifikant oberoende effekt på kandidatvalet — allt annat lika tenderade svenska väljare att i större

utsträckning välja manliga kandidater framför kvinnliga kandidater. Några statistiskt signifikanta effekter av *könsmatchning*, det vill säga att män röstar på manliga kandidater och kvinnor på kvinnliga kandidater, kunde dock inte uppmätas.

Utöver listplacering och kön visar analysen att två typer av ålders-effekter utövade en liten men dock signifikant självständig påverkan på väljarnas beslutsprocesser inför kandidatvalet. Den första ålderseffekten gäller *kandidaternas ålder*. Kandidater som är äldre än 50 år valdes i större utsträckning än kandidater som är yngre än 50 år — oavsett listplacering eller kön. Den andra typen av ålderseffekt är en *åldersmatchningseffekt* — även under kontroll för andra förklaringsfaktorer påverkan på kandidatvalet visar det sig att svenska väljare oftare röstar på kandidater som befinner sig åldersmässigt nära den egna åldern (+/- 10 år) än på kandidater som inte är i samma ålder. Denna åldersmatchningseffekt återfinns dock endast bland manliga väljare.

Referenser

- van der Eijk, Cees & Mark Franklin. 1996. *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of Union*. Ann Arbor, Mich.: Michigan University Press.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg. 1998. *Det första valet till Europaparlamentet*. Stockholm: Norstedts.
- Gilljam, Mikael & Möller, Tommy. 1996. Från medlemspartier till väljarpartier. I SOU 1996:162. På medborgarnas villkor. En demokratisk infrastruktur. Bilaga till betänkande av demokratiutvecklingskommittén. Stockholm: Inrikesdepartementet.
- deMaris, Alfred. 1992. *Logit modeling. Practical Applications. Quantitative Applications in the Social Sciences 82*. Newbury: SAGE.
- Oskarson, Maria & Henrik Oscarsson. 1994. De unga väljarna 1968-1991 — dunungar eller stormsvalor? I *Ungdomars välfärd och värderingar*. red. SOU 1994:73. s. . Stockholm: Norstedts Juridik.
- SOU. 1996:66. *Utvärderat personval. Betänkande av nomineringsrätts- och valkretskommittén*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Westerståhl, Jörgen. 1993. *Person och parti. Studier i anslutning till personvalskommitténs betänkande Ökat personval.*, SOU 1993:63. Stockholm: Justitiedepartementet.

Väljare, kandidater och riksdagsledamöter tycker olika om personvalet

Martin Brothén

Väljare. Kandidater. Valda riksdagsledamöter. Alla har på ett eller annat sätt haft anledning att ställa sig frågan vad de tycker om det personvalssystem som utnyttjades i 1998 års val. Kanske har de också funderat över hur ett framtida personvalssystem skulle kunna vara utformat. Frågan skulle kunna formuleras på följande sätt: Var det utnyttjade systemet omtyckt eller inte och önskas ett valsystem med minskat, ökat eller oförändrat personvalsinslag?

Väljarna, kandidaterna och de valda riksdagsledamöterna bildar tillsammans tre viktiga nivåer i den representativa demokratin. Syftet med detta kapitel är att undersöka opinionsstödet på dessa nivåer dels för det system som utnyttjades i 1998 års val, dels för det allmänna inslaget av personval i framtida riksdagsval.

Enligt diffusionsteorier får samhällsreformer och nya idéer en allmän spridning först efter en tid. I början är uppslutningen oftast begränsad till en mindre grupp.¹ Sociologiskt inriktad diffusionsforskning har tidigare studerat skillnader mellan de grupper som först anammar en samhällsreform eller ny idé och de grupper som inte gör det (Karvonen 1981).² Statsvetaren Stephan Schmidt har i boken *Pionjärer, efterföljare och avvaktare* gjort gällande att innovationer särskilt under de inledande stadierna sprids efter en socio-ekonomiskt hierarkisk spridningsmodell (Schmidt 1986:39). Diffusionsteorin

¹ Diffusion kan definieras som en process varigenom innovationer sprider sig till medlemmar av ett socialt system eller från ett system till ett annat (Karvonen 1981:7). En innovation kan vara en produkt, ett föremål, ett beteendemönster, en samhällsreform, en idé eller ett agerande. Den genomförda *personvalsreformen* kan betraktas som en sådan innovation.

² Därmed har diffusionsforskningen haft som syfte att "identity the characteristics, if any, that distinguish ... adopter groups from ... others. Earlier adopters differ from later adopters in personal characteristics, communications behaviour, and social structural position" (Frey 1973:396; citerat i Karvonen 1981:14).

förutsäger således att vi på elitnivå kan förvänta oss ett starkare stöd för personvalsidén och den genomförda reformen än på massnivå.

Det är också möjligt att betrakta opinionsstödet för personvalsreformen som ett fall av åsiktsöverensstämmelse mellan väljare, kandidater och valda. Sedan tidigare vet vi att åsiktsöverensstämmelsen inte alltid är den allra bästa i politiska sakfrågor (Holmberg 1999:47 ff.). I det följande ges tillfälle att studera åsiktskongruensen mellan olika nivåer i det representativa systemet i en författningsfråga.

Den unika möjligheten att kunna jämföra vad väljare, kandidater och riksdagsledamöter har för uppfattningar om något så centralt som en författningsreform erbjuds genom en rad undersökningar genomförda i samband med 1998 års riksdagsval. Den följande analysen av väljarnas och politikernas uppfattning om det personvalssystem som användes i 1998 års val samt om personval i riksdagsvalen bygger på tre jämförbara undersökningar som genomförts vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. I dessa undersökningar har dels ett representativt urval av *väljare*, dels ett representativt urval av samtliga *kandidater i riksdagsvalet*, dels samtliga *valda riksdagsledamöter* intervjuats.³

³ Valundersökningen genomförs med ett representativt urval av väljare av Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg i samarbete med Statistiska centralbyrån och finansieras av riksdagen genom anslaget för valstatistik. Urvalets storlek uppgick 1998 till 3000 personer. Sören Holmberg har varit ansvarig för 1998 års valundersökning. I den undersökning som genomfördes med riksdagskandidater och valda ledamöter – *Riksdagskandidat 1998* – efter riksdagsvalet ingick dels ett representativt urval av *valda och icke valda kandidater* i 1998 års riksdagsval, dels ett totalurval av *samtliga valda riksdagsledamöter*. I det första urvalet ingick 677 personer, vilka i det följande omtalas som *riksdagskandidater* (eller kandidater). Av urvalets 677 slumpmässigt utvalda riksdagskandidater var det 53 kandidater som blivit invalda i riksdagen i samband med valet; således är det 624 av kandidaterna i undersökningen som inte blev invalda. I totalurvalet ingick samtliga 349 riksdagsledamöter som invaldes i samband med 1998 års riksdagsval; de omtalas i det följande som *riksdagsledamöter* (eller ledamöter). 53 av undersökningspersonerna i denna kategori ingår således även i kategorin riksdagskandidater. Ansvarig för frågeundersökningen *Riksdagskandidat 1998* var Martin Brothén. Undersökningen genomfördes på uppdrag av, och genom finansiering av, *Rådet för utvärdering av 1998 års val*. Samtliga tre undersökningar har haft en för samhällsvetenskapliga undersökningar tillfredsställande svarsfrekvens. I valundersökningen var svarsfrekvensen 81 procent. Bland riksdagskandidaterna uppnåddes en svarsfrekvens på 91 procent. Undersökningen bland riksdagens ledamöter var den mest framgångsrika av de tre; svarsfrekvensen var mycket hög (94 procent). För en dokumentation av

Till väljare, kandidater och riksdagsledamöter har likalydande frågor ställts om bedömningen av det utnyttjade personvalssystemet och om den allmänna inställningen till personval i riksdagsvalet. Med dessa frågor ger vi väljarna, riksdagskandidaterna och riksdagsledamöterna samma villkor att tycka till om den personvalsreform som introducerades i samband med 1998 års val. På gott och ont låter vi tre nivåer i den representativa demokratin använda samma uttrycksformer för att precisera sin uppfattning om den demokratireform som de i olika skepnader kommit i kontakt med under 1998 års valrörelse och efterföljande val.⁴

Låt oss börja med att se hur väljare, riksdagskandidater och riksdagsledamöter betygsatte det nya personvalssystemet. Väljare och politiker fick besvara en fråga med följande formulering: "Vad tycker Du om det nya systemet för personval som användes i årets val?". Svarsalternativen var "mycket bra", "ganska bra", "varken bra eller dåligt", "ganska dåligt" och "mycket dåligt". Sören Holmberg har på annat håll i denna antologi redovisat väljarnas bedömning av personvalssystemet. I det följande är det jämförelsen mellan å ena sidan väljarnas bedömning och å andra sidan politikernas bedömning som står i förgrunden. I vilken utsträckning var det använda systemet för personval omtyckt bland väljare och politiker? Är – såsom diffusions-teorin förutsäger – opinionsstödet och uppslutningen bakom systemet större hos kandidater och valda riksdagsledamöter än hos väljarna?

Tabell 1 redovisar andelen svarspersoner i respektive grupp som tyckte att systemet var bra, varken bra eller dåligt samt andelen personer som tyckte att systemet var dåligt.

undersökningen bland riksdagskandidater och riksdagsledamöter, se Brothén (1999).

⁴ En skillnad i förutsättningarna att bedöma personvalet gäller tidpunkten och tillvägagångssättet när svarspersonerna fått besvara frågorna. Undersökningen med riksdagskandidater och valda riksdagsledamöter har genomförts som en *postenkät* och *efter* riksdagsvalet. Valundersökningen genomförs i form av *besöksintervjuer* med ett urval av väljare både *före* och *efter* valdagen. Sören Holmberg visar på annat håll i denna antologi att tidpunkten för när väljarna har svarat på undersökningen inte har någon större betydelse för utvärderingen av reformen. Därför görs i de följande analyserna ingen skillnad på när väljarna besvarat valundersökningen. Att olika intervjuemetoder har utnyttjats (besöksintervju/postenkät) har i andra undersökningar inte hindrat jämförelser mellan svarande i olika grupper (Holmberg & Esaiasson 1988; Esaiasson & Holmberg 1996; Holmberg 1996).

Tabell 1 Bedömning av personvalssystemet bland väljare, kandidater och riksdagsledamöter 1998 (procent)

	Bra	Varken eller	Dåligt	S:a procent	Antal intervjuade	Andel bra minus dåligt
Väljare	49	34	17	100	1678	+32
Riksdagskandidater	50	21	29	100	605	+21
Riksdagsledamöter	29	18	53	100	327	-24

Kommentar: Vet ej-svar är inte medtagna i analysen. Källa: Valundersökning 1998 och Riksdagskandidat 1998.

Resultaten stämmer dåligt överens med diffusionsteorins förutsägelser. Det är inte så att personvalsreformen fått sina främsta anhängare inom den politiska eliten och att stödet för reformen fått en sämre spridning på massnivå.

Tvärtom. Väljare och politiker gör uppenbart olika bedömningar av personvalssystemet, men det är väljarna som varit de första att sluta upp bakom personvalet och ge det sitt opinionsmässiga stöd (jfr. Gilljam & Holmberg 1995:143 ff.). Andelen väljare och riksdagskandidater som ställer sig positiva till systemet är dock lika stor, men bland kandidaterna finns en något större andel kritiker jämfört med väljarna. Samtidigt var det bland väljarna en större grupp som inte tog klar ställning till om systemet var bra eller dåligt.⁵ Opinionsövervikten för dem som tyckte bra om systemet blir därmed större bland väljarna (+32) jämfört med kandidaterna (+21). Med andra ord var väljarna något mer positiva till systemet än de kandidater som ställde upp i valet.⁶

⁵ Skillnaderna i andelen svarande som markerat "varken eller" återspeglar troligen skillnader i politiskt intresse hos väljare (34 procent "varken eller"-svar), riksdagskandidater (21 procent "varken eller"-svar) och riksdagsledamöter (18 procent "varken eller"-svar). Förekomsten av ett samband mellan åsiktsförekomst och politiskt intresse har i väljarforskningen påvisats många gånger (Larzarsfeld et. al. 1944:41 f.; Gilljam 1988:128 ff.). Personer som är mycket eller ganska intresserade av politik har genomgående fler åsikter än personer med ett mindre intresse.

⁶ Också när ett personvalssystem utnyttjades i 1995 års svenska Europaparlamentsval gjorde väljare och kandidater till EU-parlamentet olika bedömningar av införandet av ett personvalssystem. Frågan som ställdes till ett representativt urval av väljare och till samtliga EU-kandidater handlade om förslaget att "öka möjligheten att välja inte bara parti utan också personer i svenska val". Svartalternativen var: "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" och "mycket dåligt

Bland de kandidater i valet som var framgångsrika nog att bli invalda i riksdagen gjordes de mest negativa bedömningarna av personvalssystemet. En majoritet av riksdagens ledamöter uppger sig tycka att systemet var dåligt. Bara omkring var tredje ledamot uppgav sig tycka bra om den reform som riksdagen några år tidigare röstat igenom.

Att väljare, riksdagskandidater och invalda ledamöter gör olika bedömningar av det personvalssystem som utnyttjades i 1998 års val är ett resultat som återkommer i samtliga riksdagspartier. Men – och det är viktigt – väljarnas, kandidaternas och riksdagsledamöternas olika bedömningar av reformen ger inte samma mönster i alla partier. I tabell 2 har opinionsbalansen, dvs. andelen positiva till systemet minus andelen negativa, redovisats uppdelat på de sju riksdagspartierna.

förslag ". Hos väljare i samtliga sju riksdagspartier fanns en opinionsövertikt för dem som var positiva till ett ökat personvalsinslag. Bland kandidaterna var resultatet detsamma, med undantag för vänsterpartiets kandidater. Hos vänsterpartiets kandidater i EU-parlamentsvalet 1995 var det en större andel som var kritisk till ett ökat personvalsinslag än som var positiv. En jämförelse vid den tidpunkten mellan vad kandidater och väljare tyckte om ett ökat personvalsinslag i allmänhet i svenska val utvisar att väljarna i vänsterpartiet, socialdemokraterna och centerpartiet var mer positiva till ett ökat personvalsinslag än EU-kandidaterna för samma partier. I övriga fyra partier – m, fp, kd och mp – var bilden den motsatta och kandidaterna de som var mest positiva till ett ökat personvalsinslag i svenska val. Kandidaternas uppfattningar om att öka personvalsinslaget i svenska val finns redovisade i Brothén, Esaiasson & Holmberg (1997:13). Resultaten för väljarna är hämtade från EU-parlamentsvalundersökning 1995 som genomfördes av Statsvetenskapliga institutionen i samarbete med Statistiska centralbyrån (Gilljam & Holmberg 1998). För en jämförelse mellan väljarnas och kandidaternas syn på personvalet i samband med försöksverksamheten i samband med 1994 års val, se Johansson 1996:154 och 187.

Tabell 2 Partitillhörighet och bedömning av personvalssystemet bland väljare, kandidater och riksdagsledamöter 1998 (andel bra minus andel dåligt)

Kommentar: Vet ej-svar är inte medtagna i analysen. Resultaten visar andelen som tyckte att det utnyttjade personvalssystemet var bra minus andelen som tyckte att det var dåligt. Positiva värden visar en övervikt för bra, negativa värden visar en övervikt för dåligt. Resultaten för samtliga väljare inkluderar svarande som inte uppgett partitillhörighet. Källa: Valundersökning 1998 och Riksdagskandidat 1998.

I några partier – folkpartiet, centerpartiet och kristdemokraterna – är riksdagsledamöterna mer positiva till systemet än kandidaterna. Inom fp och kd har dessutom kandidaterna i sin tur gjort mer positiva bedömningar av systemet än väljarna. I de andra partierna – dvs. vänsterpartiet, socialdemokraterna, moderaterna och miljöpartiet – är bilden den motsatta; bland riksdagsledamöterna är bedömningen mest kritisk samtidigt som kandidaterna är mer kritiska än väljarna. Att moderata politiker bildar gemensam front med riksdagskandidater och riksdagsledamöter från v, s och mp har dock sin specifika förklaring. Synen på det ideala personvalssystemet skiljer dessa partier åt; överens är man endast om att det system som utnyttjades i valet 1998 var dåligt.

Att enbart förlita sig på vad svars personer uttrycker för uppfattningar om personvalssystemet när de har att avgöra om systemet var bra eller dåligt riskerar att ge en alltför okomplicerad bild av hur systemet bedöms av de centrala aktörerna i den representativa demokratin. I tabell 3 kan vi utläsa resultaten av en mer informationsrik fråga om vad väljare och politiker anser om personvalsinslaget i svenska riksdagsval.⁷ Frågan formulerades på följande sätt: "Allmänt sett, vad är Din åsikt om personval i samband med svenska riksdagsval?". Fyra olika alternativ erbjöds som svarsmöjlighet: *inget* personvalsinslag bör finnas, personvalsinslaget bör vara *mindre*, personvalsinslaget är *lagom* och personvalsinslaget bör ökas.⁸ Tabell 3 redovisar

⁷ Frågan handlar således inte om personvalsinslag i svenska val i allmänhet; den gäller vilket inslag svars personerna önskar se förverkligat i riksdagsvalen.

⁸ Den exakta ordalydelsen på alternativen var: "inget personvalsinslag bör finnas, endast val av partier", "ett personvalsinslag bör finnas, men vara mindre än i årets riksdagsval", "ett personvalsinslag bör finnas, och det är lagom som

hur svars personer i respektive grupp fördelar sig på de fyra alternativa personvalsmodellerna.⁹

Inte heller nu visar resultaten på någon allmän enighet mellan väljare, kandidater och riksdagsledamöter. Väljare i alla partier tycks vara överens om att den grad av personval som utnyttjades i 1998 års val var lagom. Det är den mest populära åsikten bland väljarna i samtliga partier (se också Holmberg i denna antologi).

När det kommer till jämförelsen mellan väljare och politiker hjälper oss tabellen att identifiera den populäraste åsikten bland väljarna, riksdagskandidaterna respektive riksdagsledamöterna.

Centerpartiet, kristdemokraterna och miljöpartiet är de enda partier där väljare, kandidater och riksdagsledamöter är överens om vilken grad av personval som är att föredra. I dessa tre partier är den populäraste åsikten att stå fast vid det inslag av personval som utnyttjades i 1998 års val. I övriga partier görs en mer splittrad bedömning bland väljare och politiker. Vänsterpartiets, socialdemokraternas och miljöpartiets politiker är å ena sidan mer benägna att minska inslaget av personval i valsystemet än sina väljare. Moderata och folkpartistiska politiker är å andra sidan mer villiga än sina väljare att öka graden av personval.

Tabeller ger även besked om förhållandet mellan andelen svarande som vill minska inslaget av personval och andelen svarande som vill öka samma personvalsinslag.

det var i årets riksdagsval" samt "personvalsinslaget bör ökas ytterligare i kommande riksdagsval".

⁹ Svarspersonerna som svarat "vet ej" eller givit något annat svar på frågan har inte medtagits i denna analys.

Två huvudsakliga mönster kan utläsas. Vänsterpartiet, socialdemokraterna och miljöpartiet är partier där det finns övervikt inom samtliga grupper för att hellre minska än öka inslaget av personval. Mönstret förstärks dessutom, åtminstone inom v och s, om vi går från väljare till kandidater och från kandidater till riksdagsledamöter. Åsiktsövervikten för en minskning framför en ökning av personvalsinslaget är med andra ord störst bland riksdagsledamöterna. I de fyra andra partierna är bilden delvis, men bara delvis, den motsatta. Mönstret är inte lika tydligt. Ändå är det möjligt att dra slutsatsen att opinionen för att öka inslaget av personval i riksdagsvalen bland politikerna väger tyngre än opinionen att minska personvalsmöjligheterna. Inom centerpartiets, moderaternas och kristdemokraternas väljargrupper finns dock en liten övervikt för den motsatta ståndpunkten. I valet mellan att öka eller minska personvalsinslaget skulle väljare i c, m och kd föredra det senare alternativet.¹⁰

Åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare, riksdagskandidater och riksdagsledamöter i frågan om personval i svenska riksdagsval kan åskådliggöras som i figur 1. De fyra alternativa förslag till personvalsinslag som specificerats i vår undersökningsfråga till väljare, kandidater och valda ledamöter har i figuren omvandlats till en skala från 0 till 10 där värdet 0 står för svarsalternativet ”inget personvalsinslag bör finnas, endast val av partier” och värdet 10 för ”personvalsinslaget bör ökas ytterligare i kommande riksdagsval”. Svartalternativen ”ett personvalsinslag bör finnas, men vara mindre än i årets

¹⁰ Det finns ett samband mellan svarspersonernas uppfattning om det utnyttjade personvalssystemet och åsikt om personval i valen till riksdagen. Väljare, riksdagskandidater och riksdagsledamöter som ansåg att 1998 års personvalssystem var bra gjorde bedömningen att det var lagom med personval i det valet (väljare och riksdagsledamöter) eller att man i framtida val till riksdagen borde öka personvalsinslaget (kandidater). I samtliga undersökta kategorier var den dominerande uppfattningen bland de som tyckte mindre bra om det personvalssystem som utnyttjades i valet att man snarare borde minska eller helt avskaffa möjligheten att rösta på person i riksdagsvalen. Väljare, kandidater och riksdagsledamöter som varken ställt sig positiva eller negativa till det personvalssystem som användes intar också i frågan om ett framtida valsystem en försiktig linje; den populäraste ståndpunkten var att ett personvalsinslag bör finnas, och att det är lagom som det var i 1998 års riksdagsval. Sambandsmättet Pearson's r visar därmed på relativt starka samband mellan svarspersonernas utvärdering av det utnyttjade personvalssystemet och åsikt om personval i framtida riksdagsval. Sambanden uppmättes bland väljarna respektive riksdagsledamöterna till $r = .58$, samt bland riksdagskandidaterna till $r = .59$.

riksdagsval” och ”ett personvalsinslag bör finnas, och det är lagom som det var i årets riksdagsval” har givits värdena 3.3 respektive 6.7.¹¹ Därmed har avstånden mellan de olika svarsalternativen gjorts ekvidistanta. Resultaten visar den genomsnittliga placeringen för väljarna, riksdagskandidaterna och riksdagsledamöterna.

Bilden av en polariserad solfjädersmodell känner vi igen från undersökningar av åsiktsöverensstämmelsen i politiserade vänster-högerfrågor (se t.ex. Holmberg & Esaiasson 1988; Esaiasson & Holmberg 1996; Holmberg 1996; Widfeldt 1997). Samma mönster kan nu uppvisas i en författningsfråga. Åsiktsbilden i frågan om personval i svenska riksdagsval följer ett tydligt vänster-högermönster. Det som särskilt förtjänar uppmärksamhet är att väljarna står för en konsensusuppfattning medan politikerna är starkt splittrade i de som önskar gå vidare och öka inslaget av personval och de som hellre minskar graden av personval eller allra helst går tillbaka till det tidigare systemet med partival utan personvalsinslag. Mest splittrade i denna fråga är ledamöterna i riksdagen.¹² Figuren illustrerar därmed en tydlig elitkonfliktmodell.

¹¹ De exakta värden som utnyttjats vid räkneoperationerna har varit 10/3 respektive 20/3.

¹² En gemensam tendens för samtliga partiers riksdagsledamöter är att opinionsstödet för ett ökat inslag av personval har minskat över tid. Både efter valet 1988 och efter 1998 års val har samtliga riksdagsledamöter fått besvara en fråga om sin inställning till att "radikalt öka inslaget av personval i riksdagsvalen". Svarsalternativen var "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Undersökningarna ger oss möjlighet att studera opinionsförändringen bland riksdagsledamöterna över tid och därmed opinionen före och efter den genomförda personvalsreformen. Efter valet 1988 fanns en opinionsövertikt för att det var ett bra förslag i centerpartiet, folkpartiet, moderaterna och miljöpartiet. Efter valet 1998 fanns motsvarande opinionsövertikt inom folkpartiet, moderaterna och kristdemokraterna. Helt förväntat, med tanke på att ett ökat personvalsinslag har införts mellan de båda undersöknings-tidpunkterna, har stödet för förslaget minskat i samtliga partier mellan 1988 och 1998. 1988 års riksdagsundersökning genomfördes av Sören Holmberg och Peter Esaiasson och svarsfrekvensen var mycket hög, 96 procent (Esaiasson & Holmberg 1996:13).

Mönstret i figuren går på tvärs inte bara med diffusionsteorins förutsägelser om att det främst är elitgrupper som sluter upp bakom en idé eller samhällsreform som är ny. Det går också på tvärs med statsvetaren John D. Mays lag om kurvlinjär disparitet (May 1973). Hans lag säger att åsiktsöverensstämmelsen är störst mellan de lägsta och översta skikten inom ett parti, dvs. mellan riksdagsledamöter och väljare i vår modell. Mest radikala är i stället det partiaktiva mellanskiktet inom partierna, vilket – enligt Mays lag – leder till ett kurvlinjärt åsiktsmönster där partiskillnaderna för mellanskiktet av partiaktiva är större än skillnaderna mellan väljare respektive riksdagsledamöter för olika partier. Enligt en sådan modell förväntas det partiaktiva mellanskiktet (riksdagskandidaterna) befinna sig längst ut på skalans ändpunkter medan eliten (riksdagsledamöter) och gräsrotsnivå (väljarna) befinner sig längre in mot mitten på skalan.¹³ Något sådant mönster, med störst åsiktskonflikter mellan de kandidater som ställde upp i valet, kan emellertid inte utläsas ur figuren.¹⁴

”Helt om – marsch”, ”på stället marsch” eller ”framåt marsch”?

Frågan om personval i svenska riksdagsval är lika politiserad på elitnivå som vilken traditionell vänster-högerfråga som helst. Bland väljarna däremot finns ett opinionsstöd för det personvalssystem som utnyttjades 1998. Därtill råder bland väljarna konsensus om denna inställning. Med en liknelse från försvaret skulle väljarnas åsikt bäst kunna illustreras med kommandot *på stället marsch*. I samtliga väljargrupper finns stöd för det system som utnyttjades i 1998 års val; samtidigt är den dominerande uppfattningen bland väljarna att personvalsinslaget var *lagom* i detta val. Någon majoritet kan inte uppmätas vare sig för ett minskat eller ökat personvalsinslag.

Inom eliten har däremot två motstridiga tendenser gjorts synliga med de genomförda analyserna. Några lyssnar till stridsropet *framåt marsch* och vill *öka* inslaget av personval. Andra vill hellre *minska* samma personvalsinslag eller återgå till det system som gällde förut och inte ha något personval överhuvudtaget. De vägleds således av

¹³ Anledningen härtill finner May i avsaknaden på materiella drivkrafter hos det aktiva mellanskiktet. Deras överväganden följer snarare ideologisk övertygelse än väljarstrategiska hänsynstaganden (May 1973). För en granskning av May's lag, se t.ex. Holmberg & Esaiasson 1988; Kitschelt 1989; Norris 1995; Esaiasson & Holmberg 1996; Widfeldt 1997.

¹⁴ Endast miljöpartiets väljare, riksdagskandidater och riksdagsledamöter uppvisar ett *kurvlinjärt åsiktsmönster* i enlighet med Mays lag.

kommandot *helt om – marsch*.¹⁵ Att formulera ett gemensamt mål för dessa styrkor blir i sanning ett konststycke.

¹⁵ Att elitföreträdarna har helt olika uppfattningar om ett framtida personvalssystem är kanske inte något att förvånas över med tanke på att den modell för personval som infördes var en utpräglad kompromiss. Däremot behöver inte – som SNS Demokratiråd gjort gällande – slutsatsen bli att "regering och riksdag bör överväga antingen en återgång till det gamla valsystemet eller en vidareutveckling av personvalet till obligatoriskt personval inom ramen för partilistor" (Petersson m.fl. 1999:133). Också den ståndpunkt som de allra flesta väljare företräder, och som innebär att det system som användes i höstens riksdagsval var lagom, bör vägas in i de utvärderingar som görs av personvalsreformen.

Referenser:

Brothén, M. (1999) *Riksdagskandidat 1998. Dokumentation*, stencil, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Brothén, M., Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1997) *Europaparlamentsval 1995. EU-kandidater i fokus*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Esaiasson, P. & Holmberg, S. (1996) *Representation From Above. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*, Aldershot: Dartmouth.

Frey, F. W. (1973) "Communication and Development", i Ithiel de Sola Pool (ed.) *Handbook of Communication*, Chicago: McNally.

Gilljam, M. (1988) *Svenska folket och löntagarfönderna. En studie i politisk åsiktsbildning*, Lund: Studentlitteratur.

Gilljam, M. & Holmberg, S. (1995) *Väljarnas val*, Stockholm: Norstedts juridik.

Gilljam, M. & Holmberg, S. (1998) *Sveriges första Europaparlamentsval*, Stockholm: Norstedts juridik

Holmberg, S. & Esaiasson, P. (1988) *De folkvalda. En bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige*, Stockholm: Bonniers.

Holmberg, S. (1996) "Svensk åsiktsöverensstämmelse", i Rothstein, B. & Särilvik, B. (red.) *Vetenskapen om politik. Festskrift till professor emeritus Jörgen Westerståhl*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.

Holmberg, S. (1999) *Representativ demokrati*, Demokratiutredningens skrift nr 24, SOU 1999:64, Stockholm: Fakta info direkt.

Johansson, F. (1996) "Personröstning", i *SOU 1996:66 Utvärderat personval*, betänkande av Nomineringsrätts- och valkretskommittén, Stockholm: Allmänna Förlaget.

Karvonen, L. (1981) *Med vårt västra grannland som förebild. En undersökning av policydiffusion från Sverige till Finland*, Åbo: Stiftelsens för Åbo Akademi Forskningsinstitut, Åbo Akademi.

Kitschelt, H. (1989) "The Internal Politics of Parties. The Law of Curvilinear Disparity Revisited", i *Political Studies*, årgång 37, sid. 400-421.

Lazarsfeld, P. F., Berelson, B. & Gaudet, H. (1944) *The People's Choice. How the Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*, New York: Columbia University Press.

May, J. D. (1973) "Opinion Structure of Political Parties: The Special Law of Curvilinear Disparity", i *Political Studies*, årgång 21, nummer 2.

Norris, P. (1995) "May's Law of Curvilinear Disparity Revisited: Leaders, Officers, Members and Voters in British Political Parties", i *Party Politics*, vol. 1, no. 1, sid. 29-47.

Petersson, O., von Beyme, K., Karvonen, L., Nedelmann, B. & Smith, E. (1999) *Demokrati på svenskt vis, Demokratirådets rapport 1999*, Stockholm: SNS Förlag.

Schmidt, S. (1986) *Pionjärer, efterföljare och avvaktare. Innovationer och deras spridning bland de svenska primärkommunerna*, Lund: Kommunfakta.

Widfeldt, A (1997) "Mellan två sköldar", i Mattson, I. & Wängnerud, L. (red.) *Riksdagen på nära håll. Sju studier av riksdagsarbetet*, Stockholm: SNS.

Halvhjärtad premiär

Sören Holmberg och Tommy Möller

Premiären för det nya svenska personvalssystemet blev inte lyckad. Alltför många av de centrala aktörerna bland partier, kandidater, medier och väljare satsade inte alls eller endast halvhjärtat på personvalet. Ett lyckat personval förutsätter att partierna sätter av resurser och ger kandidaterna chansen att profilera sig, att kandidaterna tar till vara den nya möjligheten och verkligen driver personvalskampanjer, att media ger många olika kandidater möjlighet att exponera sig och att väljarna anstränger sig att inte bara välja parti utan också välja bästa kandidat.

Resultatet 1998 blev att flera partier satsade minimalt på personvalet både när det gäller att sätta av kampanjresurser och när det gäller att ge enskilda kandidater möjligheten att exponera sig. Minst satsade vänsterpartiet och miljöpartiet, mest folkpartiet och centerpartiet. Färre än hälften av kandidaterna till riksdagen bedrev någon form av personvalskampanj – om vi räknar generöst.¹ Även i centerpartiet och folkpartiet, som var de mest personvalspositiva partierna, avstod cirka en tredjedel av kandidaterna från att genomföra någon personvalskampanj. I de lokala valen var personvalskampanjer än mer sparsamt förekommande. Endast 14 procent av kandidaterna i kommunvalen satsade på personvalskampanjer.

¹ Noterbart är här den stora diskrepansen mellan kandidaternas egna uppgifter och partiombudsmännens angående antalet personvalskampanjer. Nästan hälften av kandidaterna uppgav i riksdagsvalet uppgav att de bedrivit kampanj. Enligt ombudsmännens uppgifter var det endast 12 procent av kandidaterna som bedrev kampanj. Den stora skillnaden är i sig en illustration av den osäkerhet som finns inför personvalssystemet. Det råder inte minst osäkerhet kring vad som skall avses med personvalskampanj. Uppenbarligen lägger ombudsmännen en annan och mer kvalificerad innebörd i begreppet än vad kandidaterna själva gör. Det kan å andra sidan inte uteslutas att en del kandidater – hur många är dock vanskligt att bedöma – bedrivit "smygkampanjer" bakom ryggen på partiorganisationerna just på grund av att de inte upplevde att man från partiorganisationernas sida i särskilt hög grad uppskattar personvalskampanjer.

Även massmediernas satsning på personvalet var mycket begränsad. Medievalrörelsen 1998 var inte mer personinriktad än tidigare valrörelser. Riksdagskandidaterna fick inte större uppmärksamhet. Precis som tidigare fokuserade medierna på partierna och på partiledarna. I TV:s nyhetsprogram var bevakningen till och med mindre fokuserad på olika kandidater än i tidigare val. I lokala medier kunde dock noteras en viss förstärkning av täckningen av kandidaterna. Den lokala bevakningen fick också positiva effekter på kandidatkännedomen. Kännedomen blev bättre där det skrevs mycket om kandidaterna.

Endast 30 procent av väljarna personröstade i riksdagsvalet. De som inte deltog i personvalet hänvisade i första hand till att de inte kände till kandidaterna eller att de var negativa till personval. Att kandidat-kännedomen var mycket bristfällig visas av att endast något över 40 procent av partiväljarna kände till namnet på någon enda kandidat i den egna valkretsen; en nivå på personkännedomen som inte var bättre än vid tidigare val utan personröstning. Bland väljare som personkryssade var det endast något över 50 procent som kunde ange ett namn på den kandidat de röstat på. Kunskapsinnehållet bakom personkryssen var alltså högst begränsat för många väljare. Och annat var inte att förvänta sig med tanke på de fåtaliga och begränsade personvalskampanjerna och den magra mediebevakningen.

När alla aktörer endast gör halvdana insatser kan inte resultatet bli annat än halvdant. Men frånvarande personvalskampanjer och bristande kandidat-kännedom syns inte i valstatistiken. Om man är nöjd med att bedöma personvalsreformen enbart utifrån utfallet av valet kan man kanske till nöds göra en mer positiv bedömning. Reformen blev inte helt effektlös. Den fick vissa konsekvenser. Ett antal kandidater – tolv i riksdagsvalet och 229 i kommunvalen – blev invalda tack vare personvalsystemet. Personvalet ledde heller inte som befarat till att färre kvinnor kom in i riksdagen. Och partierna kan vara tillfreds med att deras kandidatrangordningar oftast fick stöd av väljarna. Toppkandidaterna fick flest kryss, främst förstanamnen.

Forskningsresultaten i kortform

Forskningsresultaten sammanfattas aktör för aktör. Vi börjar med partierna. När det gäller finansiering konstaterar *Gullan Gidlund* att USA och Kanada fortfarande har de mest rigorösa rättsliga regleringarna när det gäller hur kandidater och partier betalar för valkampanjer. Men under 1990-talet har kontroll och regleringar ökat även i Europa, inte minst när det gäller insyn i partiernas finanser. Europeiska regelverk är dock än så länge starkt particentrerade, vilket

innebär att finansiering av enskilda kandidaters kampanjer är svagare reglerade. Sverige, som saknar en rättslig reglering och kontroll av partifinansiering, befinner sig idag i sällskap med en krympande minoritet av stater som inte har en samlad rättslig reglering av hur partierna finansierar sin verksamhet.

Svenska partier har tagit på sig uppgiften att etiskt kontrollera sig själva. En internationellt sett tämligen unik situation, fastslår *Gullan Gidlund* och *Tommy Möller*. Partierna försökte någorlunda leva upp till sitt ansvar 1998. De gjorde det genom att upprätta rekommendationer för hur regionala partiorganisationer och kandidater skulle hantera kampanjfinansieringen i valet. Skillnaderna i partiernas rekommendationer var dock betydande. Kandidaternas personliga spelutrymme varierade mycket mellan partierna. När det gäller ekonomiskt stöd till personvalskampanjer varierade också stödet mellan partierna, men inom klart begränsade ramar. De allra flesta personvalskampanjer bedrevs med mycket små medel. Kandidaterna själva uppgav låga summor – i genomsnitt cirka 10.000 kronor för dem som bedrev personvalskampanjer till riksdagen och cirka 3.000 kronor för dem som bedrev personkampanjer i kommunvalen. Ett fåtal kandidater till riksdagen angav att de haft kampanjutgifter över 100.000. Det mesta av alla kampanjpengar har kommit från partierna. Därutöver har medel kommit från partierna närstående organisationer och ur kandidaternas egna kassor. Ett fåtal exempel på stöd från företag finns.

När det gäller partiernas samlade insats konstaterar *Tommy Möller* att det finns ett visst stöd för att karaktärisera den som både tvehågsen och njugg när det gäller uppbackningen av de enskilda kandidaterna. Nästan hälften av de regionala partiorganisationerna har avstått från att uppmana kandidaterna att bedriva personvalskampanj. Skillnaderna mellan partierna är dock betydande. I vänsterpartiets och miljöpartiets fall har inte någon kandidat uppmanats till att bedriva personkampanj. Stödet till de kandidater som bedrivit kampanj har dessutom i stort sett genomgående varit ytterst begränsat. Sedan kan det hävdas att det inte primärt är partiernas ansvar att personvalskampanjer bedrivs och når ut till väljarna. Det ansvaret åvilar ytterst kandidaterna själva. Men när partierna visar njugghet och tvehågsenhet när det gäller att uppmana och stödja kandidaterna att bedriva personvalskampanj är å andra sidan kandidaternas passivitet förståelig. En viss aktivitetsökning kan enligt ombudsmännen skönjas som en följd av personvalssystemet. Men framförallt är det förväntningsmässigt som det finns anledning att tala om ljusglimtar. Enligt ombudsmännen finns en potential för en vitalisering av de politiska systemet som de kopplar till införandet av personval.

Medierna har heller inte det yttersta ansvaret för personvalet men ett informations- och granskningsansvar finns. *Kent Asp* och *Bengt Johansson* fastslår att nyhetsmedia var centrala när det gäller medborgarnas möjligheter att få kunskap om det nya personvalssystemet. I dagspressen förekom särskilda satsningar med information kring det nya valsystemet. I Sveriges Television förekom dock få sådana särskilda informationsinsatser. Asp och Johansson ifrågasätter därför om SVT uppfyllt de krav som finns i avtalet med staten. När det gäller valrörelsen 1998 visar mediestudien att den inte präglades av personvalet. Riksdagskandidaterna fick inte större uppmärksamhet i riksmidia än vid tidigare valtillfällen. I TV:s nyhetssändningar fick kandidaterna till och med något mindre uppmärksamhet. Lokalt däremot tycks medievalrörelsen ha varit något mer kandidatinriktad än tidigare. Totalt sett var dock inte 1998 års medievalrörelse mer personinriktad än tidigare. De politiska sakfrågorna bereddes t ex inte mindre utrymme. Nyhetsmediernas lokala valbevakning hade effekter på medborgarnas kandidat-känedom. Ju mer uppmärksamhet kandidaterna fick i lokala medier, desto bättre blev väljarnas kännedom om kandidaterna. Journalisterna uppfattade personvalet som svårbevakat. Den svåraste frågan var hur man gör en balanserad bevakning av många olika personvalskampanjer. Många journalister i undersökningen var kritiska till partiernas insatser. Hårda ord förekom, som att partierna saboterade personvalet.

Martin Brothéns studie av kandidaterna i riksdagsvalet visar att cirka hälften bedrev någon form av personvalskampanj. Andelen som bedrev det som Brothén kallar utpräglad personvalskampanj var endast 21 procent. Kampanjerna var inte jämnt spridda över olika typer av kandidater. Mest satsade kandidater från folkpartiet, centerpartiet och moderaterna, medan kandidater från vänsterpartiet och miljöpartiet mycket sällan bedrev personkampanjer. Kandidater från storstäderna och kandidater med hög utbildning och/eller med medelklassbakgrund bedrev oftare personvalskampanjer än kandidater utanför storstäderna och kandidater med lägre utbildning och/eller arbetarbakgrund. Vidare satsade topplacerade kandidater klart oftare på personkampanjer än kandidater längre ned på listorna. Den minoritet av kandidater som bedrev personkampanjer var i genomsnitt mer aktiv under valrörelsen än övriga kandidater. Men totalt sett var inte kandidaterna i 1998 års val mer aktiva än kandidaterna i tidigare val. Personvalspremiären innebär inte att aktivitetsgraden ökade bland kandidaterna. Kontrollerade effektanalyser pekar på att personkampanjer lönar sig. Kandidater som bedrev aktiva personkampanjer fick mer kryss än kandidater som inte satsade på några kampanjer. En specialanalys gjord av Johan Martinsson (1999) av den lilla minoritet av kandidater (cirka

13-16 procent) som satsade på Internetkampanjer och egna hemsidor visar även den att personkampanjer lönar sig. Kandidater med ambitiösa hemsidor fick mer kryss än kandidater utan hemsidor.

Maritta Soininens och *Henry Bäck's* studie av invandrarkandidater i riksdags- och kommunalvalen leder fram till en reserverat positiv slutsats. Införandet av personval var inte meningslöst för invandrare som partimedlemmar eller som kandidater. Kandidater med invandrarbakgrund har utnyttjat personvalsinstrumentet lika mycket som övriga kandidater. Personvalskampanjer har haft betydelse för att invandrare blivit valda till kommunala uppdrag. Personvalet har också ökat invandrade partimedlemmars engagemang och skapat en ny deltagandeplattform för icke-partipolitiskt aktiva invandrare. Men samtidigt har invandrarkandidater i relativt stor utsträckning känt ett svagt stöd eller ibland till och med mothåll från den egna partiorganisationen. I många fall har det svaga partistödet dock kompensats av att man känt ett starkt stöd från invandrarföreningar och fackliga organisationer. Ytterligare en indikator på att personvalet fungerat någorlunda positivt bland invandrare är att andelen personröstare bland väljare med utländsk härkomst var något över genomsnittet i riksdagsvalet (33 procent). Även i kommunalvalen personröstade väljare med invandrarbakgrund något oftare än genomsnittet.

Anders Håkansson's valstatistiska analys visar att några av de farhågor som framfördes inför personvalspremiären kom att bekräftas. Män, medelålders kandidater och kandidater i valkretsarnas huvudorter tenderade att få flest personkryss. Kvinnor, unga kandidater och kandidater från valkretsarnas mindre centrala delar fick färre kryss. Totalt ledde personröstningen till att tolv kandidater kom in i riksdagen som inte annars hade blivit invalda, vilket motsvarar 4 procent av antalet riksdagsledamöter. Sammanlagt 140 personer i riksdagsvalet fick fler kryss än 8-procentsspärren. Bland valda riksdagsledamöter hade 87 erhållit fler personkryss än 8 procent. Den genomsnittlige kandidaten i riksdagsvalet erhöll mycket färre kryss, endast 0,4 procent. Välkända kandidater och topplacerade kandidater tenderade dock att få klart fler kryss. Alf Svensson var den kandidat som lyckades bäst av alla i personvalet. Han toppade Kd-listorna över hela landet och gjorde det mycket svårt för övriga Kd-kandidater att få personkryss. I Jönköpings län fick Alf Svensson mest personkryss, hela 40,6 procent. Det är den högst noteringen för någon riksdagskandidat i någon valkrets 1998. Det utgör gällande svenskt rekord som framtida riksdagskandidater får försöka slå.

Sören Holmberg's studie av hur personvalet fungerade bland riksdagsväljarna visar på flera positiva saker men leder fram till en övervägande negativ slutsats. Personvalet möttes av klart mer positiva

än negativa sentiment bland väljarna. Det fanns en opinionsövertikt för det nya personvals-systemet i alla sociala och politiska grupper. När det gäller framtida personval var den vanligaste åsikten att behålla det nuvarande systemet (44 procent). Åsikten att utöka personvalsinslaget (14 procent) respektive att minska eller avskaffa det (29 procent) stöddes av färre väljare. Det finns inga belägg för att personvalet hade något samband med det minskade valdeltagandet 1998. Inga intervjuade icke-röstare anförde personvalet som skäl till att inte rösta. Personvalets utformning tycks inte heller ha avskräckt väljare från att personkryssa. Mycket få intervjuade väljare ansåg att personvalet var krångligt eller svårförståeligt. Relativt få väljare utnyttjade dock den nya deltagandeform som personvalet innebar – 29,9 procent i riksdagsvalet, 34,5 procent i kommunvalen och 28,9 procent i landstingsvalen. Valrörelsen stimulerade till en viss ökning i personröstandet. Andelen väljare som personröstade i något av de tre valen var 44 procent. Personröstandet var förhållandevis jämnt spritt över olika sociala grupper. Högst andelar personröstare återfanns på landsbygden, bland jordbrukare och företagare, bland högutbildade och bland människor som går regelbundet i kyrkan. Personröstandet var inte lika jämnt spritt över olika politiska grupper. Väljare som stödde centerpartiet och kristdemokraterna personröstade klart oftare än väljare som röstade på vänsterpartiet, miljöpartiet och socialdemokraterna. En av förklaringarna till denna skillnad är att motståndare till personval hade en klart starkare tendens att avstå från att personkryssa än anhängare av personval. Även politiskt engagemang spelade en roll. Engagerade väljare personröstade mest. Demokratins mest aktiva, förtroendefulla och kunniga väljare var de som i störst utsträckning anammade den nya deltagandekanalen. Oengagerade, okunniga och misstroende väljare personkryssade mer sällan. Väljarnas huvudskäl till att inte personrösta var att de kände till för lite om kandidaterna. Resultaten från valundersökningen understryker väljarnas argumentation. Det var endast 44 procent av partiväljarna 1998 som kunde namnge någon kandidat i den egna valkretsen. Det är tillsammans med resultatet vid valet 1991 den sämsta siffran som någonsin uppmätts för kandidat-kännedomen i svenska riksdagsval sedan mätningarna startade 1956. Även internationellt sett är siffran låg, även om kandidat-kännedomen brukar vara lägre i system med proportionella val i flermansvalkretsar än i system med majoritetsval i enmansvalkretsar. Kandidat-kännedomen var även låg bland väljare som personkryssade. Bland den minoritet som personröstade var det endast 58 procent som kunde namnge vem de röstade på. Ett personval med okända kandidater är inget lyckat personval.

Folke Johansson finner också i sin studie att väljarna var övervägande positiva till personvalet i de allra flesta sociala och

politiska grupper. Borgerliga väljare var dock mer positiva än socialistiska och lokala politiker mer än nationella. Väljarna var mest positiva till personval på kommunal nivå och det är också i kommunala val som andelen personkryss är vanligast. Den mest förekommande skälet till att avstå från att personrösta som väljarna nämner är brist på kunskap om kandidaterna. Kandidaternas placering på listorna var även viktig i de kommunala valen. Toppkandidaterna fick klart flest kryss. Till en del kan kandidater längre ned på listorna kompensera sin låga placering med att vara med ofta i media, främst i TV.

Lena Wängnerud konstaterar att män och kvinnor personröstade i samma utsträckning i alla valen. Men det ledde inte till att manliga och kvinnliga kandidater fick lika många personkryss i riksdagsvalet. Valstatistiken visar i stället att manliga kandidater fick klart fler kryss än kvinnliga kandidater. Av samtliga personkryss hamnade 62 procent framför en manlig kandidat mot 38 procent framför kvinnliga kandidater. Eftersom den totala andelen kvinnliga kandidater var 43 procent 1998 innebär en kryssandel på 38 procent även relativt sett en underrepresentation av kryss för kvinnliga kandidater. Huvudorsaken till att kvinnor även relativt sett fick färre personkryss har och göra med att kvinnliga kandidater inte innehade toppositioner på valsedlarna i samma utsträckning som manliga kandidater. Partiernas nomineringar snarare än väljarnas personkryssande missgynnade kvinnorna. När det gäller aktiviteten i valkampanjerna visar resultaten på samma nivåer bland manliga och kvinnliga kandidater. Personröstandet bland väljarna var till viss del könsbaserat. Både män och kvinnor personröstade oftast för en manlig kandidat, kvinnor dock något mindre ofta än män. Det betyder att kvinnliga kandidater fick ett något starkare stöd av kvinnliga väljare än av manliga. Könsskillnaden i personröstningen på kvinnliga kandidater var som störst bland resursstarka väljargrupper – bland högutbildade och bland politiskt intresserade och kunniga personer. Wängnerud drar slutsatsen att här kan visa sig ett embryo till en ny könsbaserad skiljelinje i svensk politik.

Henrik Oscarsson visar på små skillnader i personkryssandet mellan olika åldersgrupper. Lägst andel personröstare i samtliga val återfinns bland de äldsta väljarna över sjuttio år. Unga förstagångsväljare personröstade något mer än genomsnittet i riksdagsvalet men något mindre än snittet i kommunal- och landstingsvalen. Attitydmässigt var unga väljare mer positiva till personval än äldre. Bland yngre väljare var bristande kandidat-känedom ett vanligare skäl för att inte personrösta än bland äldre väljare. Motstånd mot personval var tvärtom ett vanligare skäl till att inte delta i personvalet bland äldre väljare än bland yngre. Yngre väljare var mer exponerade för valkampanjen än äldre. Det gällde inte bara via Internet utan också via broschyrläsning

och telefonkontakter. Oscarsson kan också visa att förstaplacering på valseدلarna var mycket väsentligt när det gällde att få personkryss. Vill man bli inröstad i riksdagen på personkryss bör man helst stå högst upp på valsedeln. Ett visst mått av ålderskryssande fanns i riksdagsvalet, framförallt bland medelålders män. Det vill säga att medelålders män hade en tendens att personkryssa för medelålders manliga kandidater. Någon motsvarande signifikant tendens till könskryssande fanns dock inte. Skillnaden i om män och kvinnor kryssade för manliga eller kvinnliga kandidater var så liten att den inte är statistiskt signifikant.

Martin Brothéns studie av åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare, kandidater och riksdagsledamöter när det gäller inställning till personval visar på en bristfällig överensstämmelse mellan väljare och riksdagsledamöter. När det gäller det personvalssystem som användes 1998 var väljarna och kandidaterna klart mer positiva än riksdagsledamöterna. Åsikterna om framtidens personval skiljer sig också klart åt mellan väljare och valda. Synen på personval är mycket mer åtskilda och partipolariserade bland riksdagsmännen. Bland väljarna finns mer av konsensus kring att det nuvarande systemet är lagom. Bland riksdagsledamöterna var det hela 41 procent som ville minska eller avskaffa personvalsinslaget. Motsvarande andel var enbart 34 procent bland väljarna. Bland väljarna var den vanligaste åsikten att det var lagom med personval som det var 1998 (50 procent). Den åsikten delades av endast 30 procent av ledamöterna. Tanken att öka personvalsinslaget var relativt populär bland ledamöterna. Den stöddes av 29 procent. Bland väljarna hade en utökning av personvalsinslaget dock bara stöd av 16 procent.² Brothén använder en liknelse från försvaret när han sammanfattar resultaten. Väljarna var tillfreds med personvalet som det var 1998. De vill ha *på stället marsch*. Riksdagsledamöter från vänsterpartiet, miljöpartiet och socialdemokraterna vill däremot minska personvalsinslaget och lystrar till kommandot *helt om marsch* medan ledamöter från folkpartiet och moderaterna vill öka personvalsinslaget och alltså lystrar till stridsropet *framåt marsch*. Riksdagsledamöter från centerpartiet och kristdemokraterna förenar sig med väljarna och vill ha *på stället marsch*.

² Procenten är beräknad bland väljare och riksdagsledamöter med åsikter i frågan om framtida personval.

Tvehågsenhet och osäkerhet – med förmildrande omständigheter

Premiären för det nya svenska personvalssystemet blev vid en samlad bedömning knappast någon braksuccé. Tvehågsenhet och osäkerhet karakteriserade samtliga inblandade aktörers agerande.

Det gällde *partierna*, som i några fall endast i ytterst begränsad utsträckning uppmuntrade och understödde sina kandidater när det gällde att bedriva personvalskampanj. Tvehågsenheten gällde också *kandidaterna* själva, som i endast begränsad omfattning bedrev personvalskampanjer. Den famlande och tvehågsna inställningen till personvalet präglade även medierna, som visade ett svalt intresse när det gällde att uppmärksamma de kandidater som trots allt bedrev personvalskampanj. Slutligen visade inte minst *väljarna* själva – valets huvudaktörer – prov på en sval inställning till personvalet. Åtminstone beteendemässigt. Paradoxalt nog är emellertid personvalssystemet något som väljarna i hög grad uppskattar.

Förmildrande omständigheter kan dock anföras till de olika aktörskategoriernas försvar. Verkligheten är inte svartvit. För partiernas del bör kritiken ses mot bakgrund av det kan te sig mindre logiskt att uppmana väljarna att personrösta efter att i demokratisk ordning internt lyckats ena sig kring olika kandidatlistor och därmed riskera att den föreslagna ordningen kullkastas. Att uppmana samtliga kandidater att bedriva personvalskampanj, eller i vart fall fler kandidater än de som står på valbar plats kan framstå som kontraproduktivt. Riskerna ökar för att interna motsättningar uppkommer eftersom kandidaterna i ett sådant scenario rimligen kan förväntas profilera sig på ett sätt som inte i alla lägen är till gagn för partiets sammanhållning och trovärdighet. Att även ett parti som moderaterna, som principiellt starkt förordar personval, visade prov på återhållsamhet när det gäller att uppmana och i olika avseenden stödja personvalskampanjer, skall av allt att döma ses i detta perspektiv.

För kandidaternas del är situationen en spegelbild av den oklarhet som gäller för partierna. Till att börja med är det naturligtvis inte alla kandidater som är kandidater i reell mening, dvs. som verkligen vill bli invalda till den församling de formellt kandiderar till. Även i det nya valsystemet förekommer det att personer ”ställer upp” med sitt namn, men utan egentlig åstundan att bli vald.³ Att även dessa ”icke-kandidater” räknas in i procentbasen när andelen personkampanjer beräknas bidrar självfallet till att den sammantagna bilden blir

³ Helt riskfritt är dock inte sådant agerande i det nya systemet; Antonia Ax:son Johnson kandiderade exempelvis på den sista platsen på folkpartiets lista till kommunfullmäktige i Upplands Väsby och blev invald med hjälp av personröster, trots att hon inte bedrivit personvalskampanj.

överdrivet negativ. I det gamla systemet utgjorde vidare lojaliteten med partiet politikens själva credo. Incitamentet för sammanhållning var starkt, inte minst av röstmaximeringshänsyn. Varje kandidat som engagerade sig i kampanjarbetet gjorde definitionsmässigt en insats för partiets gemensamma listförslag; för de enskilda kandidaterna var listorna en turordningslista och alla visste att de kandidater som stod på icke-valbar plats inte utgjorde något hot mot toppkandidaterna. Alla kampanjinsatser var således av godo – intentionalt sett. Med det nya systemet har ett nytt moment tillkommit, som i grunden kan förändra situationen. Antalet mandat är trots allt begränsade och det är frestande för alla de kandidater som verkligen *vill* bli valda att profilera sig. Medvetenheten om att ett stort antal personvalskampanjer skulle kunnat leda till en ökad intern splittring och osäkerheten kring hur partiorganisationerna såg på personvalskampanjer (vilket var fallet i de partier som avstod från att aktivt uppmuntra kandidaterna till personvalskampanjer), kan ha bidragit till en viss återhållsamhet vad gäller personkampanjer.

Mediernas roll är på flera sätt oklar och svårbedömd. I den granskande rollen ligger att peka på brister och svagheter i det nya valsystemet. Detta skedde, inte minst genom att kritiska debattörer och ifrågasättande forskare/expertter fick komma till tals. En tänkbar möjlighet – som framförts i debatten⁴ – är att den bild, som gavs i vissa medier, av att personvalet var en halvmesyra och inte skulle kunna påverka utfallet i nämnvärd utsträckning, kan ha påverkat vissa väljare från att personrösta. Det var dock endast 2 procent av de väljare som icke-personröstade som uppgav ett sådant skäl till varför de avstod från att utnyttja sin personröstsmöjlighet. I den mån personvalssystemet beskrevs på ett kritiskt sätt vad gäller möjligheterna att via personröstning verkligen kunna påverka riksdagens sammansättning kan detta alltså knappast ha varit en avgörande omständighet. En svårighet medierna står inför när det gäller själva bevakningen av valrörelsen är kravet på utrymmesmässig balans mellan de olika kandidaterna. Att ge samtliga riksdagskandidater utrymme – helst lika stort – låter sig naturligtvis inte göras. Den orättvisa som det innebär att endast uppmärksamma vissa kandidater kan ha medfört en viss återhållsamhet när det gäller att bevaka personvalet.

⁴ Se här exempelvis m-riksdagsledamoten Fredrik Reinfeldts inlägg vid det seminarium som Rådet för utvärdering av 1998 års val anordnade i Riksdagshuset den 3 februari 1999. Enligt Reinfeldt – som bedrev en av de mest uppmärksammade personvalskampanjerna – var den kritiska bild av personvalssystemet som gavs i medierna en starkt bidragande orsak till att personröstningen var så begränsad och att så få kandidater bedrev personvalskampanj.

Väljarnas roll är slutligen, precis som partiernas, oklar. Personröstningen är frivillig; mindre än var tredje väljare använde sig av möjligheten att i riksdagsvalet kryssa någon kandidat. Det är en nivå som visserligen ligger i linje med lagstiftarens förväntningar, men det förhållandet att de allra flesta väljare som inte personröstade avstod från att göra det på grund av okunskap om kandidaterna, tyder ändå på ett utbrett ointresse inför det ur principiell synvinkel så uppskattade personvalsinslaget. Särskilt när man beaktar att många av dem som personröstade inte kunde erinra sig namnet på den kandidat som de röstade på, någon eller några veckor efter valet.

En tolkning skulle kunna vara att många avstod från att personrösta på grund av att de förlitade sig till partiernas rangordning. Tjugoåtta procent av icke-personröstarna uppgav principiella skäl till sitt agerande; de är helt enkelt motståndare till personvalet som företeelse och valde därför att enbart lägga en partiröst. Därutöver kan också andra motiv för icke-personröstning innebära att partiernas rangordning framstod som "acceptabel" (otillräckliga kunskaper, svårt att välja, ej intresserad etc.). Den viktigaste orsaken till det förhållandevis låga antalet personröster är dock den låga aktivitetsnivån från de övriga aktörskategorierna. Väljarnas brist på intresse för personvalskampanjerna och avsaknad av kunskap om de olika kandidaterna är en funktion av den relativa återhållsamheten i personvalspremiären. Personval med okända kandidater är ingen höjdare.

Stora förväntningar – små effekter

Även om partierna varit passiva och få försvarat det nya personvalssystemet i debatten saknades inte förväntningar. Förhoppningen har varit att personvalet på sikt skall bidra till en större närhet och därmed en bättre kontakt mellan väljare och valda – kvantitativt såväl som kvalitativt. Om kontakterna förbättras bör också medborgarnas förtroende för det politiska systemet och dess företrädare kunna öka. En vitaliserad demokrati och en starkare legitimitet för det politiska systemet är alltså de övergripande motiven för det reformerade valsystemet.

Konstitutionella reformer tar i regel lång tid på sig när det gäller att påverka beteendet hos det politiska systemets aktörer. I Sverige infördes allmän rösträtt för män i och med 1911 års val. Först i valet 1948 kom valdeltagandet upp över 80 procent. Möjlighet för väljarna att röstsplitra – dvs. att lägga sina röster på olika partier i de olika valen – har funnits sedan 1970, men det är först under senare tid som väljarna börjat utnyttja denna möjlighet. 1970 delade endast 6 procent

av väljarna sina röster, under 90-talet är det drygt var femte väljare som gör det. Den mest centrala slutsatsen i denna bok är dock att ytterst lite inträffade i premiärvalet som pekar mot att dessa förväntningar skall komma att infrias. Det allmänna politikerförtroendet stärktes t.ex. inte i samband med det första personvalet. Mätningarna visade tvärtom på lägre nivåer än någonsin tidigare. Ljusglimtarna är få, men de finns dock. Kampanjarbetets former förnyades till en del som en följd av personvalet. Partiombudsmännen upplever från sin centralt placerade position att det var lättare än tidigare att få ut budskapet genom att fler kandidater, som en konsekvens av det nya valsystemet, var aktiva i kampanjarbetet. Framförallt är det emellertid i personvals-systemets potential som de verkliga ljusglimtarna (alltjämt) finns. Åttiotre procent av ombudsmännen tror att personvals-systemet kommer att leda till en bättre kontakt mellan väljare och valda; nästan lika många förväntar sig en förbättrad responsivitet från de folkvaldas sida och ett ökat politikerförtroende. Allt detta står naturligtvis skrivet i stjärnorna. Det som gör att dessa framtidsbedömningar är betydligt mer intressanta nu än tidigare är dock att de optimistiska bedömningar denna gång baserar sig på erfarenheter från en valrörelse med personval. Endast inom vänsterpartiet är ombudsmännen skeptiska till personvalets demokrativitaliserande potential. Den kanske mest påtagliga ljusglimten är emellertid att väljarna de facto uppskattar personvalet. Det är ju trots allt väljarna som valsystemet ytterst är till för.

Samtidigt måste det ännu en gång understrykas att personvals-systemets förväntade effekter är av långsiktig karaktär. Den tveksamhet och osäkerhet som präglade alla berörda kategorier i premiärvalet kommer med stor sannolikhet att sjunka undan i takt med att personvals-systemet uppfattas som en naturlig del i det politiska systemet. Å andra sidan är osäkerheten inte särskilt förvånande. Som påpekats av bland annat den finske statsvetaren Lauri Karvonen i 1999 års demokratirådsrapport från SNS, är det två svårförenliga konstitutionella idétraditioner som ligger till grund för det nya valsystemet (Petersson m.fl. 1999). Hybridkaraktären är påtaglig. Att i ett och samma valsystem försöka förena både parti- och personvalets fördelar är naturligtvis inte alldeles enkelt, även om det är vanligt förekommande. Och för kandidater och partier är det i varierande grad fråga om att leva efter två läror parallellt: är det lojaliteten mot partiet eller mot väljarna – eller rent av, som en följd av att den klassiska förtroendemannarollen kan komma att få en renässans, lojaliteten mot de egna idéerna – som skall sättas främst? Denna avvägning gör sig hela tiden påmind: i nomineringsprocessen, i valkampanjerna och i det dagliga parlamentariska arbetet.

Den sammantagna bilden blir alltså precis så mångfasetterad och motsägelsefull som vi förväntade om i inledningsskapitlet. De olika aktörskategoriernas förväntningar överensstämmer i regel med intentionerna bakom personvalsreformen. Väljarna bejakar reformen, men var återhållsamma med att personrösta. Riksdagsledamöterna är mer tveksamma till personvalssystemets utformning, medan kandidater och partiombudsmän står bakom reformen och tycks i varierande grad vara övertygade om att kontakterna med medborgarna blir bättre med personval och att förtroendet därmed kommer att förbättras för de folkvalda.

Men även om detta sker, skall nog förhoppningarna hållas inom rimliga gränser. Valsystemet betyder inte allt. Forskning från andra länder visar att även i valsystem som ger ett större utrymme för personval än det svenska är particentreringen påfallande stor (Bogdanor 1985). Det är således naivt att tro att personvalssystemet en gång för alla skall lösa de problem som den representativa demokratin sedan en tid tillbaka står inför. Lika naivt är det att föreställa sig att personvalet på ett dramatiskt sätt kan förvärja vissa av de problem som det svenska politiska systemet i dag konfronterar – exempelvis avsaknad av handlingskraft.

Vi kan nämligen också konstatera att inte heller de farhågor som fanns inför personvalssystemet infriades i särskilt stor utsträckning. Kändisskapet och den med detta följande personifieringen var knappast märkbar överhuvudtaget. Snarare är det den fortsatt bristfälliga kandidat-kännedomen som framstår som ett problem. Inte heller frågan om finansieringen var denna gång problematisk. Oro finns dock inom partierna att korruptionen kommer att öka. Kvinnor, unga och invandrare missgynnades inte i en sådan utsträckning att det påverkar systemets legitimitet. Partiernas roll i den politiska processen är fortsatt stark och ingen kan hävda att personvalspremiären ännu så länge kommit att innebära någon förändring därvidlag. Valdeltagandet sjönk förvisso, men det är svårt att påvisa något samband med det nya valsystemet.

Kompromissen om personvalet baserades på en föreställning om att svenska val även i fortsättningen skall vara partival. Tanken är att den politiska kulturen i allt väsentligt skall förbli intakt. Personvalspremiären rubbade knappast particentreringen. Konklusionen blir alltså att det i detta avseende blev ungefär som det var tänkt.

Litteratur

Bogdanor, V. (1985). *Representatives of the People. Parliamentarians and Constituents in Western Democracies*. London: Gower and Aldershot.

Martinsson, J. (1999). "IT-valet? Internets betydelse för valkampanjerna." i Erik Amnå (red.). *Folkstyrelse på nätet*. Kommande i SOU serien för 1999.

Petersson, O. m.fl. (1999). *Demokrati på svenskt vis*. Demokratirådets rapport 1999. Stockholm: SNS Förlag.

Författarpresentation

Asp, Kent, statsvetare och professor i journalistik vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet (JMG). Hans forskning är inriktad på journalistik och demokrati.

Brothén, Martin, fil kand, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, och bedriver forskning om internationaliseringen av riksdagen och om parlamentarikers internationella kontakter.

Bäck, Henry, statsvetare och professor i offentlig administration, särskilt kommunal politik och förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs Universitet. Hans forskning är inriktad dels på kommunal politik, dels på invandrapolitik.

Gidlund, Gullan, docent vid Statsvetenskapliga institutionen vid Umeå Universitet. Hennes forskning är främst inriktad på politiska partier och europeisk demokrati.

Holmberg, Sören, professor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är ledare för valforskningsprogrammet och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende och representativ demokrati.

Håkansson, Anders, fil.dr i statsvetenskap vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholm universitet. Han forskar om väljarbeteende i kommunerna.

Johansson, Bengt, fil dr, verksam vid Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet (JMG). Han sysslar med forskning kring samhällsjournalistikens innehåll och effekter.

Johansson, Folke, docent vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning gäller främst kommunalt självstyre och demokrati.

Möller, Tommy, docent vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms Universitet. Hans forskning är inriktad på politiska partier och värderingsförändringar.

Oscarsson, Henrik, fil dr, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar kring partisystem, väljarbeteende och svensk säkerhetspolitik.

Soininen, Maritta, docent vid statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Hennes forskningsområden omfattar offentlig politik och politiskt deltagande med inriktning mot migration och etniska relationer.

Wängnerud, Lena, fil dr, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar kring representativ demokrati ur ett könsperspektiv.